

НОДАР ДУМБАДЗЕ

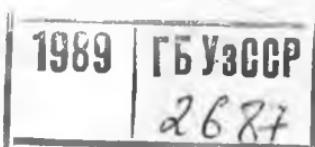
КУКАРАЧА

ОҚ БАЙРОКЛАР

Тошкент

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1988

Русчадан
НИЗОМ КОМИЛОВ
таржимаси

д 4702000000—81 56—88
356 (04)—88

ISBN 5—633—00056—0

- © Издательство «Ёш гвардия», 1988, (перевод, оформление).
© Издательство «Правда», 1984
© Издательство «Мерани», 1974

КУКАРАЧА

Марта холанинг атрофи тут, шафтоли, олча дарахтлари билан қуршалган болохонали уйи Варазисхеви кўчасининг этагига жойлашган.

Ез бошланиши билан кварталимизда яшайдиган боловлар ана шу дарахтларга мўрмалаҳдай ёпирилишар, шунда ҳовли Марта холанинг адоксиз қарғишларию дўқ-пўписаларига кўмилиб кетарди:

- Туш деяпман сенга, ҳой тирранча!
- Еганинг еган, шохини синдирганинг нимаси?!
- Ҳўй, кўр бўгур! Олчага ҳали ранг киргани йўқ-ку!
- Жора, милтиққа туз сопке!
- Уйинг куйгур ўғрилар, дарбадарлар, муттаҳамлар!
- Тушинглар ҳозир, бўлмаса Кукарачани чақираман!

— Ота-оналарингни кўзига куйдирги чиққанми?!

Ёки етимчамисанлар, а?! Э-э, парвардигор, бу қароқчиларнинг бир додини бер! Ичбуруғ бўлиб думалаб қолишмаса гўримда тикка тураман!

Марта хола хипчин кўтарганча у дарахтдан-бу дарахтга югурадар, кейин буткул ҳолдан тойиб, ҳовлининг ўртасига ўтириб оларди-да, панд-насиҳат қилишга ўтариди:

— Натела, қизалогим, муаллиманинг қизисан-а?!

Бу қанақаси: ойинг бутун Вакега¹ имлони ўргатади, «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон»дан сабоқ беради, аммо якка-ёлғиз қизига ўзиники билан бирорникини фарқ қилишни ўргатолмапти-да?!

— Бай-бай-бай! Дуду, каллавой-еий! Отанг, кимсан — инженер! Шаҳарнинг ярмини қурган, сени эса бирорларнинг уйини хонавойрон қиласидиган бола қилиб ўстиришипти-да, а?!

¹ Ваке — Тбилисидаги районнинг номи.

— Ҳой, думбул Гуриели, намунча кишнамасанг! Сен райком секретарининг эмас, қассобнинг ўғли бўлиб туғилишинг керак эди, Вэрода¹ ичак-чавоқ ювсанг қандоқ, ярашарди! Бу ёққа туш, ярамас, қатиқ қуийб бераман! Туш, деяпман дараҳтдан, ишёқмас, худо кўрсатмасин, йиқилиб тушсанг, товонингга қоламан-а!

— Э-э-э, сен ҳам шу ердамисан, Бродзели? Дарвоҷе, сендай каллакесар, товламачи шу ерда бўлмай қаерда ҳам бўларди!.. Бугун олча ўғирлайсан, эртага бировнинг уйини тунайсан, индинга поездни қақшатасан, у ёғига қарабсанки, денгизда сузиб юрган кемани кўнглинг тусаб қолади...

— Ие, ўзингмисан, Кучико?! Сени нима жин урди?! Ҳе, башаранг қурсин, хумкалла!

— Ҳа-а-а, Костя-грек! Сиз нега қадам ранжида қилдингиз, мени қон қақшатиш учундир-да, а?! Нима бало, Грецияда олча билан тутнинг уруғига ўт тушганмиди, а?

— Сени кўзинг қаёқда, Кукарача?! Оғизда ботирсан! Ундоқ қилодурман, бундоқ қилодурман! Участка инспекториман! Ўғри ва товламачилар учун азоилман! Ешларнинг мураббийсиман! Латтачайнарсан, билдингми! Мураббий эмиш-а! Ўзинг ҳам етимхонада ўсган бўлсанг кераг-эв! Ҳе, ўргилдим сендақа ботирдан!

Районимиз милициясининг участка инспектори Кукарача ҳақгўй, ҳаммага ғамхўр ва меҳрибон киши, шунинг учун ҳам каттаю кичик уни бошига кўтаради. Бирорни чивин чақса ҳам дарров Кукарачанинг олдига югуради. Муҳимроқ ишлар-ку кўпдан бўён Кукарачанинг аралашувисиз битганмас.

Фин урушидан кўксига Қизил Байроқ орденини тақиб қайтган Кукарача ўша куниёқ район партия комитетига кириб иш сураган дейишади. «Қўлингдан нима иш келади?» — деб сўрапти райком секретари. «Отиш ва душманларимизни ер тишлатишни дўндираман», — деб жавоб берипти Кукарача. Секретарь мийифида кулибди-ю, уни район милиция бўлимига жўнатипти. Инспекторимизнинг биз билган бор-йўқ таржимаи ҳоли мана шу. Фронтда мардона жанг қилган, деган гап-сўзлар ҳам юради. Бунинг устига, Қизил Байроқ орденини шахсан Ворошиловнинг ўзи кўкрагидан ечиб, ўз қўли би-

¹ Вэр — Тбилисидаги дарёning номи.

лан Кукарачанинг гимнастёркасига қадаб қўйганмиш.
Тағин елкасига қоқиб:

— Баракалла, Кукарача, дзалиан карги бичи хар!¹ —
деганмиш.

— Грузинчани қаёқдан биласиз, ўртоқ Климент Еф-
ремович? — деб сўраганмиш Кукарача таажжубланиб.

Ворошилов Кукарачанинг соддалигидан бир кулиб
қўйганмишу сўнг:

— Иосиф Виссарионович ўргатган-да,— деб жавоб
берганмиш.

Кукарачадан, шу гаплар ростми, деб сўрашса, аниқ
жавоб бермайди, «ҳаям демайди, «йўқ» ҳам демайди.

— Қаёқда... Аммо-лекин орденни нима учун олга-
нимни гапириб беришим мумкин...— шундай деб, у бир
ҳикоясини юзинчи марта ҳам такрорлайверади.

...Шундоқ бўладики, Кукарача ўз танки билан танк-
ка қарши қазилган ҳандақقا тушиб кетади. Минг урин-
масин, ўрадан чиқолмайди, ўзимизникиларга ҳам хабар
қилолмайди. Тинкаси қуриган Кукарача уйқуга кетади.
Бир маҳал танк атрофидан ғала-ғовур эшитилади. Тир-
қишдан қараса — ана холос! Финлар иккита енгил танк
билан Кукарачанинг танкини шатакка олиб, тортиб ёти-
шипти! Кукарача миқ этмай ўтираверади. Ниҳоят фин-
лар танкни ҳандақдан чиқазиб, ўзлари эгаллаб турган
жойга олиб келишади. «Э, йўқ,— дейди Кукарача ўзига-
ўзи,— бунақаси кетмайди!.. Сенларга асир тушиб бўп-
ман!..» Ў шундай дейди-ю, танкни ўт олдиради, шартта
орқага буриб, газни охиригача босади... Финлар эс-ҳуш-
ларини йиғиб олгунларича, уларнинг иккита енгил тан-
кини судраб жўнаб қолади... Шу алпозда ўзимизникилар
турган мэррага етиб келади. Тўғри, финлар танклари-
дан сакраб тушиб, қочиб қолишади, ҳа майли, садқаи
сар! Шундай қилиб, душманнинг бус-бутун иккита тан-
ки Кукарачага ўлжага қолади.

Шу ерга келганда Кукарача ҳикоясини тўхтатади.
Климент Ворошилов билан бўлган сұҳбатнинг мазмуни
ҳар гал сирлигича қолаверади.

Каллаи саҳарлаб Цхнетидан² Тбилисига тушган
қатиқфурушлар эшакларини Марта холанинг ҳовли-
сида қолдириб, ўзлари сут-қатиқ солинган банкаларга

¹ Зўр йигит экансиз (груз.).

² Цхнети — Тбилиси яқинидаги қишлоқнинг номи.

тұла хуржунларини елкаларига ташлашарди-да, «қатиқ сота-ма-ан, кимга сут кера-ак!» — дея бақирганча шаҳар күчаларига тарқалиб кетишарди.

Тушдан кейин, сут-қатиқларини сотиб бұлишгач, улар яна ҳовлиға түпланишар, узун тахта стол атрофига үтирволишиб, Қахетия виносими әрмак қилишар; қадақ сұзлари орасида күн бүйін күчада әшиитган янгиликлари ва ҳар турли олди-қочдилардан бир-бирларига сүзлаб беришарди.

Биз Марта холанинг ҳовлисими «карвонсарой» дердик.

Баъзан цхнетилик қатиқфурушлар әшак пойға ташкил қилишарди. Старт жойи — ҳовли дарвозаси, марпа — ҳовлининг этак девори, оралиқ — 25-30 метр. Чавандозликка бизни, болаларни ёллашарди. Ютган бир банка қатиқ оларди, ютқазған эса ўлгудай масхара бўлар ва гарданига бир мушт ҳам ерди.

Табиийки, ҳар бир әшакнинг ўз номи бор эди, лекин биз уларни әгаларининг исми билан атардик.

...Ўша куни ширақайф қатиқфурушлар ҳам пойгада қатнашмоқчи бўлишди. Беш сўм ганак тикилди.

Мен Китетсга, Натела — Аршакка, Дуду — Шакроға, Ирача — Имедога, Костя-грек — Халватга минволдик. Бошқа әшаклар ҳам бор эди, лекин улар биринчи турда қатнашмаётганди — пойға йўлининг эни шуни тақозо қиларди. Марта хола билан мусобақада қатнашмаётган әшакларнинг әгалари ҳакамлик қиладиган бўлишди.

Марта хола учгача санади, пойға бошланди. Бир гала әшак қулоқларини чимирганча тапира-тупур қилиб маррага интилди. Қизишиб кетган қатиқфурушлар ҳай-ҳайлаб бизга ҳам, әшакларга ҳам далда беришарди:

- Ххи, ҳаром ўлгур, еган арпанғни оқла!
- Ҳой бола, сағринига үтир, тезроқ чопади!
- Эшак әшаклигини қиларкан-да! Нуқул орқага тисарилади-я! Биқинига теп, биқинига!
- Э, қойил! Зўр қиз экан! Бопляяпти! Баракалла!
- Ҳе, лапашанглар! Қиз болачалик бўлолмадинглар-а!

Нателага бир банка қатиқ тегди, Аршак беш сўмлик бўлди, мен гарданимга бир мушт едим... Энди иккинчи турни бошламоқчи бўлиб турувдик, ҳовлиға ранги доқадек оқариб кетган Зевара чопиб кирди-ю, ҳўнграб йифлаб юборди:

— Кукарачани ўлдиришипти!

Ҳамма турган жойида қотиб қолди. Фавқулодда бу сукунатдан ҳатто дараҳт шохларида чирқиллаётган чумчукларнинг ҳам уни ўчи.

Зевара сал ўзини босиб олгач, яна ўша гапини такрорлади:

— Кукарачани ўлдиришипти, ҳой одамлар! — деди у ва қуруқшаб кетган лабларини тили билан бир намлаб олди.

— Ким? — деб сўради узоқ сукунатдан сўнг Марта хола.

— Билмайман,— дея елкасини қисди Зевара.

— Қаерда? — деб сўради яна Марта хола.

— Кабулети тепалигида,— деди Зевара қўли билан ўша томонга ишора қилиб.

— Инганинг уйидами?

Зевара бош ирғади. Марта хола бошидаги рўмолини сидириб олиб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Орадан ўн минут ўтар-ўтмас кварталимизнинг жамики аҳолиси Инганинг уйи ёнига тўпланди.

Санитарлар билан иккита милиционер замбилда Кукарачани олиб чиқишиди. У беҳуш эди. Кўкрагининг ўқ тешган икки жойидан ҳануз қон силқиб турарди. Замбил билан ёнма-ён ранг-рўйи бир аҳволда Йинга келарди. У ҳадеб замбилга энгашар, даҳшатдан бақрайган кўзларини қонга бўккан докадан узмай, пичирларди:

— Ўлма, Кукарача, мени ҳам адо қилма... Онамнинг руҳини ўртага солиб илтижо қиласман, Кукарача, ўлма... Мени айбим йўқлигига ким ишонади... Кукарача, қадрдоним, ўлма, ўтинаман...

Замбилни тез ёрдам машинаси ёнига олиб келган пайтларида Кукарача кўзларини очди.

— Кукарача, азизим, ўлма... — Шундай деб, Инга замбил ёнига тиз чўқди.

Кукарача тепасида энгашиб турган одамларга маъюс кўз югуртириб чиқди.

— Ўлма, Кукарача, ўлма, ёлвораман... — деб такрорлади яна Инга. — Хароб бўламан, гапимга ишонишмайди...

— Бас қил... — дея шивирлади Кукарача, — кет бу ердан... Сен бу ерда йўқ эдинг... Эшитяпсанми? Кет...

— Кукарача! — Инга Кукарачанинг қўлига лабларини босди. — Азизим...

Кукарача энди унинг гапларини эшитмас, нигоҳи билан кимнидир изларди. Ниҳоят уни топгач:

— Давид! — деди.

Оломон орасидан район милиция бўлимининг бошлиғи сирғалиб чиқди.

— Давид, ўзинг биласан, бу жувон — менинг хотиним. У юзидағи кўз ёшларидай мусафро аёл... Биласанку, ахир...

Давид бош силкиди. Кукарачанинг қуруқшаган лабларига ним табассум югурди.

— Инга,— деди у,— кўз олдимни туман қоплаяпти... пуштиранг туман... Сени кўролмаяпман... Эҳ, Муртало, номардлик қилдинг-а, ярамас...— Кукарача афсус билан бош чайқади, кейин кўзларини Йнгага қадаб, қўлини унинг юзи томон узатди. Қўл ҳавода бир лаҳзагина муаллақ турди-ю, сўнг гўё бирор зарб билан кесиб ташлагандай «тўп» этиб замбилга тушди.

Кукарача — милиция лейтенанти Георгий Тушурашвили, ана шундоқ — заррача ҳам инграмасдан, бир оғиз ҳам гапирмай, кулимсираб жон берди...

Янги уйимизга келган биринчи меҳмон (биз Анастасьев кўчасидан академик Марр номидаги кўчага жойлашган бинога кўчиб ўтган эдик) баланд бўйли, буғдойранг, хушсурат милиция лейтенанти бўлди. Ойим эшикни очиши билан у таклифни ҳам кутиб ўтирмасдан ичкарига кирди, тўппа-тўғри ошхонага бориб, табуреткага ўтирволди.

— Кимсиз, нима керак сизга? — деб сўради нотаниш кишининг сурбетлигидан довдираб қолган ойим.

— Мен муҳтарама...— лейтенант дудукланиб қолди.

— Анико! — деди ойим.

— Мен, ҳурматли Анико, Грузия ССР Ички ишлар Халқ Комиссарлиги Тбилиси шаҳар Оржоникидзе район милиция бўлимининг участка инспектори Георгий Тушурашвили бўламан, лақабим Кукарача! — деб жавоб берди у бидирлаб.

— Лақабингиз узукка кўз қўйгандай,— деди ойим хаҳолаб.

— Ҳа... Табиат қора рангни мендан аямаган.

— Тўппа-тўғри...

— Мени Кукарача деяверишингиз мумкин.

— Шу гапни айтгани келувдингизми?

— Йўқ, албатта. Районимизда яшайдиган ўспирин-

ларни рўйхатга олиб юрибман. Менга уларнинг мактаб ва оиладан ташқаридаги ҳаётига кўз-қулоқ бўлиб туриш топширилган.

Шундай деб, Кукарача чарм сумкачасидан қалин дафтар билан қалам олди.

— Ҳурматли... э-э-э... Кукарача, мабодо бошқа жойга келиб қолмадингизми? — деб сўради ойим.

— Йўқ, нега энди! Марр кўчаси, 2-уй, биринчи йўлак, тўртинчи қават, 8-квартира. Владимир Иванович Гуриели. Тўғрими?

— Худди ўзи! Лекин эрим райкомнинг биринчи секретари. Оиласизнинг милицияга бирон бир боғлиқ жойи йўқ, булиши ҳам мумкин эмас. Токи мен тирик эканман, ўғлимнинг тарбиясига бировнинг аралашишига ҳам зарурат йўқ! — ойимнинг юзини қизил доф қоплади.— Сизга маслаҳатим шуки, бамаъни оиласизнинг эшигини тақиллатиб юргунча, безори ва ўғриларга кўз-қулоқ бўлинг. Ҳа!

— Унақа деманг, ҳурматли Анико! — хотиржам жавоб берди Кукарача ва дафтарни ёпди.

— Нима деяётганимни ўзим яхши биламан! Ўғлим ҳали ўн иккига ҳам тўлгани йўқ. Рўйхатга олишингиз нимаси?

— Унақа деманг, ҳурматли Анико! — тақорлади лейтенант.

— «Унақа деманг», «унақа деманг»! Илтимос, бунақа ишлар билан иккинчи бошимни қотирманг! — ойим ўрнидан турди. Лейтенант ҳам қўзғалди.

— Илойим, менга ишингиз тушмасин... Аммо-лекин, очиғини айтишим керак, ўғлингиз тенги пайтимда яшириқча папирос чекканман, кварталимиздаги болалар билан қарта ўйнаганман, ҳатто билагимга нина билан гул ҳам солиб ташлашган! Мана! — Кукарача енгини шимариб кўрсатди.

— Безовта бўлманг! Уз-ўзидан кўриниб турипти! — ойим уни яна калака қилди.

— Нима ҳожати бор, ҳурматли Анико! Сиз билан уришгани келганим йўқ уйингизга...

— Ҳа, яхши, яхши. Омон бўлинг! — деди ойим паст тушмай.

— Хайр! — Кукарача эшикка қараб юрди. Мен йўлакда ҳамма гапни эшишиб турган эдим. Ойимнинг бунақа дағаллик қилганини ҳеч қачон кўрмагандим. Ёнимдан ўтаётиб Кукарача тўхтади, юзимни силаб:

— Исминг нима? — деб сұради.

— Тамаз! — дедим мен құрслық билан ва үзимни орқага ташладим.

— Раҳмат, құлымни тишлавомадинг! — деб жилмайди Кукарача ва әшикни аста ёпиб чиқиб кетди.

— Сурбет! — деб қичқирди ойим унинг орқасидан.

Кукарача уйимизга келиб кетганидан кейин орадан бир ойча вақт үтгач, бошқа бир воқеа юз берди.

Биз Варазисхеви күчасидан Вәри соҳилига тушдик, ҳайвонот бөбининг деворидан ошиб үтиб, каттакон ёнғоқ дарахтининг ёнига келиб қолдик.

— Бұла қолинглар! — деб пичирлади Кучико елкасими тутиб.— Бир қўйин-бир қўйиндан ёнғоқ оламиз.

Мен унинг елкасига чиқиб, эгилиб турган бир шохга осилдим-да, ундан дарахт тепасига ўрмаладим. Кетимдан Дуду, Қостя-грек, Ирача ва ниҳоят, Кучиконинг ўзи ҳам ёнғоққа чирмашди.

Овоз чиқазмай, тез ишга киришиб кетдик. Үн беш минутда қўйинларимиз ёнғоққа тўлди.

— Бўлди! Тушдик! — деб буюрди Кучико.

Апил-тапил пастга тушиб, девордан аранг ошиб үтдик ва соҳил ёқалаб олдинма-кетин юқорига қараб йўрғаладик.

— Тўхтанглар! Қелдик! — деб буйруқ берди яна Кучико.

Биз чоғроққина бир дамба олдида тўхтадик.

— Тўкинглар!

Ҳаммамиз қўйнимизни бўшатдик. Ӯмарган ёнғомиз бир уюм бўлди.

— Бошладик!

Ҳар биттамиз иккитадан силлиқ тошни ушлаб олиб, жон-жаҳдимиз билан ёнғоқ чақишига тушдик. Ҳар урганимизда пўстлоғидан сув сачрайвериб, ҳаш-паш дегунча юз-қўлларимиз қоп-қорайиб кетди.

— Бўлди! Ташладик! — деди Кучико.

Бўтқа бўлиб кетган ёнғоқни йиғишириб олиб, сувга ташладик-да, нафасимизни ичимизга ютиб кута бошладик.

Бир минут үтди, икки минут үтди... Беш минут үтди.... Ва ниҳоят, сув сатҳида заҳарланиб тўнкарилиб қолган битта балиқнинг оппоқ қорни кўринди. Сал үтмай яна икки-учтаси пайдо бўлди. Орадан бир неча минут үт-

гач, балиқ деганингиз бодроқ бўлиб кетди. Натижа кутганимиздан ҳам зиёда эди. Эҳтиёткорликни ҳам унтиб, бараварига ўзимизни сувга отдик ва қий-чувлашиб чалажон балиқларни тера бошладик.

- Ушла, ушла!
- Бу меники!
- Қорнидан ушла!
- Қойил, Кучико!
- Қим үргатди сенга!
- Ўзим ўйлаб топдим!
- Оббо сен-эй!

Шодон қийқириқларимиз ярим соатча давом этди. Ниҳоят ҳамма балиқларни териб бўлгач, обдан тинкамиз қуриб, шалаббо аҳволда қирғоққа чиқдигу таппатаппа чўзилиб қолдик. Кейин Кучико балиқларни ҳаммамизга баравар тақсимлади, кетидан: мабодо бирор балиқни қаердан олдинг, деб сўраса, қармоқ билан тутдим, дейсанлар, деб огоҳлантириб ҳам қўйди.

Ҳаммамиз мағрур ва мамнун бир кайфиятда уй-уйнимизга тарқалдик.

Ойим мени юз-қўлларим қоп-қора, уст-бошим жиқ-қа ҳўл, қўйним тўла балиқ, исқирт бир аҳволда кўриб, қўрқиб кетди.

— Нима бало қилдинг?! Афт-башарангни қара! Балиқни қаёқдан олдинг?..

— Дарёдан тутдик... Ҳаммасини ўзим қармоқ билан тутдим!

Ойим балиқларни ташлаб юбормоқчи ҳам бўлди, лекин мен роса ялиниб-ёлвордим. Шундан сўнг ойим уларни тозалаб, унга белади-да, кунгабоқар мойига жазиллатиб қовурди. Пишган балиқдан ўзи ҳам татиб кўрди-ю: «Ие, ширин-ку!» — дея ликопчани олдимга суриб қўйди.

- Ол!

Сўнгги балиқни еб турганимда бирдан қўнғироқ жиринглаб қолди. Ойим эшикни очди. Қўлида ғаров қармоқ, жилмайганча Кукарача кириб келди.

— Салом, ҳурматли Анико! Мумкинми? — деди у тавозе билан.

— Кираверинг! — ойим бу гал анча юмшоқ муомала қилди, кейин думалоқ стол ёнига бориб ўтириди.

Кукарача қармоқни деворга суюб қўйди-да, чарм сум-качасидан қизил муқовали китобча олиб, ойимнинг рӯпарасига ўтириди.

— Хүш, эшитаман, ҳурматли Кукарача? Анови ғаровингиз нимаси? — деб сүради ойим.

— Ҳозир тушунтираман... Фаров — оддий қармоқ, манави китобча — Жиноят кодекси.

— Шунақа денг... Лекин бу нарсаларни менинг уйимга нима дахли бор?

— Қармоқ билан, маълумингизким, балиқ тутилади, Жиноят кодекси билан эса — одам овланади...

— Менга қаранг, лейтенант, илтимос, топишмоқларингизни қўйинг!.. Очиини айтаверинг — сизга нима кепрак ўзи? — деди ойим энсаси қотиб. Аммо Кукарача индамай китобчани варақлайверди. Ниҳоят, керакли жойини топиб, ойимга қаради:

— Ижозатингиз билан манави муқаддас китобда нима деб ёзилганини бир эшишиб кўрайлик... Ўтиинг, йигитча! — бирдан у менга мурожаат қилиб қолди. Кўнглим ноҳуш бир нарсани сезди-ю, аммо сир бой бермай, секингина стол ёнига ўтирдим. Кукарача давом этди:

— Давлат мулки қасдан нес-нобуд қилингани, яъни хом ёнгоқлар ваҳшийларча талон-тарож этилгани ҳақида ҳозирча индамайман. Нисбатан енгилроқ жиноятлардан бошлаймиз... Хўш... 175-модда... «Балиқ ва бошқа жониворларни файриқонуний йўл билан овлаш». Хўш... Хўш... Мана! «Портловчи ёки заҳарли моддалар ёрдамида ов қилган шахслар тўрт йилгача озодликдан маҳрум қилинади...»

Кукарача китобчани ёпиб, менга қаради.

Шундагина ҳаммасига тушундим. Атзори баданимни совуқ тер босди. Кучико, тилингларни тийинглар, деб бекорга огоҳлантирган экан-да. Мен тентак балиқдан кўриб ётибман! Ер ютсин шу балиқният! Ҳамма гап уни қандай тутишда экан! «Заҳарли модда...»

Мен ойимга қарадим. У ранги қув ўчганча ўтирас, нигоҳини мендан узмасди. Чидаёлмай, бошимни эгдим.

— Хўш, нима қилишим керак энди? — деди Кукарача. — Балиқларни мусодара қилишининг иложи йўқ. Жиноятчи оғзини артиб бўпти...

Ойим шартта ўрнидан турди-да, биттагина балиқ қолган ликопчани Кукарачанинг олдига келтириб қўйди.

— Мана, марҳамат! Мебеллар билан пианинони мусодара қилмассиз ҳарҳолда. Ёнгоқ масаласига келсак, арчилган ёнгоқ билан тўлайман... Совет Иттифоқида балиқ овлаган одам жазога тортилишини билмас эканман!

— Унақа эмас, ҳурматли Анико! Портловчи ёки за-

ҳарли моддалар ёрдамида балиқ овлаганлар жазола-
нади! Қармоқ билан бўлса — марҳамат, хоҳлаганин-
гизча тутаверинг!

— Сизлар нима билан тутгандинглар? — деб сўраб
қолди ойим мендан. Миқ этмадим.

— Улар сувга янчилган хом ёнғоқ ташлаб, анча-мун-
ча балиқни қириб ташлашган.

Ойим ёнимга келиб, иягимдан ушлади.

— Ростми шу гап?

Мен бош иргадим. Ойим қулоғимдан ушлаб шундоқ
бурадики, чинқириб юборишимга сал қолди. Кукарача-
дан уялганимдан тишимни тишимга босдим.

— Албатта рост! — деди Кукарача.— Уз кўзим билан
кўрдим!

— Қўйинг-э! — ойим хафа бўлди.— Кўриб, индамай
туравердингизми? Энди келиб насиҳат қилганингиз ни-
маси?

— Үлай агар, Анна Ивановна, бунақа нарсани, яъни
хом ёнғоқ билан балиқ тутишни биринчи кўришим эди!
Маҳлиё булиб қолибман! Кейин вақт ўтган эди... Энг
ёмони — дарёнинг этак томонида жуда кўп майдада ба-
лиқлар нобуд бўлган! Бу машмашада ўғлингиз билан
баб-баравар гуноҳкорман. Мени ҳам қулоғимдан чў-
зинг! — шундай деб, у ойимга қулоғини тутди.

— Тентаквой! — деди ойим жилмайиб ва ошхонага
чиқиб кетди.

— Хуш, тушундигми энди? — дея мурожаат қилди
менга Кукарача.— Сенга қармоқ олиб келдим. Бундан
кейин, балиқ овига боргандарингда мени ҳам олиб ке-
тинглар. Агар хоҳласанг, иккаламиз борамиз. Чувал-
чангни ўша ердан топамиз, ҳайвонот боғида тиқилиб
ётитпти. Аслида бу балиқ пашшага кўпроқ илинади. Шу-
нақа! — у ўрнидан турди, китобчасини сумкага солиб,
ойимни чақирди:

— Анна Ивановна, қолган балиқни мусодара қилиш-
га арзимайди, яххиси, еб қўя қоламан! Бир стакан вино
ҳам берсангиз зўр бўларди! Нимага деганда, бу жино-
ятга шерик сифатида ўзим жавоб беришимга тўғри ке-
лади!

Ойим шу заҳоти бир шиша вино билан стакан опчи-
қиб, Кукарачани столга таклиф этди. Ўзи ҳам иягини
иккала кафтига тираганча унинг рӯпарасига ўтириб
олди.

— Нон-чи?

— Раҳмат, кераги йўқ...— Кўкарача балиқни думидан ушлаб, бутунича оғзига солди.— Оҳ-оҳ! Ажойиб балиқ! — сўнг стаканга вино қуйиб, ўрнидан турди ва хотирамга бир умр михланиб қолган ушбу қадаҳ сўзларини айтди:

— Қадрли Анна Ивановна! Қулимсираб вино кўтариб чиққанингизда онамга шунақаям ўхшаб кетдингизки... Онажонимни эслатганингиз учун сизга мингдан-минг раҳмат!

— Неччига кирдинг, Кўкарача? — деб сўради ойим.

— Иигирма иккига.

— Уни қара-я, сендан атиги саккиз ёш катта экайман холос, тентаквой! — шундай деб, у эрта оқариб кетган соchlарини силаб қўйди.

— Мени кечиринг...— Кўкарача энгашиб ойимнинг қўлини ўпди. Ойим хўрсинди, синиқ бир жилмайди-да, хонадан чиқиб кетди.

Кўкарача бир оз каловланиб турди, сўнг шартта бурилиб, жўнаб қолди.

Кўкарачани милиция бўлимининг бошлиғи чақиртирди. Орадан беш минут ўтгач, лейтенант Давид Сабашвили кабинетида ўтиради.

— Мана, келдим. Нима гап?

— Менга қара, қачон тартибга ўрганасан, а? «Мана, келдим», эмиш! Бошлиққа қандай рапорт бериш керак? «Ўртоқ майор! Лейтенант Тушурашвили бўйруғингизга биноан келди!» Уқдингми? — деди Давид зарда билан ва қўлидаги папкани стол четига ташлади.

Кўкарача иргиб ўрнидан турди, қаддини ғоз қилиб, честь берди:

— Ўртоқ майор...

— Ҳа, майли, қўя қол!

Лейтенант стол ёнига ўтирди.

— Фалати одамсан,— деди Кўкарача хафа бўлиб,— бегоналарнинг олдида-ку худди генералдай бошимга кўтараман... Лоақал ёлғиз қолганимизда мундоқ одамга ўхшаб, дўстона гаплашсак бир нима бўладими?

— Дўстлик ўз йўлига... Уйда, кўчада, ресторонда... Марҳамат... Бу ер ишхона, оғайнин!.. Шундоқ ҳам ҳар куни наркоматга устимдан думалоқ хат тушади — Сабашвили атрофига ошна-оғайниларини тўплавоган, деган мазмунда...

Давид папирос тутатиб, Кўкарачага ҳам узатди.

- Чекмайман!
- Қачондан бери?
- Қечадан бери...
- Соғ үлмоқчиман дегин? — деди кулиб Давид ва эндиғина ёндиған папиросини кулдонга босиб үчирди.
- Ким шикоят қиляпти?
- Э-э, ким эринмаса, кимни саводи бұлса — ҳаммаси ёзяпти!

— Айтмайсанми үшаларга: «Хұ, нонисофлар, нотаниш, бегона одамларни милицияга опкелиб, тағин құлларига қорол ҳам беріб құйямы?!» — демайсанми?!

— Айтишга осон,— деди Сабашвили құл силтаб.— Сен ҳали билмайсан унақаларни... Ма, үқи... Коллектив ариза... Текшири... Қизни чақыртири... Яхшилаб гаплаш...

Кукарача аризани олди.

«Тбилиси шаҳар Оржоникидзе район милициясینинг бошлиғи үрт. Д. Сабашвилига.

Кобулети тепалигидаги 137-үйда яшовчилардан.

Коллектив ариза.

Сизге шуни маълум қиласызки, құшнимиз Инга Лалиашвили ахлоқсиз ҳаёт кечиради. Чекади. Қечаси соат икки-уч-тұртларда ҳам уйидан стаканларнинг жарангы, уят сұzlар ва беҳаे құшиқлар эшитилиб туради. У илгари бир неча марта судланған Мұртало деган кимса билан (хақиқий исм-фамилияси бизга номағлум) дон олишиб юради. Ноқулай бұлса ҳам, халқ манфаатини үйлаб, ана шу қабоқат уясидан қулогимизга тұхтовсиз чалиниб турадиган беҳае сүз ва құшиқларни тақрорлашга мажбурмиз.

Сұзлар: фохиша, палид, пистон, олабұжи, тинтүв, сарқит, үйинчоқ (қорол маъносида) ва ҳоказо.

Құшиқлар:

Тұхта, жонгинам Зоя...
Фирибгарсан, ҳой судья,
Үйинг күйсин, илойим!
Нега тиқдинг турмага,
Нима мени гунохим?

ва ҳоказо.

Йлтимос, бизга раҳмингиз келмаса ҳам, келажагимизга (болалар маъносида) раҳм қилинг, фаҳш ва разолатдан құтқаринг».

Аризага саккыз киши құл құйған — битта имзо қизил қаламда қўйилган. «Шу одам ёзган» деган үй үтди

Кукарачанинг кўнглидан ва беихтиёр жилмайиб қўйди.

— Нега илжайяпсан?

— Шундоқ, ўзим...

— Куладиган жойи йўқ буни! Ингани яхши танийман. Бир ярамас билан айланишиб юрипти. Биласан уни — Муртало¹. Жиноят устида қўлга туширолмаяпмиз-да, үлгудай айёр, пихини ёрган...

— Кетишга рухсат этинг, ўртоқ майор! — Кукарача ўрнидан турди.

— Рухсат... Узинг ҳам тоза хира бўпсан-да... — деб тўнғиллаб қўйди Сабашвили ва яна қофозларини титкилашга тушди.

Инга навбатчилик қиласди. Тунги соат ўн иккиларга яқин дориҳонага ўрта бўйли, юзи заҳил ва совуқ, олифта бир йигит кириб келди.

Инга бир қарашдаёқ уни ёқтирмади, аммо сир бой бермай, дори солинган қутиларни тахлайверди.

— Салом, яхши қиз! — деди нотаниш йигит ва келиб, тайёр дорилар бериладиган туйнукча олдидаги пештахтага тирсагини тиради.

— Салом! — деди Инга бошини кўтармай.

— Бир минутга мумкинми? — дея жилмайди йигит.

— Хўш, хизмат? — Инга туйнукча ёнига келди.

— Бир ўзингмисан?

— Йўқ. Мудир шу ерда. Бош провизор ҳам, — деди Инга жўрттага.

— Чақир икковини ҳам! — деб буюрди нотаниш йигит.

— Тайёр дори керак бўлса, ўзим беравераман, агар рецепtingиз бўлса — қолдириб кетинг.

— Нима дедим сенга!

Инганинг юраги орқасига тортиб кетди. «Қаёқдан пайдо бўлди бу турқи совуқ! — дея кўнглидан ўтказди у. — Шу тобда бирорта одам кириб қолсайди! Акс-да! Бир қарасанг — харидорларнинг кети узилмайди, бир қарасанг — зоғ йўқ».

Қиз эшик томонга қаради. Нотаниш йигит буни пай-қаб, эшик олдига борди-да, тутқичда ғосилиб турган оқ тахтачани айлантириб қўйди.

¹ Муртало — ўғриларнинг лақаби. Маъноси: палид, ифлос одам.

— Ана, бўлди, «Дорихона ёпиқ!» Иш тугади! Энди бориб мудиринг билан провизорингни чақириб чиқ!

Инга кабинет томонга қараб юра бошлади. Нотаниш йигит унга эргашди.

— Сиз қаёққа кетяпсиз?

— Сенга ҳамроҳ бўламан.

Улар кабинетга киришди. Хонада ҳеч ким йўқ эди.

— Ие, қани улар? — деб сўради йигит кўзларини қисиб.

— Кетиб қолишипти... Кўрмай қобман... — деди овози титраб Инга ва ўзини креслога ташлади.

— Жуда соз! Энди ўзинг хўжайинсан.

— Сизга нима керак ўзи? Айта қолсангиз-чи! — Инганинг пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди.

— Морфий! — деди чўрт кесиб йигит.

— Нималар деяпсиз? Менда морфий нима қилади? Пўлат сандиқда у... Мудир билади... Эртага келинг... — Инганинг тили базўр айланарди.

— Морфий «эрта»ни билмайди! Ё ҳозироқ топиб берасан, ёки...

Инга йигитнинг қон тўлган кўзларига қаради-ю, рўпарасида қотил турганига ишонч ҳосил қилди.

— Ҳозир қўнғироқ қилиб... сўраб кўраман... — у титроқ қўл билан трубкани кўтарди.

Нотаниш йигит бир қадам олдинга ташлаб чўнтағидан пичоқ чиқарди. Бир нарса «ширқ» этди-ю, пичоқ со пидан бамисоли илондай ханжар отилиб чиқди. Утакаси ёрилган Инга бақирмоқчи эди, аммо миқ этолмади — йигит кафти билан унинг оғзини тўсди.

— Жим! Лекин қўрқма! — шундай деб у бир зарб билан телефон симини узиб ташлади.— Хўш, қаерда морфий? Бўла қол, қизалоқ!

Инга худди уйқусираётган одамдай, ҳушсиз бир аҳволда кабинет тўрида турган стол ёнига борди-да, ғаладондан икки ампула морфий олиб йигитга узатди. Нотаниш йигит креслога ўтириди-ю, шоша-пиша чўнтағидан икки грамли шприц солинган қутичани чиқарди, чапдастлик билан ампулалар оғзини синдириб, шприцини морфийга тўлдирди, сўнг чап енгини шимарди-да, шприц нинасини билагининг йўғон томирига суқди... Муроди ҳосил бўлгач, шприцини эҳтиётлик билан қутичага жойлаб, чўнтағига солди, кейин бошини орқага ташлаганча сукутга кетди...

Бу даҳшатли манзарани қиз юрак ҳовучлаб кузатиб

турди. Хонага бир неча дақиқа жимлик чўкди. Йигит қимир этмасди. Ниҳоят у ўтирган жойида бир тўлғанди, кўзларини очиб:

— Хайрият... — деб шивирлади.

Инга беихтиёр эшик томонга қаради, аммо ҳеч ким кўринмади.

— Хайрият... Утиб кетди... — деб такрорлади йигит, шундагина Инга унинг кўзларидаги паришонлик ва мамнуният ифодасини пайқади.

— Бир синааб кўрмайсизми? — деб сўради йигит Ингадан.

Қиз жавоб бермади. У юз берган воқеадан тамом ҳанг-манг бўлиб қолган, йигитнинг кескин ўзгариб кетган башарасидан кўз узолмасди. Вужуди таскин топган йигит эса сўзида давом этди:

— Сиз буни нималигини билмайсиз, тасаввур ҳам қилолмайсиз... Гумилевдан бирор нарса ўқиб берайми? Ёки Есениндан? Балки Галактион маъқулдир? Қўрқиб кетдингиз-а... Арзимаган нарсага диққат бўлишнинг нима кераги бор?...

Йигит аста ўрнидан турди, ички чўнтағидан бир даста ўттиз сўмлик чиқазди-да, Инганинг олдига қўйиб, эшикка қараб юрди.

— «Морфий» операцияси тугади. Хотиржам ухлайверишингиз мумкин. Мени кўкнори ёки банги деб ўйламанг. Рост, бир маҳаллар шунаقا эдим. Кейин йифиширганман. Лекин ҳар замонда тортиб қолади... Үрганган кўнгил-да... Дарвоқе, мен сизни танийман. Исмингиз Инга, Қабулети тепалигида, 137-үйда яшайсиз... Гап бундоқ, Инга: шу бугундан бошлаб ким сизга душман бўлса, менга ҳам душман бўлади, менинг душманларим... Уларнинг ҳаммаси нариги дунёга равона бўлган... — йигит орқасига қайрилиб, Ингага тикилиб қаради. — Қимиrlаманг. Қўлингизга чақалоқ тутқазиб қўйилса, нақ Биби Марямнинг ўзи бўларкансиз... — У шундай деди-ю, дорихонадан чиқиб кетди.

Муртало Ингага севги изҳор қилмади. Бир йил давомида — қишин-ёзин — ҳар куни эрталаб Маратик исмли курд боласи Ингага Муртало номидан бир сават янги узилган, қип-қизил атиргул келтириб турди. Ҳар ойнинг охирида эса соқол-мўйловсиз номаълум бир кимса унга минг сўм ташлаб кетарди.

— Қалбатоно¹, Муртало қарзини берворди, вақтида қайтармагани учун узр сұради.

Махфий әлчи шундай дерди-ю, Инга эс-хүшини йиғиб ололмасидан ғойиб бўларди.

Бора-бора ўша кварталда истиқомат қилувчи йигитлар — Инганинг доимий жазманлари — уни кўрганда маъноли жилмаядиган, қизга илгаригидан ҳам ортиқроқ эҳтиром кўрсатадиган бўлиб қолишиди.

Инга кварталнинг дахлсиз қироличасига айланиб қолди. Муртало эса қорасини кўрсатмасди.

Вақт ўтган сайин Инганинг вужудини аллақандай мубҳам бир қўрқув, айни пайтда ғайришуурий қудрат, чексиз ғурур ва интизорлик туйғуси чулғай бошлади. Бу туйғу кундан-кунга кучайиб борарди. Қалб азобла-ридан қутулиш, дардчил ҳиссиётларга барҳам бериш мақсадида Инганинг ўзи Мурталони қидириб топишга жазм қилди.

У бутун кварталга отнинг қашқаси бўлиб қолган олибсотар Анжеликаникига йўл олди. Бориб, бўлган во-кеани унга ипидан-игнасигача гапириб берди.

Бўйин ва юзларини эрта ажин босиб, аъзойи бадани шалвираб қолган эллик ёшлардаги бу аёл Инга дарди-ни айтиб бўлгунча аллақанча папиросни чекиб ташла-ди, ахийри қаттиқ йўтал тутиб, анчагача босилмади, ба-зўр нафасини ростлаб олгандан кейингина:

— Пулларни нима қилдинг? — деб сўради кўзида жиққа ёш билан.

— Турипти. Бир тийинига ҳам текканим йўқ.

— Үн икки минг — ҳазилакам пул эмас...

— Нима қилишим керак энди?

— Сарфлаш керак.

— Мен буни айтиётганим йўқ.

— Нима демоқчисан бўлмаса?

— Ўзим нима қилсамикин? Шунга бошим қотиб қолди...

— Ҳа-а-а... Очигини айтсан, ҳунук ишга аралашиб қопсан...

— Маслаҳат беринг — нима қилай?

— Мен қаёқдан биламан? Кўҳлик қизсан, дуркун-гинасан... У сени хазон қилади... То тирик экан, бирор-ниям яқин йўлаттирмайди...

¹ Қалбатано — хоним, аёлларга нисбатан ҳурмат маъносида ишлатилади.

- Нега энди? Дунёда қонун, милиция, жамоатчилик деган гаплар бор... Турма деган нарса бор қолаверса.
- Турма эмиш-а... Турма унинг учун қадрдан уйидай бўл қолган... Бошқаларини тан олмайди унақалар.
- Шуми менга айтадиган гапингиз?
- Ҳа.
- Бундан чиқди, ундан қутуолмас эканман-да?
- Узи юз ўгирмагунча қутуолмайсан.
- Қачон юз ўгиради?
- Менга ўхшаб тасқара бўлиб қолганингда.
- Наҳотки бошқа чораси бўлмаса?
- Бор.
- Қанақа?
- Ӯлим.
- Ким ўлиши керак?
- Икковларингдан битталаринг. Энг яхши чораси шу.
- Агар... мабодо... уни қамоқقا олишса-чи? — деб сўради қўрқа-писа Инга.
- Нимага асосланиб? У сенга бирор ёмонлик қилдими?
- Ий-ў-ўқ.
- Нимага қамоқقا олишади бўлмаса? Севгани учунми? Агар ошиқларни қамайверишса, инсониятнинг ярми ҳозир турмада ётган бўларди...
- Бўлмаса, у билан учраштириб қўйинг.
- Узи олдингга келади.
- Ортиқ кутолмайман.
- Унда Нахаловкага бориб, Колани топ. — Анжелика «гап тамом» дегандай ўрнидан турди.
- ... Қола билан суҳбат жуда қисқа бўлди.
- Мурталоми? Нималар деяпсиз, калбатоно, Муртало жуда мард, олижаноб йигит.
- Гапимни тушунмадингиз. Қаердан топсам бўлади уни?
- Бунисини билолмадим... — деди Кола қўлларини икки томонга ёзиб. — Унинг адреси — бутун Совет Иттифоқи!
- Хайр! — Инга ўрнидан турди.
- Омон бўлинг!

Янги йилни Инга ҳамкаслари билан бирга кутиб олди. Анча-мунча шампан ичди, роса қўшиқ айтди, рақс-

га тушди, хуллас, очилиб-сочилиб ўтиради. Тунги соат учларда шод-хуррам уйига қайтди, зиналардан сакраб-сакраб тепага күтарили-да, хонасининг эшигини очди, пальтосини ечиб, чироқни ёқди-ю... донг қотиб қолди. Турли-туман неъматлар ва шампан шишалари қўйилган стол ёнида Муртало ўтиради. У Инга кирганда ҳам ўрнидан турмади, сўрашмади ҳам — тамаки тутатганча жилмайиб қараб тураверди.

Инга аста-секин ўзини ўнглаб олди. Дастрлабки қўр-қув ўрнини таскинми, шодликми — шунга ўхшаш бир ҳис эгаллади. Бир йилдан буён қидириб юрган одами ҳозир рўпарасида ўтирап ва унга маъюс тикиларди.

— Кепсан-да ахири? — деди Инга ва суюнчиғи йўқ диван четига омонатгина ўтиради, қўлларининг титроғи-ни яшириш учун ёстиқни олиб, тиззасига қўйди.

Муртало миқ этмасди.

— Кепсан-да? — деб такрор сўради Инга. Энди ово-зида ҳадик ёки фижиниш эмас, фақат синчковлик оҳангари бор эди.

Муртало бош ирғади. Кейин чақон ҳаракат билан, пақиллатмасдан шиша оғзини очди, қадаҳларга шампан тўлдириб, кўпиги тинишини кутиб турди, ниҳоят, қа-даҳни қўлига олиб, Ингага юзланди:

— Янги йил билан, Грузия қироличаси. Сени авлиё Биби Марямнинг ўзи арасасин.

— Менга қара, қулфлоғлиқ хонага қандай қилиб кирдинг?

Муртало иккинчи қадаҳни ҳам қўлига олди-да, столни айланиб ўтиб, Ингага узатди. Қиз қимир этмади — қўли титраётганини Муртало куришини хоҳламади. Йигит қадаҳни унинг олдига қўйиб, яна стол ёнига қайтди.

— Бу ерга қандай қилиб кирдинг? — қайта сўради Инга.

— Эшикни қулфламаган экансан,— деб кулимсиради Муртало.

— Бекорларни айтибсан! Эшик қулфлоғлиқ эди! Ҳозир ўзим очиб кирдим!

— Қайдам... Келдиму: «Сим-сим, оч эшигингни»,— дедим. Эшик очилди. Улай агар.— Муртало шу қадар самимий гапирдики, ростдан ҳам шундай бўлган деб ўйлаш мумкин эди.

— Яна ўша сўзларни такрорлаб, чиқиб кетди.

Муртало индамади.

— Мендан нима истайсан? — деб сўради Инга.

— Ҳеч нарса! — хотиржам жавоб берди Муртало.

— Ҳеч нарса эмиш. Гапингни қара-ю. Мен ҳатто исмини ҳам, фамилиясини ҳам билмайдиган, ҳар куни бир сават атиргул, ҳар ойда минг сўмдан пул юбориб турдиган, бутун жазманларимни мендан юз ўгиририб, шаънингда доғ туширган одамга ҳеч нарса керак эмас эмиш... Гапир, кимсан, муддаонг нима?

— Сендан ҳеч нарса сўраётганим йўқ-ку,— деди Муртало мулоийим оҳангда.

— Мен сўраяпманни бўлмаса?

Инга шартта ўрнидан турди-да, шкаф ёнига борди, ундан бир талай пулни олиб, Мурталонинг олдига ташлади. Йигит пулга қиё ҳам боқмади.

— Агар қўлингдан келса, менга гулларимни қайтар,— деди у узоқ сукутдан кейин.

— Нима???

— Гулларимни қайтариб бер.

— Эсинг жойидами?

— Уч юз олтмиш беш сават. Ҳаммаси қизил атиргул, битта ҳам оқи йўқ,— деди Муртало ва бир кўтаришда қадаҳини бўшатди.

— Мен сендан гул сўраган эмасман... Гулларинг қуриб бўлган. Пулинг эса — ана, турипти. Ўн икки минг. Бир тийинига ҳам текканим йўқ. Ол, ана.

— Пул — жонсиз қофоз... Гулларим тирик эди...

— Нимага шаъма қилаётганингни тушунмаяпман. Пулингни ол-у, туёғингни шиқиллат.

— Мени соғлигим учун иссанг, майли, кетаман.

— Сени фирт ўғри, қотил, кўкнори, умуман, ярамас одам, дейишади.

— Ҳа, шунаقا дейишади.

— Кимсан ўзи?

— Озод одамман, нимани хоҳласам, қачон хоҳласам — шуни қиласман.

— Ёшинг неччида?

— Ўттизда.

— Нима учун ҳамма сендан қўрқади?

— Чунки мен ҳеч кимдан қўрқмайман.

— Ӯшандада... дорихонада «йўқ» деганимда нима қилярдинг? — деб сўради Инга.

— Улдирапдим! — деди Муртало бошини кўтармай,

— Энди-чи?

- Агар уйингдан ҳайдасанг, ўзимни ўлдираман!
- Мени-чи?
- Сени ўлдирмайман.
- Ёлғон!

Муртало чүнтағидан түппонча чиқариб столга қўйди.
Инганинг юраги орқасига тортиб кетди.

- Қўрқитмоқчимисан?
- Йўқ, ўлай агар!
- Ёлғон! — деди яна Инга ва Мурталога яқинлашди.

- Хоҳлассанг — сен мени ўлдир!
- Мен бундай қилолмаслигимни яхши биласан, шунинг учун ҳам ботирлик қиляпсан.
- Отавер! Мени ўлдирганинг учун сени жазолашмайди. Қайтага мукофот беришлари мумкин!
- Ўзингга ортиқча баҳо беряпсан.
- Аксинча.
- Бўлти! Энди кет! Майнавозчилик қилма!
- Кетгандан кўра ўлганим яхши!

Муртало яна қадаҳини тўлдириди.

- Ҳозир бақираман! — деди Инга, лекин бундай қилолмаслигини ўзи яхши биларди. — Овозимни эшишиб, қўшниларим чопиб чиқишиади.

- Нечта қўшнинг бор?
- Йигирмата! — деди қиз ёлғондан.
- Демак, бу ердан йигирмата жасадни олиб чиқишиади, — Муртало шампан ҳўплади.
- Қанча одамни ўлдиргансан? — деди Инга овози титраб.

— Санамаганман. Кимки шунга муносиб бўлса, ҳам масини ўлдирганман...

- Мен бунақа ваҳшиёна фалсафани ҳазм қилолмайман. Тезроқ чиқиб кет!

— Бўғилма, Инга... Ахир сени қартада ютиб олганим йўқ-ку... Мен учун сен оллонинг марҳаматисан.

- Эртагаёқ милицияга хабар қиласман.
- Жа-а қўрқитвординг-ку! — Муртало кулиб юборди.

- Наҳотки ҳеч нарсадан қўрқмасанг?
- Шу пайтгача фақат бир нарсадан: севги нималигини билмай дунёдан ўтиб кетишдан қўрқардим... Энди эса қўрқмайман... Ҳозир мендан баҳтиёр одам йўқ... Шунинг учун бугун ўламанми, эртага ўламанми — менга бари бир...

Муртало ғапини тугатишга улгурмасдан Инга қулочкашлаб унинг юзига тарсаки тортиб юборди.

— Сурбет экансан! Аблаҳ экансан! Ҳозироқ жўнаб қол! Шарманда қилма мени! Одамлар нима дейди?!

Муртало жойидан жилмади, аммо ранги докадек оқариб кетган эди.

— Одамлар? Ким ўзи улар? Улар — оломон. Эртага оёғингга йиқилиб, этагингни ўпишади, сени фаришта деб эълон қилишади...

Ғазаби жунбушга келган Инга яна Мурталонинг юзига мушт туширди. Бу гал жуда қаттиқ урди. Мурталонинг бурнидан тизиллаб отилган қон бирпасда дастурхонни бўяб ташлади. Қиз қонни қўриб, капалаги учиб кетди. Қандай қилиб ошхонага кирганини ҳам, қай алпозда сочиқ ҳўллаб чиққанини ҳам билмай қолди. Муртало ҳамон ўша жойда ўтирас, бурнидан дастурхонга ҳамон қон томарди. Инга унинг юзига сочиқни босди, Мурталонинг лаблари қизнинг билагига ёпишди, таажжубки, қиз ҳам қўлини тортмади.

Инганинг хонасида тонггача чироқ учмади. Эрталаб, суюнчиқсиз диванда ғужанак бўлиб ётган Инга қўзларини очганида хонада ўзидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Дастурхондаги қон доғигина тунда ташриф буюрган ғалати ва қўрқинчли меҳмонни эслатиб турарди...

Марта хола истиқомат қиласидиган уй ертўласининг иккита хонасини Моисей Шаптошвили эгаллаганди. Хотини Ревекка билан ўн тўрт ўшли ўғли — малларанг, сепкилдор Исҳоқ ҳам у билан бирга туришарди. Бу ерда бўёқчилик устахонаси ҳам бор эди.

Буюртмачилар билан ҳисоб-китобни Моисейнинг ўзи олиб борар, устахонадаги асосий ишни эса Ревекка билан Исҳоқ бажаришарди.

Устахона фаолияти кундан-кунга кучайиб борарди. Ҳамма хурсанд эди. Ҳар куни эрталаб Ревекка тунги маҳсулотни ҳовлига олиб чиқиб, дорга ёйганида рангоранг кўйлаклар, рўмоллар, қийиқчалар, пешкашлар, пайпоқлар, сочиқлар ва бошқа рўзгор буюмлари шамолда чунонам ҳилпирав, шунда Марта холанинг ҳовлиси денгиз сатҳида сузиб бораётган елканли кемага ўхшаб кетарди. Кеманинг хўжайнини, капитани ва дарғаси Моисей Шаптошвили эди. Кемада матрослар ҳам бор эди. Капитан уларга иш ҳақи сифатида... конфетлар улашарди. Азбаройи чиройли елканларга ҳар

турли суратлар чизиб, бўлмағур сўзларни ёзиб ташла-
масликлари учун шундай қиласарди. Сезган бўлсангиз
керак: ана шу матрослар биз — квартал болалари эдик.

Ҳа, Моисей Шаптошвилининг ҳаёти осойишта кечар,
устахонаси ҳам соат янглиғ бир маромда ишлаб турар-
ди. Аммо ўша йили ёзда, яъни Исҳоқ тўртинчи синфда
сурупкасига уч йил қолиб кетиб, ниҳоят бешинчи синфга
ўтган пайтида «соат»га кўз тегди, унинг мусиқий садо-
сига ваҳимали оҳанглар аралаша бошлади.

Қандайдир нобакор Ревекканинг қулоғига, эринг
кўпдан буён Сванети кварталида яшовчи Ангелина де-
ган аёл билан дон олишиб юради, деб шивирлабди. Гўё
Моисей даромаднинг ярмини унга элтиб берармиш, Ре-
векка ағдарма драп пальтода юрса, Ангелина ҳаммага
қоракўл пўстинини кўз-кўз қиласармиш.

Ревекка дардини ичига ютди. Аммо бир куни эрталаб
уйқудан турган квартал аҳли ҳанг манг бўлиб қолди:
Марта холанинг ҳовлисига осилган кўйлаклар, рўмол-
лар, қийиқчалар, пешкашлар, пайпоқлар ва бошқа рўз-
фор буюмларининг ҳаммаси қора рангга бўялган эди.
Моисей Шаптошвилининг кемасида қора елканлар ҳил-
пираб турарди.

Шаҳардан қайтган Моисей даставвал кўзларига
ишонмади. У бу галати манзараға бир муддат гаранг-
сиб қараб турди-ю, сўнг матолардан бирини ушлаб кўр-
ди, кафти қоп-қорайнб кетгач, имлаб бизни ўз ёнига ча-
қирди.

- Тамаз, азизим, манови кўйлакнинг ранги қанақа?
- Қора, Моисей амаки.
- Гизик, морожний ейсанми? Ростини айт: қанақа
ранги?
- Қора-да. Кўрмаяпсизми?
- Дуду, булар мени лақиллатишяпти, а? — деди Мо-
исей ундан мадад сўрагандай.
- Қайфингиз йўқми ишқилиб, Моисей амаки?
- Бродзели, лоақал сен тўғрисини айт: бу лаш-луш-
лар қанақа рангга бўялган?
- Кўздан қолганмисиз дейман, Моисей амаки?
- Ревекка-а-а! — деб чинқириб юборди бирдан
Моисей бошига муштлаб. — Газанда!

Ертўладан садо чиқмади.

Моисей зинапоядан пастга отилиб тушди-ю, ичкари-
дан беркитиб олинган эшикни жазава билан тақиллата
бошлади:

— Очинглар, ярамаслар! Чиқинглар бу ёққа, қонхўрлар! Устинглардан керосин қуйиб, ўт қўяман! Ёндираман!

Охири бўлмагач, Моисей оёқларини ишга солди, бир амаллаб эшикни синдириб ичкарига кирди, ана шундан сўнг ертўлада ҳақиқий қиёмат-қойим бошланди — фарёдлар, чинқириқлар, қарғишу сўкинишлар ҳаммаёқни тутиб кетди... Ҳовлига одам тўпланди, аммо ҳеч ким бу нопок ишга аралашибни истамади.

— Кукарачани чақириш керак,— деб қолди бирор.

Орадан беш минутлар ўтгач, лейтенант етиб келди, келибоқ ўзини ертўлага урди. Ҳаял ўтмай пастдан Моисейнинг чийиллаган овози эшишилди:

— Войдод! Бўлди, бўлди!

Бирдан ҳаммаёқса сукунат чўкди.

Сўнг Кукарача ертўладан Моисейни қўлтиқлаб чиқди. Кема капитанининг ўнг чангалида Йсҳоқнинг қизғиши сочидан бир тутам, сўл чангалида эса Ревекканинг тимқора сават сочидан қариб ярмиси бор эди.

Кукарача Моисейни қўлтиқлаганча милиция бўлимига қараб кетди. Салдан кейин ҳовлига капитанинг обдан дўппосланган оила аъзолари эмаклаб чиқишиди. Улар чурқ этмай қора елканларни йиғишириб олишиди-ю, худди шундоқ шарпасиз, ойим супургидай бўлиб ертўлага тушиб кетишиди.

Кечқурун Кукарача кузатувида мулла мингандан эшакдай сўлжайиб Моисей қайтиб келди. Улар тўппа-тўғри ертўлага тушиб кетишиди. У ерда нима гап бўлганини ёлғиз оллонинг ўзи билади. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай пастдан тўрт кишининг жўр бўлиб қўшиқ айтатётгани эшишилди. Қўшиқ эрталабгача тинмади. Қахетиянинг «Мравалжамиер»и Тбилисининг «бояти»сига, мингрелларнинг «Арира»си гурияликларнинг «криманчули»сига уланиб кетди...

— Меҳригиёси борми дейман-да, шу Кукарачани? Ақл бовар қилмайди-я! — деди ойим таажжубланиб ва балкон деразасини ёпди.

Эвоҳ, қора елканлар машмашаси шу билан тугамади. Ӯша унутилмас оқшомдан сўнг Моисий Марта холанинг ҳовлисини томошахонага айлантириб, деярли ҳар куни нағма кўрсатадиган бўлиб қолди.

У гирт масти ҳолда уйига қайтар, оёғини базўр судраб ертўласига тушиб кетарди-да, ҳаял ўтмай жанжални бошларди:

— Ангелинани сочидан ушлаб судрадим, дегин?... Қо-
ракўл пўстинига кислота қўйдингми, а?..

Ёки бўлмаса:

— Демак, сенингча, Ангелина фельдшер эмас, бу-
зук хотин экан-да, а?... Беморларнинг қўйнига кириб
ётадими?... Хўш, ўзинг кимсан? А? Гапир, ярамас!..

Ревекка эса тиз чўкиб, ялиниб-ёлворарди:

— Қўй энди, бўлди, Мосежон. Ундан кўра манови
пичноқни олиб сўйиб қўя қол. Ўлганим яхши бу ку-
нимдан!

— Дада, ойимга тегманг, жон дада! Тегманг, деяп-
ман, йўқса! — деб чирилларди Исҳоқ онасининг панаси-
га яшириниб.

Кейин Кукарача пайдо бўларди-ю, шу заҳоти Моисей
қўйдай ювош тортиб қоларди.

Бир гал, якшанба куни, Моисей ҳаддан ташқари қу-
туриб кетди. Ревеккани ҳовли ўртасига судраб чиқди-да,
эгнидаги кўйлагини сидириб ташлаб, қайиш билан са-
валай бошлади.

— Кофтасини йиртиб ташладим, дегин?... Эркаклар-
ни кўзини ўйнатиб, сийнабандини юлиб олдингми, а?
Мана сенга! Мана сенга!

Исҳоқ қўлига битта тошни олволиб, отасининг атро-
фида гир айланар ва нуқул:

— Дадажон, бас қилинг, урманг ойимни, бўлмаса
ҳозир... Бас қилинг, деяпман, бўлмаса... — деб чийил-
ларди.

Моисей шартта орқасига ўгирилди-ю, ўғлининг кети-
га шунақанги тепдики, бола икки метрча нарига учеб
бориб, боши билан ерга тушди.

— Ҳой яхшилар, тошбағирлар, қанақасизлар ўзи, ин-
софинглар борми?! Ердам беринглар! Чақиринглар Ку-
карачани! — дея бақира бошлади Ревекка. Худди унинг
ноласини эшитгандай, қўққисдан ҳовлига Кукарача ки-
риб келди.

Аммо шунда мўъжиза юз берди: Моисей лейтенант-
га бўйсунмади.

— Яқинлашма! Ўлдираман! — деб қичқирди у темир
тўқали қайишини силкитиб.

— Ташла қайишни! — деб буюрди Кукарача.

— Яқинлашма, деяпман! — такрорлади яна Моисей
ўдағайлаб ва лейтенантнинг бошига қайиш билан сол-
моқчи бўлди. Темир тўқа Кукарачанинг қулоғи ёнидан
шувиллаб ўтиб кетди.

Кукарача орқага тисарилди.

— Жонингдан умидинг бўлса, яқинлашма! Яқинлашдинг — ўлдираман! — деди Моисей ҳамон қайиш ўқталганча.

Кукарача аста олдинга бир қадам ташлади, аммо бу гал қайишга чап беролмади. Тўқа зарбидан чап ёноги тарс ёрилиб, тирқираб қон отилди. Аёллар додлаб юборишиди. Кукарача тишини тишига босди. Лейтенантнинг юзидаги қонни кўрган Моисей баттар қутуриб кетди. У яна қайиш билан солди, тўқа тағин Кукарачанинг башарасига тегди. Шундан кейин нима бўлганини таърифлаш қийин. Ҳаммаси бир лаҳзада юз берди. Лейтенант Моисейни ёқасидан чанглаб оёғини ердан уздида, иягининг остига қаттиқ мушт туширди. Моисей Ревекканинг ёнига гурсиллаб йиқилди-ю, ҳушидан кетди.

Кукарача унинг ёнига тиз чўкиб, жағини ушлаб кўрди, кўкрагига қулоғини босди, кейин ёқасини ечиб, сув сўради. Шунда Ревекка оёғининг остида ётган қалин бир тахтани олди-да, бор кучи билан лейтенантнинг бошига солди. Кукарача чайқалиб кетди.

— Ўлдириб қўйдинг-ку! Пушти паноҳимииздан жудо қилдинг-ку! Сен боқасанми энди етимчани?! Бўйгинанг гўрда чиригур, қотил! — шундай деб, Ревекка тахтани яна кўтарди. Аммо Кукарача бу гал тахтани тортиб олиб, ҳовли этагига улоқтириди.

— Қилмиш-қидирмиш! — деди у рўмолчаси билан юзидаги қонни артиб.

— Моисейимни ўлдиредингми, а! Валинеъматимдан айирадиган сенми ҳали?! — Ревекка тош кўтариб яна Кукарачага ташланди.

— Тинчлантиранглар-чи буни! — деб қичқирди Кукарача Ревекканинг қўлидаги тошни тортиб олиб.

Кейин кимdir келтирган бир челак сувни Моисейнинг устига сепди. У бир ингради, сал ўтмай қовоқлари пирпиради, ниҳоят, кўзларини очиб, бошини хиёл кўтарди.

— Ана, ол валинеъматингни, қўшмозор бўлинглар! — деди Кукарача Ревеккага ва бўш челакни бир четга улоқтириб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Ревекка билан Исҳоқ бараварига Моисейнинг устига ташланиб, обидийда қила бошлашди:

— Қўзини очди! Суянган тофимиз, кўкарган боғимиз кўзларини очди!.. Илойим сени урганни қўллари акашак бўлсин!.. Сени сўкканни тили танглайига ёпишсин ило-

йим!.. Майли, мингта ўйнаш тутгин, фақат тирик юрсанг бўлди баҳтимизга!.. Қани, бир нарса де, офтобимиз, бир оғизгина гапир!.. Овозингни эшилсак бас!..

Оила аъзоларининг илтижоларига Моисей жон деб жавоб қайтарган бўларди-ю, аммо бунинг уддасидан чиқаёлмаётганди. Сабаби, лейтенант ҳазилакам урмаганди...

Башараси дабдала бўлган Кукарача Сабашвилининг кабинетида ўтирас ва дам-бадам ҳўлланган рўмолчасини ярасига босарди.

— Менга қара, Тушурашвили, бунаقا даканг хўроздикни йиғиштири, деб неча марта айтганман сенга,— деди милиция бошлиғи ўпкаланиб.

— Нега даканг хўроздик бўларкан? — Кукарача афтини буриштириди. — Ўзлари ёрдамга чақиришди-ку. Анови тўнка Моисей уларни дўппослаб ётган экан.

— Билмадим, ким-кимни дўппослаган...— деб жилмайди Сабашвили лейтенантнинг шишиб кетган юзига тикилиб.

— Ўзим жабрланувчига айланиб қолишимни туш кўрибманми? — Кукарача ўриндан турмоқчи бўлди-ю, аммо бели зирқираб, қимирламай қўя қолди.

Сабашвили қўнғироқ тугмачасини босди. Қабинетга секретарь қиз кирди.

— Эшиштаман.

— Илтимос, манови йигитчага кўзгунгни бериб тур. Ўзини бир кўриб қўйсин!

Киз пик этиб кулиб юборди, кейин дарров кафти билан оғзини беркитиб, хонадан чиқиб кетди.

— Масхара қиляпсанми? — деди Кукарача энсаси қотиб.

— Йўқ. Бир масалани сен билан келишиб олмоқчиман. Сенинг розилигинг керак.

Сабашвили бир нималарни ёза бошлади.

Секретарь қиз кўзгу кўтариб кирди. Кукарача кўзгуни олиб, афтига бир қаради-ю, уни апил-тапил бошлиқнинг столига қўйди.

— Хўш, қалай? — деди Сабашвили.

— Чаккимас. Лекин унинг аҳволи меникидан ҳам баттар,— деб қўйди Кукарача.

— Қачон тузаларкин мўлжалингда?

Кукарача елкасини қисди.

— Тахминан?

— Икки ҳафтада битиб кетар... Темир тўқа-да ҳар ҳолда...

— Ўн кун етмасмикин? — қайта сўради Сабашвили.

— Йўқ. Камида — ўн беш кун, — деб жавоб берди Кукарача.

— Яхшилаб ўйлаб кўр,— деди Сабашвили ёзишда давом этаркан.

— Намунча? Узим биламан-ку! — Кукарачанинг жаҳли чиқиб кетди.

— Ҳа, майли, ўн беш кун бўлса — ўн беш кун-да. Сазанг ўлмасин. Ҳулласи калом, ана шу ўн беш кунни гауптваҳтада ўтказасан!

— Ие, нега энди? — Кукарача белидаги оғриқни ҳам унугиб, ўрнидан туриб кетди.

— Ўн куни — башаранг тузалиши учун, беш куни — безорилик қилганинг учун.

— Демак, дунёда ҳақиқат йўқ экан-да?

— Аксинча, ҳақиқат борлиги учун ҳам ўн беш кун ётасан. Ма, ушла! — Сабашвили лейтенантга бир варақ қоғозни узатди.— Секретарга ўзинг бер, дарров кўчирсин, сени қамоққа олиш ҳақидаги буйруқ.

Кукарача эшикка қараб юрди.

— Тўхта. Қуролни ташлаб кет. Темир шкафимда тура турсин.

— Ў-ў Моисей! Ихтиёр ўзимда бўлгандами! — Кукарача ички чўнтағидан тўппончасини олиб, Сабашвилининг олдига қўйди.

— Қўрслик қилма! Ўн беш кун кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади... Дори-дармон, озиқ-овқатингдан ўзим хабар олиб тураман,— деди Давид Кукарачанинг кўнглини кўтариб.

Лейтенант чиқиб кетди. Бутун квартал ўн беш кун инспекторсиз қолди...

Моисей-чи? Иягига темир тахтакач қўйилган Моисей бир ой Михайловск касалхонасида ётди, шу вақт мобайнида хотини кунига уч маҳал кумуш қошиқда оғизига сутхўрда қуйиб турди.

Касалхонадан чиққач, Моисей эски бошпанасига қайтмади. Бўёқхона ҳам, Моисей ва унинг оила аъзолари иштирокида ўтадиган томошалар ҳам барҳам топди. Овунчоғимиз яна эшак пойга бўлиб қолди...

Биз Челюскинчилар кўпригининг ўнг тиргаги ёнида-
ги сўқмоқдан пастга қараб чопиб кетдик, орадан беш
минутлар ўтгач, Мтквари¹ соҳилига етиб келдик.

Тбилисида жазира ма авжига чиққан эди. Соҳилдан
иссиқ ҳовур кўтариларди.

Апил-тапил ечиниб, ўзимизни сувга отдик. Ичимиз-
да энг каттаси Кучико эди, у яхши сузарди. Мен, Ду-
ду ва Ирача ҳам у билан изма-из борардик. Яқиндаги-
на сузишни ўрганганд Костя-грек эса нуқул типирчилар,
шалоплатиб, ҳаммаёққа сув сачратиб қулоч отарди.

— Қалай, сузишга уста бўпкетибманми? — деб му-
рожаат қилди у менга.

— Эрталаб ювинаётганингда қутқариш чамбараги-
ни кийиб ол, бўлмаса чўкиб кетасан! — деб маслаҳат
берди унга Дуду.

— Қани, кетдик, нариги қирғоққа! Хоҳлаганлар —
мени орқамдан! — Кучико шундай деб қичқирди-ю, да-
дил сузиб кетди.

Ёғингарчилик кам бўлгани учун Мткварининг суви
одатдагидан анча пасайиб қолган эди, шунинг учун биз
ҳам қўрқмасдан Кучикога эргашдик. Дарёning ўртасига
боргандা орқамга қарадиму бақириб юбордим: кетим-
дан Костя-грек сузиб келаётган эди. У бошини сувга
тиққанча, бир жойда туриб ҳадеб қўлларини шалопла-
тарди. Шу тобда унга дакки бериш бефойдалигини ту-
шуниб:

— Бўш келма, Костя! Мен шу ердаман! — деб қич-
қирдим.

Костя бошини бир кўтарди-ю, яна ғойиб бўлди.

Мен унинг илинж тўла нигоҳини, қўрқувдан оқариб
кетган башарасини кўришга базўр улгуриб қолдим. У
чўкаётган эди.

— Ҳе-е-й, болалар, ёрдам берингла-ар! — дея қич-
қира бошладим.— Костя чўкяпте-е-е!

— Қани-и-и?! — деди биринчи бўлиб Кучико ва дар-
ҳол орқасига қайтди, аммо Костянинг қораси энди бу-
тунлай кўринмасди.

— Шўнғинглар! — деб буйруқ берди Кучико ва шу
заҳоти ўзи сув остига шўнғиди.

Костя ғойиб бўлган эди. Биз оқим билан пастга қа-
раб кетдик ва дарёning саёз, тик турса бўладиган ери-
гача сузиб бордик. Бирдан ўн қадамча нарида оқиб ке-

¹ Мтквари — Кура дарёси,

таётган Костяни күриб қолдик. У бошини сувдан бир чи-қазди-ю, жон ҳолатда оғзини очиб, ютоқиб бир нафас олди-да, сүнг яна сув остига кириб кетди.

— Ана у! Ёрдам беринглар-а-р! — деб қичқириб юбордик ҳаммамиз бараварига.

— Бўшашманлар! — деган йўғон овоз эшитилди шу пайт. Аланглаб қараб, томоғигача сувга ботиб оқиб бораётган бир одамни кўрдик. У Костяга етиб олди, уни ёқасидан тортиб кўкрагига босди-ю, лекин ўзини ўнгләйлмай йиқилди, икковлари ҳам бир муддат сув остида кўринмай кетишиди, сўнг ҳалиги одам ўринидан туриб, яна Костяга ёпишиди, шошмасдан, битта-битта босиб соҳил томонга қараб юра бошлади.

— Кукарача! — деб қичқириб юбордик ҳаммамиз.— Ёрдам беринг, Кукарача!

— Ўзинглар менга ёрдам беринглар, дайдилар! Сузишни билмайман-ку!

Аммо у энди хавфдан қутулган эди. Бир неча минутдан кейин ҳаммамиз эсон-омон соҳилга чиқиб олдик. Кукарача нафасини ҳам ростламай, Костянинг оёқларидан ушлаб юқорига кўтарди, унинг оғзидан бир челакча сув тушди. Кейин ношуд сузувлани шағал устига ётқизиб, ўзи ҳам ёнига ўтириди. Биз уларнинг атрофига чўнқайдик.

Бир минут ўтди, икки минут ўтди, уч минут ўтди... Ниҳоят, Костя ингроқ аралаш бир тўлғанди-ю кўзларини очди.

— Ҳа-а, уйғондингми, полвон? Қалайсан энди? — деб сўради Кукарача.

Костя лейтенантни таниб, дарров яна кўзларини юмиб олди, бу ҳам етмагандай, баттар инграшга тушди.

— Менман. Яна бир қарагин! — шундай деб, Кукарача бош бармоғи билан Костянинг қовоғини кўтарди.— Танияпсанми?

Костя миқ этмади. Кукарача ўринидан туриб, қайшини ечди, ёқасини бўшатди. Биз шоша-пиша кийина бошладик.

— Тўхтанглар! — деб буюрди Кукарача. Буйруқни сўзсиз бажардик. У кийимларимизни бир жойга тўплади. — Қани, бўйларингга қараб сафга туринглар-чи.

— Лоақал трусилаrimизни беринг,— деди Кучико.
— Кимга гапирияпман!

Биз қўлларимизни олдимизга қовуштириб, сафга тизилдик.— Кучико, кейин Ирача билан Дуду, энг охири-

да эса — мен. Қостя-грек ҳамон ерда чўзилиб ётарди. Офтоб урмасин деб, Кукарача кимнингдир кўйлагини олиб, унинг бошига ташлаб қўйди. Кейин каттакон бир харсангтош устига ўтирди-да, ҳаммамизга синовчан назар ташлаб чиқди.

— Ораларингда энг обрўли эшак ким бўлса — олдинга чиқсин! — деб буюрди у.

Бу мақтов кимга тегишли эканини ҳар биримиз тушуниб турадик, табийки, ҳаммамиздан кўра ҳам Кучиконинг ўзи буни тез пайқаганди. Шунга қарамай у, биринчиликни хоҳловчилар чиқиб қолармикин, деган умидда бизга кўз қирини ташлади, аммо бундайлар йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, аста Кукарачанинг олдига борди.

— Қўлингни тушир.

Кучико бир қизарди, бир оқарди, лекин қайсарлик қилишга журъат этолмади. Кукарача кулимсираб, худди пашшани ҳайдагандай, лабининг бир четини учирив қўйди. Сўнг ўнг оёғини Кучикога узатди.

— Қани, этикни тортврор-чи!

Нима қиларкин деб юрагини ҳовучлаб турган Кучикога бирдан жон кирди, шаппа этикка ёпишиб, шунаңги иштиёқ билан торта бошладики, қўққисдан этик оёқдан чиқиб кетиб, Кучико ўмбалоқ ошиб тушди. Яна дарров ўрнидан туриб, иккинчи пой этикка ёпиши.

— Секинроқ, айиқполвон, оёқни узволосан! — деди кулиб Кукарача.

Елкамиздан тоғ ағдарилгандай бўлди, «хайрият, жаҳлдан тушибди».

Кукарача гимнастёркасини ечиб, чўнтағидан бир-бираға ёпишиб қолган учта уч сўмликни чиқазди, уларни битта-биттадан ерга ёйди-да, ҳар бирининг устига тош бостириб қўйди. Кейин иккинчи чўнтағидан жиққа ҳўл гувоҳномасини олиб, очиб кўрди, афсусланиб бош чайқади-ю, уни ҳам пулларнинг ёнига қўйди.

— Тушурашвилимиман, Чибурданидземиман — ажратиб бўлмайди-я! — деди у тўнғиллаб, сўнг бизга қараб ўшқирди: — Нега оғзингларни очиб турибсизлар? Гимнастёркани сиқинглар! Мана буниям! — шундай деб, шимини бизга улоқтириди, ўзи эса майкасини сиқа бошлади.

Шу тобда биз азбаройи лейтенантнинг кўнглини овлаш учун Тбилисидаги бутун аҳолининг кийимини сиқишига ҳам тайёр эдик.

— Секинроқ! Йиртасизлар! Еки менга янги форма беришади, деб ўлдаяпсизларми?

Кейин Кукарача түппончасини ғилофидан олиб, ўқларини чиқазди-да, тошга қатор қилиб териб қўйди. Ҳаммамизнинг нафасимиз ичимишга тушиб кетди. Ўқлар. Ҳақиқий ўқлар. Умрбод ёдимда қолган — еттига ўқ эди — учи қорамтири, чўзинчоқроқ, ҳар биридан ажал мўралаб тургандай эди назаримда.

Кукарача түппонча оғзига пуллади, сўнг уни ўқларнинг ёнига қўйиб, Костяга ўгирилди:

— Хўш, қалайсан? Ўзингга кепқолдингми?

— Анча яхши,— деди Костя ва ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Ётатур ҳозирча! Сизлар эса,— Кукарача бизга юзланди,— сафга туринглар.

Ёмони ортда қолди деб ўйлаб, бажонидил сафга тизилдик.

Кукарача чордана қуриб ўтирволди, иккала кафтини тиззаларига тираб, кўзларини қисганча бизга тикилди.

— Хўш, азаматлар, Мткварида чўмилишни биринчи бўлиб ким таклиф қилди?

Табиийки, ҳеч қайсимиз хоинлик қилишни истамасдик, лекин ҳаммамиз беихтиёр Кучикога бир қараб қўйдик.

— Демак, сен.

Сири фош бўлган Кучико бошини эгди.

— Хўш... Демак, Вэре сизларга торлик қилиб қолди? Бугун кўнглингиз Мткварини тусаган, эртага Қора денгиз тушингизга киради, индинга — Дарданелл, кейин Босфор, ундан сўнг Ўрта денгиз, у ёғига... нима эди бўғознинг номи?

— Гибралтар,— дея ғудрандим мен.

— Гибралтар, баракалла. Кейин эса — Атлантика океани. Шундайми?

— Ҳинд океанига ҳам ўтса бўлади, Сувайш канали орқали,— деб қолди Ирача.

— Ўчир, зеҳни паст, каллаварам! — Кукарача уни жеркиб берди.— Ҳе, сендақа Магелландан ўргилдим!. Яқинроқ кел! — деб буюрди у Кучикога ва ўрнидан турди.

Кучико лейтенантнинг олдига келди. Бу ёғи шу қадар тез ва нохосдан бўлдики, Кучико эс-ҳушини йиғиш-

тиришга ҳам улгуролмади: Күкарача унинг юзига тарсаки тортиб юборди.

— Нега урасиз? Нима, сиз мени отаммисиз? — деди жириллаб Кучико.

— Учир овозингни!

— Рост-да, чўмилиш ҳам мумкин эмасми? Вэре ҳам дарё бўптими? Тиззаларим шилиниб кетди саёзлигидан.

Күкарача унинг бу эътиrozига парво қилмади.

— Навбат сенини!

Юз берган воқеадан сабоқ олган Ирача Күкарачага яқинлашди-ю, кафти билан чап юзини тўсди. Шу заҳоти лейтенант чап қўли билан тарсаки солди. Ирача икки марта ўмбалоқ ошиб туғди, хайрият, гап қайтариш бефойдалигига ақли етди. Индамай жойига келиб турди.

— Ҳаммамизни урасизми? — деб сўради Дуду қўрқа-писа.

— Албатта-да. Адолатли бўлишим керак-ку, ахир.

Дуду буйруқни ҳам кутиб ўтирмаёт, ўртага чиқди.

— Анча интизомли, маъқул бола экансан, шунинг учун сени енгилроқ жазолайман.— Күкарача шундай деди-ю, итоатгўй жиноятчининг қулоғидан ушлаб, чунонам бурадики, шахсан мен бундан кўра икки шапалокни афзал кўрган бўлардим.

Навбат менга етганда Күкарачанинг ўзи олдимга келди.

— Ойинг биладими қаердалигинги?

— Йўқ.

— Мана бўлмаса.

Бир чайқалдим-у, лекин йиқилмадим.

— Оғридими? — деб сўради Күкарача.

— Оғриди,— дедим мен,— яна бир уринг, фақат ойимга айтмасангиз бўлди...

Күкарача менга қараб «ххе» деб қўйди. Қейин Костя томонга қараб юрди. Ўқўзларини юмганча шапалоқ тушишини кутиб туарди.

— Сузишни билмас экансан, нима қиласдинг буларга эргашиб, тентак? Мен чўкиб кетганимда нима бўларди... сени дастингдан? Мен-ку майли. Ўзинг чўкиб кетганингда-чи? Шу ҳақда ўйлаб кўрдингми? Ота-онангга нима деб жавоб берардик? Қандоқ юпатардик уларни, а? — Күкарачанинг овози титраб, ранги оқариб кет-

ди. Кейин ўтириб олиб, кийимларимизни улоқтирди. Биз чала-чулпа кийиниб, жуфтаки ростламоқчи бўлдик.

— Бу-чи? Бу сувости сузувчисини кимга ташлаб кетяпсизлар? — Кукарача Костяни биқинига туртиб кўрсатди.— Олиб бориб ота-онасиға топширинглар. Бўлмаса, ҳозир ўзим чўктирвораман!

Костя ҳаммамиздан олдин кийиниб олди.

— Сиз кетмайсизми? — деб сўради Кучико Кукарачдан мулоийимлик билан.

У ҳўл кийимларига маъноли қараб қўйди, Кучико аҳмоқона савол берганини пайқади-ю, шартта бурилиб жўнаб қолди. Биз, она товукқа эргашган жўжалардай, унинг кетидан йўлга тушдик.

Бирдан орқадан Кукарачанинг овози эшитилди:

— Болалар, мендан хафа бўлманглар... Хизматчилик-да... Кейин, бир илтимос... Ўтиниб сўрайман...— Биз ҳайрон бўлиб бир-бири мизга қарадик,— илтимос? Кукарача биздан илтимос қиляптими? У сўзида давом этиди:— Ҳеч кимга... сузишни билмаслигимни айтманглар... Хўпми?

Биз кўприкнинг ўнг тиргаги ёнидаги қияликдан тирмашиб чиқиб, Варазисхеви довони томон бурилдик.

Қамчисидан қон томадиган онанинг ўғли бўла туриб, тамаки чекишимнинг ажабланарли ери йўқ. Чунки кварталимизда яшайдиган мен тенги болаларнинг қарийб ҳаммаси ота-онасидан яшириқча чекарди. Таажжубланадиган жойи шундаки, чекишни бизга қўшнимиз, қишлоқдан келиб, қариндошларни кида яшаётган, ёши мен билан баравар қиз бола— Цаца Барамия ўргатганди. Бу «ғоят фойдали машғулот»га, ўз навбатида, уни Носирида¹ турадиган бобоси Иван Пирцхалава жалб этган экан. Ёнғоқ тагида, туси учган намат устидаги ўтирган Иваннинг трубкаси ўчиб қолганида, у ҳаргал суюкли набирасини чақиаркан:

— Цаца, ҳой Цаца!

— Патени!

— Кумомиги, дзгаби, даҳчири!²

Цаца чўф келтиаркан. Трубка яна учаркан. Шунда

¹ Носири — ғарбий Грузияда, Мегрелияда жойлашган қишибонқинг номи.

² — Лаббай.

— Чўф опке, қизалогим. (м е г р л).

бобоси трубкани набирасига тутқазаркан-да, бориб ўзинг тутатиб кел, деб тайинларкан. Қизча буйруқни бажааркан. Шундай қилиб дессангиз, шўрлик Цаца чекишга ўрганиб қолипти. Буни қарангки, биздай айёр, муттаҳам, шумтака болаларда тамакига ҳавас уйғотган одам — ана шу ниҳоятда беғубор ва оққунгил қиз Цаца Барамия бўлди.

Уша пайларда кашанда болаларга, ҳозир худди кўкнориларга қарагандай қарашибарди. Бинобарин, мен, Дуду, Ирача, Костя-грек ва Кучико Марта холанинг девори панасида ким ўзарга папирос бурқситиб турганимиз устига қўққисдан Кукарача келиб қолиб, қай аҳволга тушганимизни тасаввур қилиш қийин эмас.

Бошқаларни билмадим-у, лекин менинг кўзимга дунё қоронги кўриниб кетди. Папиросни мижиқлаб, муштими шартта тупроққа тиқдим, тутунини эса сўлагимга қўшиб ютиб юбордим, шу алпозда ҳангуманг бўлиб қолган лейтенантга тикилиб туравердим. Менга сўнгиздай туюлган бу ҳолат бир минутча давом этди. Ниҳоят Кукарача тилга кирди:

— Нима қиляпсизлар ўзи?... Жунвонмарг бўлмоқчимисизлар? Ўпкангиз чириб, миянгизни ишдан чиқишини истаяпсизми? Ўзингизга қабр қазияпсизми? Ўлмоқчимисизлар? Мана! — у тўппончасини чиқазди. — Чўзид нима қиласизлар? Пақ-пақ, тамом!.. Хўш, нима қилайнин энди? Ҳаммангизни битта-биттадан отиб ташлайними ёки ўзимни ўлдирайинми?

Биз яшин урган одамдай бақрайиб қолгандик, қимирлашга, ҳатто бир оғиз сўз айтишга юрагимиз дов бермасди. Яна шовқин-сурон, дўй-пўписа, олатасир бўлишини кутгандик. Лекин бундай бўлмади. Кукарача тўппончасини филофига солиб, индамай жўнаб қолди...

Уша куни кечқурун эшигимиз қўнғироғи ўн марта-ча жиринглади. Ҳар гал юрагим қинидан чиқиб кетаёзгандай бўларди. Ниҳоят, бугун энди тинч ухлайдиган бўлдим, деб турганимда, ўн биринчи қўнғироқ эшитилди, шунда Кукарача келганини кўнглим сезди.

Урнимдан туролмадим. Эшикни ойим очди.

— Салом, Анна Ивановна!

— Э-э, Кукарача! Марҳамат, марҳамат! Қани, ичкарига кир!

Булқон ҳаракатга келганини тушундим, токи кетма-кет портлашлар бошланмасидан олдинроқ хонадан,

үйдан, шаҳардан ва умуман бу дунёдан бош олиб чиқиб кетиш ниятида аста ўрнимдан қўзғалдим.

— Утири! — деди ойим. — Иш билан келгандирсан, албатта? — деб мурожаат қилди сўнг қалин китоб кўтариб олган Кукарачага.

Лейтенант менга кўз қирини ташлади.

— Нима бало, яна дарёни заҳарлаптими? — деб сўради ойим.

Кукарача ерга қаради.

— Ёки банкни ўмариптими?

Кукарача яна индамади.

— Балки одам ўлдиргандир? — деди ойим зардаси қайнаб.

Ойимнинг асабийлаша бошлаганини сезган Кукарача китобни столга қўйди.

— Нима бу?

— Катта Совет Энциклопедияси бу, Анна Ивановна. Ижозатингиз билан, шу китобдан битта мақолани сизга ўқиб берсам.

— Зилдай қилиб кўтариб юрганингни қара-я? Энциклопедия тиқилиб ётипти-ку бизда! — ойим китобга лиқ тўла шкафга ишора қилди.

— Эҳа... Эсимга келмапти, — деди кулиб Кукарача.

— Мақола менга алоқадорми, ё иккаламизгаямми?

— Кўпроқ бунга, лекин сиз ҳам эшишиб қўйсангиз чакки бўлмасди.

Ойим ўтириб, эшишишга чоғланди. Кукарача муштига йўталиб қўйди.

— Қани, муштоқмиз! — деди ойим унга далда берган бўлиб.

— Никотин! — деб бошлади Кукарача ва негадир тўхтаб қолди. Ойимга секин ўғри қарап қилдим, назаримда, кўзларимдан учқун сачраб, сирим очилиб қолаётгандай туюлди. Дарров бошимни хам қилиб, четга қарадим. Худди тушдагидай, Кукарачанинг овози элас-элас эшитила бошлади:

— Никотин... Французча Nicotine деган сўз бўлиб, 1560 йилда Европага биринчи марта тамаки олиб келган француз дипломати Ж. Нико номи билан боғлиқ. Тамаки чекилганда никотин тутун орқали нафас йўлларига ўтади ва у ерда организмга сўрилиб, нерв система-сига муайян таъсир кўрсатади... Никотиннинг таъсири икки босқичлидир: оз миқдордагиси — қўзғатувчи, кўп миқдордагиси эса — заҳарловчи. Иккинчи ҳолда нерв

системаси ишдан чиқади, нафас олиш оғирлашиб, юрак фаолияти бузилади. Никотин энг зақарли алкалоидлардан биридир: унинг бир неча томчиси отни нобуд қилиши мумкин...

Кукарача китобни ёпди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўради ойим узоқ сукутдан кейин.

— Яна нима керак? Дафнга кетадиган харажатлар ҳақида бу ерда ҳеч нарса дейилмаган.

— Буни сўраётганим йўқ. Чекаётганини кўриб, сен нима қилдинг?

— Менми?.. Мен нима ҳам қила олардим? — довдирраб қолди Кукарача.— Мана, олдингизга келдим...

— Бир ўзимиidi?

— Бошқаларникига кириб чиқдим. Ҳатто тилхат ҳам олдим.

— Қанақа тилхат?

— Мана, Марҳамат...

Кукарача чўнтагидан тўрт буклоғлиқ оддий дафтар варақларини чиқазиб, улардан бирини ўқиб берди:

«Мен, Дуду Доборжгинидзе, чин пионерлик сўзини бериб айтаманки, бундан буён чекиши ўқиб берди: Ҳатто папиросга қайрилиб ҳам қарамайман. Ойим, отам ва бошқаларни ўртага қўйиб онт ичаман».

Кукарача қофозни буклаб, яна чўнтагига солиб қўйди.

— Энди биздан тилхат оласану шу билан никотинга қарши кураш тугайди-да, а? Шундайми? — деди ойим кесатиб. Кейин ўрнидан туриб, менинг олдимга келди. Мен қимир этмадим, чунки бўлар иш бўлган эди. Ойим юзимга тарсаки тортиб юборди. Кукарачанинг Мтквари соҳилида тушган тарсакиси бунинг олдида силаб қўйишидай гап эди.

— Нима қиласиз! — деди Кукарача ойимнинг қўлидан ушлаб.

— Нари тур! Нима қилаётганимни ўзим биламан! — ойим уни итариб ташлади.

— Қўйинг, Анна Ивановна, кераги йўқ! Агар шапалоқ ёрдам берганида, ўзим...

— Ким?... Ким мени хароб қилди? — деди ойим бўғилиб.

Мен-ку нима деб жавоб беришни билардим-а, лекин бир оғиз гапирсам баттар пўстагим қоқилишидан қўрқиб, индамадим.

— Ким дейсизми? Үзингиз, Анна Ивановна! — деди Кукарача босиқлик билан.

— Нима?!

— Аксарият, кашанда ота-оналарнинг ғарзандлари чекишга мойил бўлиши аллақачон исботланган,— деди яна Кукарача пинагини бузмай.

— Демак, мени қайта тарбиялаш керак экан-да? Шундайми? Балки тилхат ёзib берарман. — «Мен, Анна Ивановна Бахтадзе, чин пионерлик сўзини бериб айтаманки...»

— Нега унақа дейсиз, Анна Ивановна? — дея ойимнинг гапини бўлди Кукарача хафа бўлиб.— Энциклопедияни мен тузган эмасман, тамакини ҳам Грузияга мен келтиргмаганман... Нима кераги бор...

Ойим хижолатдан қип-қизарип, шартта бурилди-ю, хонадан чиқиб кетди. Жаҳли чиқдими, уялдими — билолмадим. Менимча, уялди шекилли-ёв. Кукарача ҳам энди кетиш кераклигини тушунди. Энциклопедияни қўлтиғига қистириб, эшикка қараб юрди. Бирдан тўхтаб, афсуслангандай менга бир қараб қўйди. Аммо оғиз очтирамадим:

— Шпионсан, Кукарача, шпион! Исковуч! Кўргани кўзим йўқ сени!

Елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди, негаки шу тобда у ҳақда кўнглимдан кечганларини тамомила тўкиб солган эдим.

Кукарачанинг буғдойранг юзи докадек оқариб кетди...

Варазисхеви кўчасининг этагида, уйимиз яқинида Борчалодаги Махарадзе номли колхознинг сабзавот дўкони бор эди. Дўконда атиги икки киши — Али ва Иброҳим деган озарбайжон йигитлари ишлашарди. Ҳар гал биз, болалар, пештахтадаги писта ёки олхўриқоқини чанглалаб қочмоқчи бўлганимизда, улар:

— Ҳой, тирранча, калтак егинг кепқолдими, а? — дея йўлига пўписа қилиб қўйишарди.

Дўконда колхозда етиширилган ҳамма нарса — узумдан тортиб қовунгача, баъзан ҳатто гўшт ҳам сотиларди, шунинг учун ойим ҳадеб бозорга югуравермасди.

Али дегани тахминан отам тенги, Иброҳим эса ўн етти-ўн саккиз ўшлардаги йигит бўлиб, кўзи сал филироқ эди, шунданми, Алининг авзойи бузилди дегунча уни «якка дурбин» деб чақиради.

Ўша пайтдаги нарх-наво ҳақида ҳозир бир нарса дейишим қийин, лекин шуниси ёдимда қолганки, бир сүмга Али бир сават күкат берар, яна бунинг устига:

— Ҳой бола, ойингга айтиб қўй, Алиниг майдаси йўқ экан, қайтимини кейинги гал бераркан, дегин,— дея писанда ҳам қилиб қўярди.

Ойим Али билан Иброҳимни юлғич деб атар, аммо улар билан муносабатини асло бузмасди. Биз, болаларга эса иккаласи ҳам қаттиқ гапирмас, қайтага пистами, туршакми, олхўрими, ишқилиб, дўконда бор нарса билан ҳаммамизни сийлаб туришарди.

Июлнинг ўрталарида Али билан Иброҳим бир арава қовун-тарвуз келтириб, дўконнинг олдига уйиб қўйишиди. Ўша куни шомгача Иброҳимнинг жағи тинмади:

— Кеп қолинг Борчалонинг қовуни билан тарвузига! Тилими тилни ёради! Вах-вах-вах, еганлар дармонда, емаганлар армонда!

Кун бўйи харидорларнинг кети узилмади. Аммо мени қовун-тарвузлар қизиқтирилмасди. Айни пайтда дўкондан нари кетолмасдим — иккала кўзим Иброҳимнинг белида осилиб турган қора сопли пичноқда эди. У шу пичноқ билан татиб кўриш учун харидорларга ё қовун, ё тарвуздан бир тишламдан кесиб бераётганди. Дунёда мен учун гўё шу пичноқдан бўлак азиз ва ноёб нарса йўқдай эди, ўнгимда ҳам, тушимда ҳам шу пичноқни орзу қиласдим.

13 июль, душанба — кўп бехосият кун бўлди. Ойим мени кўкаг опкелишга юборди. Дўконга яқинлашганимда мени маҳлиё қилган пичноққа яна кўзим тушди-ю, юрагим шиф этиб кетди. Иброҳим билан Али дўкон ичидага уймаланишар, ташқарида бирон зоф кўринмасди, тарвуз уюмининг қоқ тепасида эса каттакон бир тарвузга санчиб қўйилган қора сопли ўша пичноқ ярқираб турарди.

Мени нима жин урди — билмайман, ҳар ҳолда аллақандай кўринмас шарпа устимга энгашди-ю:— Боравер, қўрқма...— деб шивирлагандай бўлди қулоғимга.

Пичноқни олганимни биламан, тарвузлар ҳар томонга сочилиб кетди, жон ҳолатда ўзимни Марта холанинг ҳовлисига урдим, пичноқни апил-тапил девор тагига кўмид, бундай қарасам... тепамда худди осмондан тушгандай Кукарача турипти-да!

— Салом, Тамаз! — деди у жилмайиб.

Ўрнимдан туриш ўрнига ерга ўтириб қолдим.

— Ишларинг қалай? Нима янгиликлар?

Лейтенант билан баҳлашибдан фойда йўқ эди, шунинг учун беўхшов тиржайиб, елкамни қисиб қўя қолдим. Суҳбатни давом эттириш мақсадида Кукарачанинг ўзи рўпарамга чўнқайди.

— Уртоқларинг қани?

— Билмадим... баъзилари дала ҳовлисига кетган, бошқалари Тбилисида...

— Узинг нима қиляпсан?

— Дадамни кутяпман. Яқинда кепқолишлари керак. Кабулетига бормоқчимиз.

— Йўқ, ҳозир нима қиляпсан, бугунги режаларинг қанақа, демоқчиман.

— Бугунми?.. Қайдам... Болалар кепқолиши мумкин... Вэрегами, ҳайвонот боғигами борармиз...

— Унга қадар-чи?

— Уйга кетаман.

— Уртоқларингни кутмайсанми?

— Келишса, ўзлари чақиришади.

Кўнглімнинг аллақаерида умид учқуни йилтиллади — балки кўрмагандир? Балки тасодифан келиб қолгандир? Балки папирос воқеасидан кейин мен билан ярашмоқчидир? Ўрнимдан турдим-да:

— Майли, мен борай... — дедим ўзимни бепарво кишидай кўрсатиб.

— Утир! Болалар келгунча, ўйнаб турамиз.

— Уйнаб турамиз? Нимани ўйнаймиз?

— Ҳеч бўлмаса, танга отамиз.

Кукарача кўкрак чўнтағидан бир сўмлик кумуш тангани чиқазди-да, бош бармоғига қўйиб туриб осмонга отди, сўнг уни илиб олиб, кафтига яширганча савол назари билан менга қаради.

— Ўнги! — дедим мен.

Кукарача кафтини очди.

— Ютқаздинг! — шундай деб, у яна тангани осмонга отди.

— Ўйнамайман... — мен ўрнимдан турдим.

— Шошма! Балки пичоқ отиш ўйнармиз? — деб қолди бирдан Кукарача.

— Нима? — юрагим қинидан чиқиб кетаёзди.

— Пичоқ отиш ўйнай қолайлик деяпман! — такрорлади Кукарача.

— Нега менга ёпишиб олдингиз? Нима керак ўзи сизга? — дедим мен ийғлагудай бўлиб,

— Сен билан дүст бўлмоқчиман, бошқа ҳеч нарса ке-
рак эмас! — Кукарача туриб бориб, ахлатлар ораси-
дан бир бўлак кўмир топди-да, дарвозага иккита — ол-
дин каттароқ, унинг ичига эса кичикроқ доира чизди.
Кейин кўмирни бир четга улоқтириб, қулларини бир-
бирига ишқалаб тозалагач, дарвозадан ўн қадам санаб,
этигининг учи билан ерга чизиқ тортди, шундан сўнг
менга мурожаат қилди:

— Пичноингни бериб тур!

— Қанақа пичноқ? — дедим мен ўтакам ёрилиб,

— Анави, девор тагига кўмиб қўйган пичноингни-
да! — деб жавоб берди Кукарача, худди пичноқни ўзи
кўмиб қўйгандай ишонч билан.

Нима ҳам қила олардим? Пичноқни кавлаб олиб, Ку-
карачага ўзатдим.

Лейтенант уни обдон кўздан кечиргач, қойил қол-
гандай бош чайқади. Шу пайт бирдан пичноқ унинг қў-
лидан ўқдай отилиб, ҳавода ёйсимон из қолдирганча
дарвозага, катта доира ичига бориб санчилди.

— Опке! — деди Кукарача жиддий қиёфада.

Пичноқни аранг суғуриб, лейтенантга келтириб бер-
дим. У яна улоқтириди, пичноқ яна катта доира ичига
санчилди. Кейинги учта зарби эса кичик доиранинг қоқ
ўртасига тегди. Кукарача мамнун жилмайди.

— Энди сени навбатинг. Беш марта отасан. Ёдинг-
да бўлсин, менда қирқ саккизта очко — иккита тўққиз,
учта ўн.

Мўлжаллаб туриб пичноқни отган эдим, дарвозадан
уч метрлар наридаги тутга бориб қадалди.

— Э, қойил! — деди кулиб Кукарача.

— Ўзим тутни кўзлаган эдим! — дея сурбетларча
ёлғон гапирдим.

— Ҳа, майли, от!

Қолган тўрт ҳамлам ундан ҳам баттар бўлди. Да-
рвозага зинҳор пичноқнинг учи эмас, ё сопи, ё орқаси те-
гарди. Шовқинимизга Марта хола чиқиб келди. У биз-
га бир муддат ҳайрат билан тикилиб турди-да, сўнг
бошини чангллаганча жаврай кетди:

— Вой, шўрим қурсин! Бошқа ишларинг йўқми? Бо-
лани нимага ўргатяпсан мелиса бўлмай ўлгур! Така-
салтанг! Қора таппи!

— Оғзингизга қараб гапиринг, Марта хола, тилин-
гиз намунча аччиқ?! Умрингизда ҳеч асал еганми-
сиз? — деди кулиб Кукарача ва елкамга қўлини таш-

лаганча мени ҳовлидан олиб чиқиб кетди.— Энди пи-
чоқни эгасига қайтарамиз. Ҳўпми?

Ўйинга берилиб кетиб, Алини тамом унуган экан-
ман, ҳозир номини эшитиб, устимдан бирор қайноқ сув
қуйиб юборгандай бўлди.

— Сиз беринг...

— Нега ўзинг бермайсан?

— Уяламан!

— Ҳечқиси йўқ. Юр, бирга борамиз. Али билан ўзим
гаплашаман.

Дўконга яқинлашганимизда, пичогидан айрилган
Алининг фифони фалакка чиқиб ётган экан. У заҳрини
нуқул Иброҳим шўрликка сочмоқда эди.

— Шундоғ пичоқни йўқотиб ўтирибсан-а, якка дур-
бин! Қовун-тарвузни қандоқ сотаман энди, нима билан
чақмоқлайман?! Кўзинг қаёқда эди! Сендан кўра ит
асраганим яхшимасмиди, лоақал вовуллаб турарди!

Алининг кўзи Кукарачага тушди-ю, баттар авж
қила бошлади:

— Қаёқларда юрибсан, мелиса?! Қаёққа қарайп-
сан ўзи?! Қуппа кундузи, шаҳарнинг қоқ ўртасида ме-
ни тунаб кетишди!

— Шу ердаман, Али! Мана пичофинг!

— Ие, ие,вой азамат-эй! Сен мелиса эмас, тиллосан,
олтинсан! — шундай деб, у пештахта ортидан югуриб
чиқди-да, Кукарачани қучоқлаб ўпа бошлади.

— Сен менга эмас, мановинга раҳмат дегин! Пичоқ-
ни шу топди! — деди Кукарача биқинимга туртиб.

— Вой азизим-эй! Ким ўғирлаган экан? Ҳозир бо-
риб, қулоғини кесиб қўлига тутқазаман!

— Билмайман, Кукарача ўғридан тортиб опти! —
дедим мен сир бой бермай.

— Вой, аblaҳ! Вой, ярамас, итвачча!

Али бу таърифлар менинг шаънимга, ҳозиргина
ўзи «азизим» деб атаган бола шаънига қарат айтила-
ётганини хаёлига ҳам келтирмасди.

— Ма, ол,— деб сўзида давом этди у,— мендан сен-
га совфа, пули керак эмас! — шундай деб иккита тар-
вуз олиб узатди.

Мен рад этиб, орқага тисарилдим.

— Олавер, тентак! — деди Кукарача далда бериб.

Тарвузларни унинг қўлидан олдим.

— Хўш, нима дейиш керак! — деди Кукарача наси-
ҳатомуз.

— Раҳмат, Али амаки, лекин иккита тарвузни нима қиласан? Биттасига қовун бера қолинг.

Кукарача хахолаб кулиб юборди.

Али менга ер остидан бир оз қараб турди-да:

— Вой, содда муғомбир-эй! — деди ва битта тарвузни олиб, қовунга алмаштириб берди.

— Кукарача, ойимга нима дейман? Қаёқдан олдинг, деб сұрасалар, нима деб жавоб бераман! Сиз опкета қолинг!

Кукарача индамай құлимдан қовун билан тарвузни олди, иккаламиз уйга қараб жүнадик.

Ойим бизни күрди-ю, тамом бүлди:

— Кукарача, агар шуниям ўғлим ўғирлаган бўлса, ўзимни ўлдираман!

— Унақамас, Анна Ивановна, Али менга берувди, мен сизга илиндим,— деди Кукарача ойимга тасалли бериб.

— Шунақа дегин? Бундай эътиборга мушарраф бўлишимнинг боиси нима?

Кукарача ғалати жилмайиб, елкасини қисди.

— Кўнглингга келмасин-у, Кукарача, сендан бир нарсани сўрамоқчиман. Очифини айт: сен фақат Тамазни орқасидан лўқиллаб юрасанми ё бошқаларникига ҳам борасанми?

Кукарача ўлланиб қолди. Афтидан, бундай саволни кутмаган эди.

— Йўқ, Анна Ивановна... Мен, ўз таъбириңгиз билан айтганда, фақат ўғлингизни орқасидан лўқиллаб юрмайман, иннайкейин, фақат сизнинг уйингизга ҳам келмайман. Мен — участка инспекториман, бинобарин, ҳамма жойда бўлишимга тўғри келади... Лекин, ростини айтсам, сизнида ўзимни бошқачароқ ҳис қиласан... Худди имтиҳон топшираётгандай ҳаяжонланаман... Бошқа хонадонларда менга нуқул «ҳурматли» деб мурожаат қилишади.— «Марҳамат, ҳурматли Георгий!», «Ўтириңг, ҳурматли Георгий!», «Сиз бўлмасангиз, ҳолимиз нима кечарди, ҳурматли Георгий?...» Сиз эса... баҳслашасиз, жанжаллашасиз, Кукарача дейсиз...

— Ахир, ўзинг айтувдинг-ку Кукарача деяверинг деб.

— Ҳамма гап шунда-да... Бошқаларга ҳам айтганиман... Дарвоқе, йўқ!.. Ҳеч кимга Кукарача деб чақираверинглар, демаганман... Хуллас, қандоқ тушунтириш-

ни ҳам билмайман... Назаримда, қачонлардир сизнинг бағрингизда яшагандайман... Худди ўғлингиз Тамаздай... Қейин бир гуноҳ қилганману уйдан қувилганман... Мана, гуноҳимни ювиб, гүё яна ўз маконимни топдим...— Кукарача жим бўлиб қолди.

Ойим папирос олиб тутатди — кўнгли бузилди чамаси, акс ҳолда Кукарачанинг олдида чекмаган бўларди.

— Милициядаги вазифанг нимадан иборат, Кукарача? — деб сўради ойим. Аслида милиция инспектори-нинг вазифаси нимадан иборатлигини лейтенантнинг ўзидан кам билмасди. Бу савол орадаги жимликни аритиш учун берилган эди.

— Вазифамми? Биринчидан, ўғри ва босқинчиларни таъқиб этиш...

— Лекин шу пайтгача бирорта ўғрини ушлаганингни эшигтганим йўқ,— деди ойим кулиб.

— Мен шу ерда эканман, ҳеч қандай жиноятчи Ва-кега қадам босолмайди! — деб жавоб берди Кукарача ҳазиллашиб.

— Майли, шундай ҳам дейлик. Хўш, яна!

— Яна — болаларни ғоявий тарбиялаш,— деди Кукарача андак ғурур билан,— ўсмирларнинг маънавий турмушини тўғри йўлга солиш...

— Шунаقا дегин? Ғоявий тарбия, маънавий турмуш ва умуман инсон қалби ҳақида нималарни биласан?

Кукарача дудуқланиб қолди, аммо тезча яна ўзи-ни ўнглаб олди:

— Менимча, Анна Ивановна, қалб тубсиз, ҳад-худудсиз бир нарса. Маънавий ҳаёт эса — кино, театр, ранг тасвир, музыка... Бундан ташқари — муҳаббат, чексиз муҳаббат!

— Сенингча, ўғрилар кинога боришмайдими, фириб-гарлар, қули эгрилар, олиб-сотарларнинг хотини, бола-чақаси йўқми, улар ҳеч кимни севмайдими? — Ойим папиросини ўчириб, Кукарачага савол назари билан ти-килди.

Лейтенант ўйланиб қолди.

— Дарвоқе, қизиқ... Сиз-чи, Анна Ивановна? Қалб ҳақида сиз нима дея оласиз?

Энди ойим сукутга кетди.

— Осонмас бу жумбоқни ечиш, азизим... Менимча, қалб — инсоннинг бамисоли эртаклардаги девдай ши-шага қамаб қўйилган орзу-ўйлари. Бу ўй-фикрлар пай-до бўлган кунидан бошлаб озодликка талпинади. Баъ-

зан биз уларга эрк берамиз — ихтиёрий ёки ихтиёрсиз, күпинча уларнинг ўзлари тутқинликдан халос бўлишади. Ҳурриятга чиққан инсон тафаккури фанда, санъатда, адабиётда мўъжизалар яратишга қодир. Мен учун ҳар бир даҳо — шишидан отилиб чиққан девдир. Тўғри, даҳолар орасида ҳам нисбатан йирик ва майдароқлари, бақувват ва заифроқлари бор, лекин муҳими бу эмас. Эрк нашидасини улар бир хилда ҳис этишади. — Ойим паст товушда, шошмасдан, худди ўзи гапиргандай сўзларди. Фақат пироварди дагина у нигоҳини Кукарачага бурди: — Яхши бўпти, Кукарача, бу ишлар билан шуғулланишни сенга топширишгани яхши бўпти...

— Анна Ивановна, қаерда ёзилган бу гаплар? — деб сўради Кукарача таажжубланиб.

— Билмайман... Эсимда йўқ... Балки, ҳеч қаерда ёзилмагандир... Узим шундай деб ўйлайман.

— Муҳаббат-чи? Муҳаббат ҳам қалбга тегишлими?

— Эҳтимол... Ҳар ҳолда, инсонга ҳадя этилган барча хазиналар ичидаги энг қимматлиси — сева олиш лаёқатидир. Дунёдан муҳаббатсиз ўтган кишига ачинаман.

— Мен болаларни яхши кўраман.

— Демак, бахтли одам экансан.

— Сиз-чи?

— Мен — онаман, севиш — менинг биринчи вазифам.

— Ҳа, болалар масаласи — жиддий масала... Мана сиз, Тамазнинг орқасидан лўқиллаб юрасанми, дедингиз... Ахир унақалар биттамас-ку. Шунинг учун ҳам, худди айғоқчидай, уларни ҳар доим қўзатиб юраман — ёмон йўлга киришмасин, ёқалашибмасин, ўғирлик қилишмасин, дейман.— Кукарача менга бир қараб қўйди. — Эҳтимол, улар мени ёқтиришмас, лекин начора? Азбаройни яхши кўрганимдан шундай қиласман! Бўлмаса, туппа-тузук деҳқон ёки ишчи бўлишим ҳам мумкин эди! — Кукарача ойимга залворли муштларини кўрсатди.

— Албатта,— деди ойим,— болани тарбиялаш осонмас — бирорвни боласи у ёқда турсин, баъзан ўзингникини ҳам эплолмайсан...

— Ҳа... Мана, масалан, Жиноят кодексида ўғирлик учун уч йилдан ўн беш йилгача муддат белгилаб қўйилган...

— Жудаям шафқатсиз қонун!

— Шафқатсиз, лекин зарур!

— Айтгин-чи, ўғриларни қандай қилиб ушлайсизпар?

— Қандай қилиб бўларди. Ўғирлик қилса — дарров қўлга оламиз, тўғри юрса — тегмаймиз... Баъзан шундай ҳам бўлади: бир одамни ўғрилигини биламиз-у, лекин тегишига ҳаққимиз йўқ. Чунки далил керак, гувоҳлар керак! «Қўлга тушмаган — ўғри эмас!» — деган мақол бежиз айтилмаган.

— Ишинглар жа оғир бўлса керак деб ўйлардим.

Бу гап Кукарачанинг андак нафсониятига тегди.

— Галати экансиз... — деди хафа бўлиб.

— Ҳа, яхши... Ўша ўғри бир нарсани ўмарид кетмасидан олдин бирон чора кўрасизларми?

— Албатта. Бизнинг ишимизни ҳам ўзига хос томонлари бор. Жиноятнинг олдини олиш, деган иборани эшитмаганмисиз?

— Буни сўраётганим йўқ,— деб унинг гапини бўлди ойим. — Ўғрилар билан суҳбат ўтказасизларми, демоқчиман?

— Қанақа суҳбат? — деди астойдил таажжубланиб Кукарача.

Ойим ўрнидан туриб, китоб жавони ёнига борди, ундан қора муқовали бир китобни олиб очди-да, лейтенантга мурожаат қилди:

— Мана, эшит! Соддароқ қилиб ўқиб бераман: «Агар ўнг қўзинг панд берса, шартта ўйгину улоқтири, илло буткул баданинг дўзах ўтида куйганидан кўра бирон аъзойинг нобуд бўлгани маъқулдур. Агар ўнг қўлинг панд берса, шартта кесгину улоқтири, илло буткул баданинг дўзах ўтида куйганидан кўра бирон аъзойинг нобуд бўлгани маъқулдур». Уқдингми!

— Илтимос, яна бир қайтаринг! — деди Кукарача.

Ойим яна ўқиди.

— Э, қойил! — деб хитоб қилди Кукарача.— Мана буни шафқатсизлик деса бўлади! Ўз қўзини ўйиш! Ўз қўлини кесиш! Бунинг олдида бизнинг қонунимиз — ҳолва-ку!

— Қонун эмас бу, Кукарача, амри маъруф! Агар қонун бўлганда эди, ҳозир Грузиянинг ярми аҳолиси бир қўз, бир қўл бўлиб юрарди,— деб жавоб берди ойим.

— Амри маъруф, деганингиз нимаси?

— Амри маъруф — яхшиликка ундаш, дегани. Жамики қонунларнинг асосу шу. Айтмоқчиманки, ҳалигида-қа одамларни қамоқца олишдан аввал уларга амри маъруф ўқийсизларми, йўқми?

— Биз муомала қиладиган одамларга ҳеч қанақа

амри маъруф ёрдам бермайди... Қанақа китоб бу, Анна Ивановна?

— Инжил.

— Тамазга ҳам ўқиб турасизми?

— Тамазгами? — ойим шошиб қолди.— Биласанми, сира хаёлимга келмапти... менимча ҳали сал эрта...

— Анна Ивановна, шу китобни менга бериб турмайсизми, икки кундан кейин қайтариб бераман,— деб қолди Кукарача.

Ойим Инжилни индамай унинг олдига қўйди.

— Тушунмаган жойларимни сиздан сўраб оламан. Эски грузин тилини яхши билсангиз керак, а?

— Французчани ҳам, инглизчани ҳам, немисчани ҳам биламан, — деди ойим мақтаниб.

— Шунча тилни ўрганишга қачон ултургансиз? — деб сўради Кукарача таажжубланиб.

— Э, азизим, аслида биз, ер юзидағи барча одамлар бир тилда гаплашамиз, лекин бир-биримизни тушунмаймиз, чунки бир-биримизнинг гапларимизга қулоқ солмаймиз! — деди ойим уҳ тортиб.

— Бош оғриқ дорингиз йўқми? — деб сўраб қолди Кукарача бирдан.

Ойим икки дона таблетка билан ярим стакан сув олиб келди.

— Ма, агар сал-пал оғриётган бўлса биттасини, қаттиқ оғриётган бўлса иккаласини ич.

Кукарача иккала таблеткани ҳам ичиб юборди, миннатдорчилик билдириб, ўрнидан турди-да, эшикка қараб юрди.

— Анна Ивановна, шу гапларни милициядаги ўртоқларимга ҳам айтсам майлими?

— Қайси гапларни, Кукарача?

— Қалб, шишага қамаб қўйилган дев, амри маъруф ҳақидаги гапларни-да...

— Вой, қизиқсан-а, азизим, ахир инжилни мен ёзмаганман, қалб ҳақидаги сўзларимни ҳам яширадиган жойи йўқ, bemalol айтаверишинг мумкин...

— Раҳмат, Анна Ивановна!

Икки кундан кейин Кукарача Инжилни қайтариб берди. Ойимдан ҳеч нарсани сўрамади ҳам. Китобни тутқазди-ю, раҳмат айтиб, чиқиб кетди.

Шундан кейин у қайтиб бизникига келмади. Кўча-

күйда мени күриб қолса, эркалатиб юзимга шапатилаб құяр ва ойимга салом айтишни тайинларди.

Кукарачанинг биздан күра ҳам зарурроқ ва мушкул-роқ иши чиқиб қолган эди.

Қуйида мен сұзлаб берадиган воқеалар — шахсан ўзим гувоқ бўлган воқеалардир, буларни биз милицияда тарқалган миш-мишлардан эшигтанмиз, бу воқеалар ўз пайтида кварталимиз аҳолиси ўртасида овоза бўлиб, ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб юборган.

Кукарача Ингани уч марта милицияга чақиртириди, аммо қиз бирор марта ҳам келмади. Шундан сўнг лейтенантнинг ўзи уникига борди, лекин қизни уйидан то-полмади.

— Милицияга осонликча обориб бўпсан уни. Ўлгудай қайсар қиз у, — деди фаррош Шакро.

Кукарача чақириқ қофозини эшик тирқишига қистириб, изига қайтди.

Йўлда у ўрта бўй, узун қўнғир сочли, хушрўй бир қизга дуч келди. У бутун олам фақат ўзиникидай, ниҳоятда мамнун бир қиёфада, қўлидаги сумкасини гир айлантириб ўйнаб келарди.

Кукарача беихтиёр тўхтади. Қиз қиё боқмай ўтиб кетди. Кукарача орқасига ўгирилиб, узоқлашиб бораётган қизнинг келишган қадди-қомати ва бежирим оёқларига тикилганча туриб қолди. Қиз ўзига эркак кишининг тикилиб қараётганини сезиб тўхтади, шартта бурилиб, икки қўлини белига тираганча Кукарачага тик қараб тураверди.

Кукарача хаҳолаб кулиб юборди.

— Нега куласиз? — деди қиз қовофини солиб.

— Сиз, Ингасиз, а?

— Балки. Нимайди?

— «Балки» эмас, аниқ. Ингамисиз? — деб сўради яна Кукарача.

— Да, Ингаман. Ўзингиз-чи?

— Сизни уч марта милицияга таклиф этган Кукарача бўламан.

— Ҳа-а-а... Хўш, нима демоқчисиз?

— Буни милицияга борганда биласиз, азизим Инга! — Кукарача қизга яқинлашди.

— Мени милицияга олиб бориш осон эканми? — деди Инга қошларини чимириб.

— Шунақа деб ўйлаганимда, мана бу тепаликка чи-

қиб юрмасдим! — Күкарача очигини айтиб құя қолди.—
Лекин милицияга бари бир олиб бораман.

— Фақат судраб олиб боришиңгиз мүмкін! — деди
кулиб Инга.

— Шу ҳам иш бўптими? Мен финларнинг иккита
танкини штабимизга судраб келганман! — бу гапни у
жилмайиб, лекин жуда жиддий оҳангда айтди.

— Шунақа денг?

— Шунақа.

— Қандай қилиб?

— Эртага эрталаб соат тўққизда милицияга келасиз.
Уша ерда гапириб бераман. Мени исмим Георгий Ту-
шурашвили.

— Шунақами?

— Шунақа.

— Күкарача деган исм кўпроқ ярашади сизга?

— Күкарача дея қолинг бўлмаса.

— Балки бизникига борармиз? Уша ерда бемалол
гаплашаверамиз...— қизнинг овозида синовчанлик, ҳур-
мат ва андак қўрқув оҳангি бор эди.

— Йўқ, ҳозир ишдан чарчаб келяпсиз... Сизникига
бошқа куни кираман, эртага эса сизни кутаман.

— Яхши.

— Эшигингизга чақириқ қоғозини қистириб келган-
ман. Хафа бўлманг. Кўчада сизни учратаман деб ўй-
ламагандим. Қоғозни ўқимасдан, йиртиб ташланг.

— Бўпти.

— Хайр.

— Хайр.

Күкарача билан Инга аста тарқалишди.

Эртасига соат тўққизда ҳам, тўққиз яримда ҳам Ин-
га келмади. Күкарача вақт ўтиши учун Инганинг пас-
порт столи архивидан олинган таржимаи ҳолини неча
марталаб ўқиб чиқди.

«Мен, Инга Амирановна Лалиашвили, 1920 йил 19
апрелда Тбилиси шаҳрида туғилганман. Отам — Ами-
ран Давидович Лалиашвили, 1926 йилда юрак хуружи-
дан вафот этган. Онам — Анастасия Александровна
Хмаладзе-Лалиашвили — 1927 йилда сил касалидан
вафот этган. Шундан сўнг мен Земо-Авчали болалар
уйида тарбияландим. Уша ерда етти йиллик мактабни

тутатдим. 1934 йилда икки йиллик фармацевтика билим юртига ўқишга кириб, уни 1936 йилда имтиёзли диплом билан тамомладим. Ҳозир 128-дорихонада ишләяпман. Партиясизман. Турмушга чиқмаганман. Яшаш жойим: Тбилиси шаҳри, Кабулети тепалиги, 137-үй.

И. Лалиашвили.

27.IX.1936 й».

Инга келмади. Кукарачанинг дили оғриди, қиз алдайди, деб сира ҳам ўйламаганди.

Папкани ёпиб, стол ғаладонига ташлади, энди ўрнидан туриб, фуражкасини кийган пайтида... хонага Инга кириб келди. Кукарача бирдан енгил тортди.

— Салом, Инга! — деди у қиздан олдин.

— Салом, Кукарача! — қиз таклифни ҳам кутмай, стулга ўтириди.

— Келишингдан умидимни узиб қўйган эдим.

Инга кулди.

— Мен роппа-роса соат тўққизда келганман.

— Нега кирмадинг бўлмаса?

— Чунки мен аёлман, аёл зотининг табиати шунаقا ўзи: у учрашувга белгиланган вақтдан сал олдинроқ келади, панароқ жойга беркиниб олади-да, йигитни зимдан кузата бошлайди. Йигит шўрликнинг тоқати тоқ бўлганига ишонч ҳосил қилгандан кейингина рўпарасида пайдо бўлади... Мен ҳам тол панасига яшириниб деразадан сени кузатиб турган эдим. Мана, энди кетмоқчи бўлганингда кириб келдим. Бор гап шу! — деди кулиб Инга.

— Учрашув муҳаббат билан боғлиқ бўлса, эҳтимол, жуда ярашар! — деди Кукарача.

Инга андак хижолат бўлди.

— Нега чақирдинг мени? — деб сўради у совуққина ва сумкасини Кукарачанинг олдига қўйди.

— Нимадан бошласамикин? Финларнинг иккита танқиданми ёки... — шундай деб, у сумкани четроққа суриб қўйди.

— Танк ҳақидаги латифангни бутун шаҳар билади. Бўладиган гапни гапир! — Инга сумкасини столдан олиб, тиззасига қўйди.

Кукарача Инганинг қўшнилари ёзган аризани олдида, имзо чекилган жойини йиртиб, ғаладонга ташлади, аризани эса Ингага узатди,

— Ма. Ўқиб кўр!

У киприк қоқмай қизни кузатиб турди. Инга аввалига бетоқат бўлиб, ўтирган жойида бир қимирлаб қўйди, кейин юзини аста-секин қизил доғлар қоплади, қўллари қалтираб, кўзлари жиққа ёшга тўлди. Аризани ўқиб бўлгач, уни шартта иккига бўлди-да, столга ташлади.

— Ҳужжатни йиртиш мумкин эмас, Инга!

— Кечирасиз,— қиз бир ютиниб олди,— биламан, буни Каламанишивили ёзган!

Кукарача таажжубдан сесканиб кетди, Инга ёнига қизил қалам билан имзо чекилган фамилияни айтган эди.

— Аризага кўп одам қўл қўйган. Нима учун айнан Каламанишивили ёзган, деб ўйлаяпсиз?

— Чунки Каламанишивили — эски фоҳиша, бузуқ аёл! Ҳозир шарти кетиб, парти қолган, ҳеч кимга кераги йўқ, шунинг учун менга ҳасад қилгани-қилган...

— Сени нимангга ҳасад қиласди? Кимлигингни билсанми? Үфри, фирибгар, банги бир одамнинг ўйнашисан! — деб унинг сўзини бўлди Кукарача.

Инга бир муддат гапини йўқотиб қўйди.

— У одам...— деди у ниҳоят ўрнидан туриб. Сумкаси ерга тушиб кетганини ҳатто сезмади ҳам.— У одам, нима бўлганда ҳам, менинг эрим... Каламанишивилининг эса на эри, на ўйнаши, на дўстисту на душмани бор... Қачонлардир давру даврон сурисиб юрган гўзал жувон ҳозир бу ёруғ дунёда сўппайиб, ёлғиз бўлиб қолган... Худди мана шунинг учун ҳам у менга ҳасад қиласди... Сен бунаقا нарсани тушунмайсан, сен — эркаксан, бунинг устига милиционерсан... Аризада айтилган беҳаё сўзлар масаласига келсак, мен буларни фақат ўша ялмоғиз кампирнинг ишратхонасида эшитганман... Шаҳарнинг бутун ўғрию қиморбозлари ўшаникида тўпланишарди... Муртало бирор марта ҳам меникига мааст бўлиб ёки бирорни эргаштириб келган эмас. У мени севади, шаънига доғ туширадиган ишни ҳеч қачон қилмайди!— Инганинг асаблари панд бериб, оқариб кетган лаблари титрай бошлади. Сўнг ўзини таппа стулга ташлади.

— Қайси кунлари уйда бўлади у? — деб сўради Кукарача.

Инга лейтенантга шубҳаланиб қараб қўйди.

— Буни олдиндан айтмайди.

— Үғриларнинг одати шунаقا-да...

— Қани айт-чи, шаҳарда кимнинг бир тийинини ўғирлапти?

— Билмайман... Лекин картотекамизда ўша авлиё эрингга алоқадор ҳамма маълумотлар бор: хавфли жи-ноятычи, Грузияда қинғир иш қылмайды, түрт марта судлаган, шундан иккитаси — қотиллик қилгани учун, фаяқт үзига үхшаган аблак одамларни ўлдиргани инобатга олинниб, огувга ҳукм бўлмаган. Мана қанақа одам ўша фаришта эринг!

— Тупурдим картотекангга! Мана сен, ҳар куни маъшуқангга бир саватдан атиргул тақдим қила олармидинг!

— Нега тақдим қилолмас эканман? Кварталимизни бекорга Вардисубани¹ деб аташадими? — гапни ҳазилга бурди Кукарача.

— Қишида-чи?

— Қишида қийиндир-ов...

— Ана шунақа! Муртало эса тақдим қиларди... — деди Инга фахр билан.— Ҳар ой минг сўмдан пул юбориб туриш-чи? Қулингдан келармиди?

— Нима деяпсан? Атиги саккиз юз сўм маош оламан! — дейа хитоб қилди Кукарача.

— Мурталонинг эса қўлидан келарди!. Маъшуқангни янги йил ва туғилган куни билан табриклиш учун дунёнинг нариги бурчидан бўлса ҳам етиб келоласанми? Келолмайсан! Муртало бўлса — келади. — Инга куйибениб, эҳтирос билан сўзлар, Кукарача эса: «Қачон тўхтатаркин бу тентак!» — дейа кутиб утиради. — Мени кварталдаги барча эркаклардан муҳофаза қилиб, бирорни яқин йўлатмай, худди қироличадай олиб юришга қурбинг етадими! Етмайди! Мурталонинг эса қурби етади, чунки у ҳеч кимдан қўрқмайди — сендан ҳам, милициянгдан ҳам, аммо сен ундан қўрқасан! — Инганинг ҳаяжони жазавага айлана бошлаган эди.

— Қўй, ўзингни бос! — деди Кукарача хотиржамлик билан.— Кейин, ёдингда бўлсин: мен қўрқадиган одам ҳали дунёга келган эмас!

— Ростданми?

— Рост.

— Ҳа, майли. Етар энди!.. Хўш, нима истайсан мендан!

— Ҳеч нарса. Аризада кўрсатилган ножъя ишлар бошқа такрорланмайди, деб тилхат ёзиб бер...

¹ Таржимаси: атиргул (груз.)

— Ножёя иш йўқ бўлса, нима тақрорланиши мумкин?!

— Бўлмаса, аризадаги гаплар ҳақиқатдан йироқ, ҳаммаси уйдирма, туҳмат, деб ёз.

Инга шундай деб ёзиб берди.

— Бўлдими? Кетаверайми? — деб сўради сўнг қиз.

— Бемалол! — деди Кукарача, аммо сабри чидамай, уни яна саволга тутди: — Айтгин-чи, ўша палидни чиндан ҳам севасанми ёки ундан қўрқасанми? Фақат рости ни айт.

Инга бир оз ўйланиб турди-да, сўнг:

— Севги нималигини биласанми ўзи, Кукарача? — деб сўради.

Кукарача бош силкиди.

— Қани айт-чи?

— Сева олиш лаёқати — инсонга ҳадя этилган барча хазиналар ичида энг қимматлиси. Дунёдан муҳаббатсиз ўтган кишилар — баҳти қаро кишилардир.

— Ким ўргатди сенга буни, Кукарача? — деди шивирлаб Инга.

— Анна Ивановна...

— Ким у?

— Шунақа аёл бор...

— Сенда шундай лаёқат борлигини сезганмисан?

— Ҳозирча йўқ... Ўзинг-чи?

Инга жавоб қайтармади. Ўрнидан турди-ю, шартта бурилиб, хайрлашмасдан чиқиб кетди...

Кукарача анча вақтгача унинг узоқлашиб бораётган қадам товушларига қўлоқ солиб турди, сўнг стол ғаладонидан аризанинг йиртиб олинган бўлагини чиқардида, уни варақнинг боя Инга йиртиб ташлаган қисмига елимлаб ёпиштиргач, яна жойига ташлаб қўйди, шундан кейингина ўрнидан туриб, дераза ёнига борди ва хонани шамоллатиш мақсадида уни ланг очиб юборди. Очди-ю, донг қотиб қолди: тол панасида Инга мўралаб турарди:

ГРУЗИЯ ССР ИЧКИ ИШЛАР ХАЛҚ КОМИССАРИГА

Республиканинг барча милиция органларига ушбуни хабар қилингизни сўрайман: 8-мартдан 9-мартда ўтар кечаси Таганрог шаҳрида заргарлик буюмлари дўкони ўмарилган. 456.325 сўму 40 тийинлик қимматбаҳо буюмлар ўғирлаб кетилган. Аниқланишича, жиноят иштирокчиларидан бири — грузин, лақаби «Муртало»

(фамилияси номаълум). Иттифоқ бўйича қидирув эълон қилинди. Белгилари: ўрта бўйли, чорпаҳил, устки лабида чандиги бор, олдинги икки тишига тилла қопланган.

СССР Ички Ишлар Халқ Комиссарлиги
Жиноят қидирув бошқармасининг бошлиғи
1940 йил, 11 март.

Милициянинг ҳамма ходимлари қатори Кукарача ҳам ушбу радиограмманинг бир нусхасини олди, лекин уни бу операцияга жалб қилишмади. Сабаби, районда бундай ишлар билан шахсан Сабашвилининг ўзи шуғулланарди. Шуниси ҳам борки, радиограмма бошлиқларга ҳам, оддий ходимларга ҳам андак ножоиздай туюлди. «Муртало шунчалик анойимики, бегона шаҳарда қил-филикни қилиб қўйиб, тўппа-тўғри Гбилисига учеб келса. Марҳамат, мен шу ердаман, олдингларга солиб олиб кетаверинглар, деб милицияни кутиб ўтирадиган лақма одам эмас у!» — ҳамма шундай деб ўйларди.

Аммо Кукарача бундан мустасно эди.

Ўн тўққизинчи апрель куни кечаси соат бирда Кукарача тўппончасини яланғочлаб Инганинг уйига бостириб кирди. Кирди-ю, остонаяда таққа тўхтади.

Стол ёнида икки киши — Муртало билан Инга ўтиришарди. Ҳали оғзи очилмаган шампан шишасини ушлаб турган Мурталонинг қўли ҳавода муаллақ қолди. У олдин Ингага, сўнг Кукарачага бир қаради-ю, аста қўлини туширди.

— Қимиrlама! — деб буюрди Кукарача. У Мурталонинг қуроли ўнг чўнтағидалигини, бинобарин, ўнг қўлини бўшатмоқчи бўлганини дарров пайқаганди.

— Шишани тепага кўтар!

Муртало итоат этди.

Шу пайт Кукарачанинг тўппончасидан гумбурлаб ўзилди, шишанинг учеб кетган оғзидан дастурхонга вишиллаб вино тўкилди. Кукарача тўппончасини чап қўлига олди-да, орқа томонидан Муртало ўтирган стулга яқинлашиб, бармоғининг учи билан стул суюнчиғига ташлаб қўйилган пиджакни кўтариб кўрди, оғир нарса йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, уни яна жойига қўйди.

— Тур ўрнингдан!

Муртало турди.

Кукарача яшин тезлигида унинг шимининг ўнг чўн-

тагидаги түппончани сууриб олиб, ўз киссасига солди.
Кейин стол ёнига ўтириди-ю олдига қадаҳни сурди.

— Қуишиңг мумкин.

Муртало учовларига шампан тұлдирди, сұнг пичинг аралаш:

— Ўтирысам майлими? — деб сұради.

— Бемалол. Лекин жуда узок ўтиришиңгга тұғри келди, сенинг ўрнингда мен бұлғанимда тик тураверардим.

— Ҳазиллашыпсанми? Милиционер ҳазил қылса — яхшилик аломати! — Шундай деб у жойига ўтириди.

— Мен — Күкарачаман.

— Биламан. Нима учун деразадан кирмадинг?

— Эшикдан қочиб кетмаслигинг учун.

— Эшик құлфлоғлиқ әмаслигини қаёқдан билдинг?

— Үсулларинг эскирган, Муртало, унақа анқов йүқ ҳозир!

— Яхши отаркансан!

— Түппончадан бешта ўқни ҳам ўнга ураман. Пи-choқ отсам — утасини ўнга, иккитасини түққизга теккизаман. Қанча масофаданлигини ҳам айтаймы?

Муртало афтини буриштируди.

— Нима керак ўзи сенга, нега келдинг? Биласан-ку, Грузияда тинч юраман, маҳаллий қокимиятни безовта қылмайман. Битта ўйинчоқни³ деб турмага рұпара қи-лишиңг яхшимас. Қурол олиб юргани учун қамоқда ўтириш Мурталога ярашмайди. Бундан ташқари... Қүнглингга келмасин-у, ўзингдан қолар гап йүқ: турманинг фақат кирадиган әшиги әмас, бошқа эшиклари ҳам бор... — Муртало пиджагига құлни чўэди.

— Кераги йүқ, Муртало! — огоҳлантируди Күкарача түппончасининг тепкисини босиб.

— Папирос олмоқчиман! — деди Муртало ғижиниб.

— Унда майли...

Муртало папирос тутатди.

— Хүш, нима учун ичамиз? — ярим ҳазил, ярим чин қилиб сүз қотди Күкарача.

— Милиция учун! — деди ишшайиб Муртало.

— Милиция учун! — Күкарача қадаҳни бир күтаришида бүшатди. Унга ҳеч ким шерик бўлмади.

— Ўйинчоқ учун турмага тиқиш яхшимас, дегин?

³ Ўйинчоқ — түппонча (ўғрилар жаргони).

— Үлай агар, арзимайди, Кукарача! — деб жавоб берди Муртало маънодор қилиб.

Кукарача индамади, кейин ҳанузгача миқ этмай ўтирган Ингага юзланди:

— Илтимос, хоним,— деди у,— исирға ва узукларингизни ечсангиз!.. Бриллиант кўзли исирға билан узукларингизни... Ечиб столга қўйинг...

Инга каловланиб қолди.

— Ҳаддингдан ошяпсан, Кукарача! — деди Муртало бошини сарак-сарак қилиб.— Бу ишга менинг алоқам йўқ! Аёл кишига ёпишма, ундан кўра соққасини ола қол!

Кукарача Мурталонинг сўзларига эътибор бермади, ўз навбатида, худди шунчаки қизиқаётган кишидай:

— Дарвоқе, Таганрогдаги заргарлик дўконидан ўмарган бошқа буюмларингни қаёққа қўйгансан? — деб сўради ундан.

Муртало жавоб қайтариш учун оғиз жуфтлади-ю, аммо дарров айниди. Орадаги сукунат беш минутча давом этди. Муртало яна папирос тутатди, кетма-кет учтўрт марта тортди-ю, бирдан энгашиб туриб папирос ҷўфини Инганинг юзига босди. Кукарача овоз чиқаришга ҳам улгурмади. Инга чинқирганча бошини орқага ташлади, шунда қизнинг чап ёноғидаги тангадек жой гўшти чиқиб кетганини кўриб, Кукарачанинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Сотдингми, қанжиқ? — деб чийиллади Муртало ва шу заҳоти Кукарача туширган кучли зарбдан полга афдарилиб тушди. Лейтенант унинг қўлларини боғлаб, қизнинг ёнига келди.

—Faflatda қолдим! — деди у афсусланиб.

Инга шкафдан қандайдир малҳам олиб, ярасига босди, Кукарача эса базур ўзига келган Мурталонинг ёқасидан ушлаб, бир-икки силкитди-да, оёққа турғазди ва тубсиз бир нафрат билан:

— Сен одам эмас, палидсан! Сенга лақаб қўйгандар янглишмаган экан! — деди.

Муртало лейтенантга еб қўйгудай ўқрайиб, тишларини ғичирлатди:

— Пушаймонлар ейсан ҳали, Кукарача... Хунинг билан жавоб берасан... Агар шундай бўлмаса, Муртало отимни бошқа қўяман!

— Қўрамиз, ҳозирча менинг навбатим! Қани, олдим-

га туш! — шундай деб, у Мурталони эшик томонға итари-ди.

Шунда кутилмаган, Күкарача ҳатто тасаввурига ҳам сиғдиролмайдиган ҳодиса рўй берди: Инга чопиб келиб, лейтенантнинг оёқлари олдида тиз чўки:

— Мени хароб қилма, Күкарача! Милицияга уни мен тутиб бермаганимга ким ишонади?! Ёлвораман!.. — у лейтенантнинг қўлига қайноқ лабларини босди. — Қўй-вор!... Ахир, эркаксан-ку! Менга раҳминг келсин! Агар бу уйдан ўлигим чиқишини хоҳламасанг, ҳозироқ қўй-вор!

— Нималар деяпсан?! Ким учун ўзингни ерга уряпсан? Шу ярамасни дебми? Тур ўрнингдан!

— Йўқ, Күкарача! Сен буларнинг таомилини билмайсан! Ўлдиришади мени, сўйиб кетишади! Ўтинаман сендан, қўйвор буни! Мени уйимдан соғ кетсин!

— Инга, нима деганинг бу?! Ахир мен шахсий ишимни эмас, давлат вазифасини бажаряпман-ку! Қандай қилиб қўйиб юбораман?!

— Қўйвормасанг, ўзимни ўлдираман, Күкарача! Ҳозироқ ўлдираман!

Шу тобда Ингадан ҳамма нарсани кутиш мумкинлигига Күкарачанинг ақли етди. Милиция лейтенант Георгий Тушурашвили темир эмас, у ҳам оддий бир одам эди. Ана шу одам ўзига ўхшаган бошқа бир одамнинг юзидан ўтолмади. Стол устидан пичоқни олди-ю, Мурталонинг қўлидаги тугунни шартта кесиб ташлади.

— Жўна! — деди у.

Муртало жойидан жилмади.

— Кет! — дея такрорлади Инга.

Муртало эшик томон юра бошлади.

— Деразадан сакра! — деди Күкарача.

Муртало орқасига қайтиб, деразадан ташқарига сакради. Орадан бир минутча вақт ўтгач, лейтенант тўппончани деразадан чиқазиб, осмонга ўқ узди. Ҳануз полда узала тушиб ётган Инга Күкарачанинг ёнига эмаклаб келиб, ҳўнграганча унинг оёқларини қучди.

— Тур!

— Нима деб жавоб берасан энди?!

— Қўяввер, бир гап бўлар...

Күкарача уни қўлтиғидан ушлаб турғазиб қўйди, сўнг тўппончасини чўнтағига солиб, хонадан чиқиб кетди.

Ён-атрофдаги деразаларда чироқ кўринмасди. Аммо

қути ўчган, айни пайтда, томошаталаб құшнилар қорон-ғулик қаъридан ўзига тикилиб турганини Кукарача аниқ-равшан ҳис қиласы...

Сабашвили кабинетини ичкаридан беркитиб олғанды. Кукарача эса стулда бошини хам қылганича ўтиарди. Давид қафасга солинган йиртқичдай, хонада зир айланар, вақти-вақти билан лейтенантнинг тепасига келиб, дағдаға қиласы:

— Ё тавба! Нима, Мурталони кварталингдаги мишиқи болалардан бири деб ўйладингми?! Уни қамаш учун иттифоқ бүйіча қидируд өзін қилинганды, бу нодон Шерлок Холмс бұлса, бир ўзи операцияни амалга ошироқчы бўпти-я! Нима деб атадинг ўша операциянгни? «Инга ва Кукарача»ми ёки «Вакелик Кукарача»ми? — Давид графиндаги сувни бир күтаришда ичиб юборди.— Трибуналга тушгинг кеп қолдими?! Нега мендан яширдинг, а?!

— Нимани яширибман? Билиб ўтирибманми? Туғилган куни билан табриклагани борувдим. Борсам, бегона одам ўтирган экан...— деб ғўлдиради Кукарача.

— Бегона одам дейди-я! Кимни лақиллатяпсан?! Ярим кечада нима қилиб юрибсан у ёқда?

— Ишдан қутулғанимдан кейин бордим-да...

— Нега бординг? Сенга ким бўлади у — дўстингми? Жиянингми? Эсинг жойидами ўзи? Келиб-келиб, фоҳишага айланишасанми?!

— Вазифам шу...— деб жавоб берди Кукарача хотиржамлик билан.

— Нима вазифанг?! — Сабашвили анграйиб қолди.

— Вазифам — маънавий таъсир ўтказиш...

— Учир, ҳозир сениям, ўзимният отиб ташлайман!. Жўқизни қулоғига танбур чалиб ўтирибман-а! Ҳаммасига ўзинг айбдорсан! Ҳайф сенга милиция! Миянг айниб қопти! Болалар боғчасида ишлашинг керак эди!..

— Айтдим-ку, тасодифан устидан чиқиб қолдим, ура қочди...

— Орқасидан ўқ узибсан-ку?!

— Тўғри... Отдим, лекин теккизолмадим.

— Қачон отдинг? Бир соатдан кейинми?

— Ё тавба? Қочиб қолди-да ярамас! Нима қилайин энди? Ўзимни ўлдирайинми? Шуни хоҳлаяпсанми?

Давид стол ёнига ўтиреди-да, бошини чагаллаганча

узоқ сукутга кетди. Кукарачанинг олдига бир варақ қоз билан ручка қўйди.

— Ёз... Нима деб сарлавча қўйсанг ҳам майли — аризами, илтимосномами, рапортми... Хуллас, милицияда ишлашини хоҳламайман, ишдан бўшатишингизни сўрайман, деб ёз...

Вақт ўтиб борар, Кукарача бўлса ручкани қўлга олай демасди. Лейтенантнинг руҳида қаттиқ кураш, ғалаён кечаетганини Сабашвили тушунди. У ўзини босиб, хотиржам оҳангда:

— Нима бўлди сенга, Георгий? — деб сўради.

— Давид, биласан — аризани ҳам ёзишим, милициядан ҳам кетишим мумкин... Мени бошқа нарса қийнаяпти... Сендан айрилишдан, ўзимга ҳурматимни йўқотишдан қўрқяпман... Шунинг учун ҳозир мени ҳайдама, илтимос. Хатоимни тузатишинга имконият бер... Гуноҳимни юваман...

Сабашвили ички телефон трубкасини кўтарди.

— Габо, бир минутга бу ёқقا кир...

— Нима қилмоқчисан? — деб сўради Кукарача.

— Ҳоврингдан туширмоқчиман.

— Узоқ давом этадими?

— Эсингни йигиштирголгунингга қадар.

— Демак, умброд ўтиарканман-да? — деди синиқ жилмайиб Кукарача.— Аммо-лекин шуни айтишим керакки, Ингани тўғри йўлга қайтариш анови абллаҳ Мурталони тутишдан кўра юз маротаба муҳимроқ менимча.

— Нима?! — Давиднинг кўзи ола-кула бўлиб кетди.— Демак, қўйворган экансан-да!?

— Оббо! Неча марта айтаман,— қочди, қочиб кетди!

Давид яна бир нарса демоқчи эди, аммо шу пайт кабинетга ўринбосари Габо кириб келди.

— Салом!

Ҳеч ким алик олмади. Габо бир гап ўтганини дарров пайқади-ю, тилини тишлади.

— Қуролини олиб, ўзини карцерга қама! — деб бу-юрди Давид.

— Карцер банд.

— Қим бор?

— Мтацминдалик Апо, ўғри.

— Апо-мапонгни билмайман! Карцер дарҳол бўшатилсин!

— Апони нима қиласман?

— Билмайман. Қўйвор!

- Йўғ-е?!
- Нима гуноҳ қипти?
- Буфетчини урган.
- Нима учун?
- Ҳақидан уриб қолган экан.
- Ўтган ишга салавот... Қўйвор!
- Қаёққа?
- Қулоғингиз битиб қолганми, капитан? Анови Апонгизни жўнатиб, карцерга Георгий Тушурашибилини, Кукарачани қаманг. Тушунарлимни?
- Хўп бўлади, ўртоқ майор! — деди Габо қаддини ғоз қилиб.
- Ҳа, баракалла. Олиб боринг!
- Сабашвили кабинетдан чиқиб кетди.

Ўша кундан бошлаб Кукарачанинг ҳаётида нимадир ўзгарди, у бошқачароқ бўлиб қолди. Баъзилар, лейтенантнинг омади келди, деса, бошқалар, аксинча, омад ундан юз ўғирди, дейишарди. Бирорлар инспекторимиз қўйдай ювош бўлиб қолди-я, деб таажжубланса, яна бирорлар, аксинча, уни суюқёёқ қиз билан дон олишиб юришда айблашарди. Хулласи калом, Земмелдан¹ то қишлоқ хўжалиги институтигача, Вэрдан то Мтацминдагача — ҳамманинг оғзида Кукарача эди.

- Кеча Кукарачани дорихонада кўришипти...
- Негадир Кобулетига серқатнов бўлиб қолди...
- Ингани айтмайсанми.. ўзини бамисоли фаришта қилиб кўрсатади, худди Муртало билан у эмас, мен илакишиб юргандай...
- Юрагим сезиб турипти, Муртало икковиниям соғ қўймайди...
- Усти-боши бир аҳволда, лекин ўзини тутишини кўрсанг — дунёда ундан баҳтиёр одам йўқ дейсан...
- Бари бир у эски жазманидан қолмайди...
- Кукарача ҳар куни эрталаб соат олтида чиқиб кетармиш уникидан...
- Балки никоҳдан ўтишгандир?
- Йўғэ, бўлиши мумкин эмас!..

Бу гаплар ростми-ёлғонми, ҳар ҳолда ўша кунлари Инга билан Кукарачанинг исми бир-бирига уйқаш бўлиб кетгани чиппа-чин...

¹ Земмел — қачонлардир Земмелнинг хусусий дорихонаси жойлашган жойни тбилисиликлар ҳамон шу ном билан аташади.

Биз ойимнинг дугонаси Анисо холаникidan қайтардик. Янги жойга кўчмасимиздан олдин улар билан бир бинода, Анастасьев кўчасида яшаганмиз. Энди ойим билан Анисо хола ҳафта ўтмай бир-бирларини йўқлаб туришарди. Эски дўстлар уззу кун чақчақлашиб ўтиришар, биз эса, Анисо холанинг ўғли — тенгқурим Зураб икковимиз ҳовлида копток тепардик.

Хуллас, биз уйга қайтардик... Мен ойимга Варазисхеви жарлиги устидан тортилган водопровод қувуридан Дуду билан қандай қилиб кўзимизни юмиб ўтганимизни сўзлаб келаётгандим. Ойим гапимни эшишиб бўлди-ю, бирдан хохолаб кулиб юборди:

— Нима учун бунаقا ёлғончилигингни айтиб берайми?

— Айтинг-чи! — дедим астойдил қизиқиб, негаки шунаقا одатим борлигини ўзим ҳам билардим — баъзан ақл бовар қилмайдиган латифалар тўқишини хуш кўрардим.

— Сен туғилганингда мен студент эдим, уйда кўз-кулоқ бўлиб турадиган одам йўқ эди, шунинг учун сени Анисога ташлаб кетардим. У ярамас дегин, йиғламаслигинг учун сенга сутсиз кўксини тутаркан. Чақалоқлигига қуруқ сийнани эмган болаларнинг ҳаммаси ёлғончи бўлиб ўсади. Тушундингми?

Иккаламиз ҳам мириқиб кулдик.

Вэрэ бозори олдида Кукарачага дуч келдик. Унинг ёнида одмигина кийинган хушрӯй бир жувон ҳам бор эди. Мен Ингани дарров танидим.

— Салом, Анна Ивановна! — деди Кукарача тавозе билан.

— Кукарача, азизим, салом! — уни кўриб, бўйим хурсанд бўлиб кетди. — Қаёқларда юрибсан? Аҳволинг қалай?

— Раҳмат, ёмон эмас. Ўзингиз-чи? Тамаз хафа қилмаяптими? Агар гапингизга кирмаса, бир оғиз менга айтинг, таъзирини бериб қўяман... — шундай деб, у менинг бошимни силади.

— Йўқ, нега унақа дейсан, лекцияларинг беҳуда кетмади. Фақат ҳар замонда билмасдан ёлғон гапириб қўяди, холос.

— Ҳечқиси йўқ, Анна Ивановна, баъзан ҳаммамиз ҳам бир-биримизни алдаймиз,— деди Кукарача менинг ёнимни олиб ва сал нарироқда уялинқираб турган Ингага бир қараб қўйди.

— Танишинглар, Анна Ивановна, менинг дўстим,
Инга Лалиацвили.

— Э-э, Инга шуми? Ажойиб қиз экан! — ойим унга
қўлини узатди. Инга қимтиниб, омонатгина қўл берди.

— Сиз уни қаёқдан биласиз? — деб сўради Кукара-
ча таажжубланиб.

— Ана холос, сен билан Инганинг номи одамзот-
нинг оғзидан тушмай қолди-ку, азизим! — деди ойим ку-
либ.

Инга қип-қизариб кетди.

— Ушанда тўғри гапирган экансиз, Анна Ивановна,
жудаям тўғри гапирган экансиз... — деди Кукарача.

— Қачон?

— Ёдингиздами: «Инсонга ҳадя этилган барча хази-
налар ичида энг қимматлиси — сева олиш лаёқати-
дир», — деган ёдингиз.

— Ҳа-а... — деди ойим эслаб.

— Раҳмат сизга, Анна Ивановна!

— Мени нима алоқам бор?

— Бари бир сиздан миннатдорман.

— Арзимайди, Кукарача...

— Хайр бўлмаса!

— Омон бўлинглар!

Кукарача билан Инга кетишиди. Ойим уларнинг ор-
қасидан қараб қолди.

— Чиройли қиз экан! — деди бир оздан кейин ойим.

— Жудаям!

— Вой билағон-ей! — шундай деб ойим гарданимга
секин уриб қўйди. Сўнг ўнг кафтини ишқалаб: — Қўли
бирам мулойим, бирам ёқимли... — деди улар кетган то-
мондан кўз узмай.

Ўша воқеадан кейин орадан бир неча ой вақт ўтди.
Бир куни Марта холанинг ҳовлисига ранги докадек оқа-
риб кетган Зевара чопиб кирди-ю, ҳўнграб йиғлаб
юборди:

— Кукарачани ўлдиришипти!

...Орадан ўн минут ўтар-ўтмас кварталимизнинг жа-
мики аҳолиси Инганинг уйи ёнига тўпланди.

Санитарлар билан иккита милиционер замбилда Кук-
арачани олиб чиқишиди. У беҳуш эди. Кўкрагининг ўқ
тешган икки жойидан ҳануз қон силқиб турарди...

— Инга,— деди у,— кўз олдимни туман қопляяпти...
пуштиранг туман... Сени кўролмаяпман... Эҳ, Муртало,

номардлик қилдинг-а, ярамас...— Күкарача афсус билан бош чайқади, кейин күзларини Ингага қадаб, қўлини унинг юзи томон узатди. Қўл ҳавода бир лаҳзагина муаллақ турди-ю, сунг гўё бирор зарб билан кесиб ташлагандай «тўп» этиб замбилга тушди.

Күкарача — милиция лейтенанти Георгий Тушурашибили, ана шундоқ — заррача ҳам инграмасдан, бир оғиз ҳам гапирмай, кулимсираб жон берди.

Давид Инганинг билагига аста қўлини теккизди. Қиз бошини кўтарди, кўзларидан дувиллаб ёш қўйиларди.

— Қаёққа кетди? Қайси томонга кетди?

Инга Удзо¹ ёққа ишора қилди.

Давид оломон орасидан секин сирғалиб чиқди-да, худди бўри изига тушган қоплондай, Удзога қараб йўл олди.

Эрталаб у Бетаниадан² Мурталони отга ўнгариб келиб, милиция ҳовлисига ташлади. Мурталонинг қўллари боғлоқлиқ, ҳамма ёғи дабдала, лекин тирик эди,

Роппа-роса бир ойдан сўнг ҳалқ судининг мўъжазгина хиёбон ёнидаги биносида муораза бошланди. Унда иштирок этишни хоҳловчилар суд зали у ёқда турсин, ҳатто хиёбонга ҳам сифмай кетди. Залда айтилган ҳар бир сўз оғиздан-оғизга ўтарди.

Ойим судга бормади, аммо мен бирорта йиғилишни ҳам канда қилмадим. Хар куни у ердан қайтиб келишим билан нима гап бўлганини ойим ипидан-игнасиғача сўраб-суриштиради.

Суд бўлгандан бўён бунақаси учрамагандиров — судья бечора айбланувчини ҳимоя қиласиган одам топгунча қийналиб кетди. Тбилисидаги каттаю кичик адвокат Мурталога ҳомийлик қилишдан бош торти: одамларнинг ғазаб-нафрати қотилнинг ҳамтовоқлари ваъда қилган ришвату пўписалардан устун келди.

Мунозара эрта тонгдан қоронғи кечагача қисқа танаффуслари билан уч кун давом этди. Сўроққа чақирилган гувоҳларнинг сони ортиб борган сайин Мурталонинг қилмишлари ҳам бирин-кетин ошкор бўлаверди.

Учинчи кунги эрталабки мажлисга, Давиднинг илтиносига кўра, биринчи маротаба Инга ҳам келди. У бошдан-оёқ қора кийинган, шунданми, энг аввало пахтадек

¹ Удзо — Тбилиси атрофидаги тоғ.

² Бетания — Тбилиси яқинидаги ибодатхона.

оппоқ юзи киши зеҳнини тортарди. Инга залга Давид билан бирга кирдию, судья ва унинг маслаҳатчилари рўпарасига бориб тўхтади, ёғоч панжара ортида, иккى милиционер орасида ўтирган ва сочи устарада қирилган Муртало томонга ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

Таомилдаги расмиятчиликдан сўнг сўроқ бошланди.

Судья. Айтинг-чи, бу иш юзасидан нималар дея оласиз?

Инга. Кукарача уйимга туш пайтида келди...

Судья. Сиз Георгий Тушурашибилини назарда тут-япсизми?

Инга. Мен уни Кукарача деб ўрганганман.

Судья. Ихтиёргиз... Хўш, нима учун Кукарача айнан сизникига келди?

Инга. Чунки у менинг эрим эди.

Судья. Айбланувчи ким эди сизга?

Инга (узоқ сукутдан сўнг). Мурталоми?

Судья. Шалва Фриднович Хизанишивили.

Инга. Мен унақа одамни билмайман.

Судья. У чап томонингизда, айбланувчилар курси-сида ўтирипти.

Инга. Бу аblaҳни исми Муртало.

Судья. Сизга ким бўлади у?

Инга. У менинг ўйнашим эди... (Залда ғала-ғовур) Кукарача билан танишмасимдан олдин.

Судья. Судга шу нарса маълумки, сиз Тушурашибили билан қонуний никоҳда турмагансиз.

Инга (қатъий). У менинг эрим эди!

Судья. Сизнингча, жабрланувчига нисбатан қилинган жиноятнинг сабаблари нимада?

Инга. Кукарача — жабрланувчи эмас, у ўлдирилган. (Залда ғала-ғовур).

Судья (хижолатомуз). Давом этинг...

Инга. Кукарача ухлаб ётган эди. Бирдан хонага тўппонча яланғочлаб Муртало бостириб кирди. Мен қўрққанимдан додлаб юбордим, лекин бир кунмас-бир кун шундай бўлишини билардим. Кукарача қуролини олишга улгуролмади. Унинг тўппончаси ҳам Мурталонинг қўлида эди... (Инга жим бўлиб қолди).

Судья. Гапираверинг, гапираверинг...

Инга. Кукарача ечиниб ётган эди. Кўзини очди-ю, кийимиға қўл чўзди. «Ташвишланма, мен билан майка-да ўтириб сұҳбатлашсанг ҳам бўлаверади!» — деди Муртало.

- Нега келдинг? — деб сўради Кукарача.
— Мендан сўраяпсанми? — ҳайрон бўлди Муртало.
— Инга иккаламиз бир-бirimizni севамиз!
— Ростданми?! Қаттиқ севасизларми?
— Муртало, қуролни жойига қўйгину жўнаб қол.
— Иккаласиниямми? Еки фақат сеникиними?
— Иккаласини!
— Мабодо кишанинг йўқми? Қўлимга солардиму сен билан тўппа-тўғри милицияга бораверадим.
— Калланг ишлаганда шундай қилган бўлардинг... —
Кукарача шимини олди.
— Айтиб қўяй, ўрнингдан турдинг — отаман!
— Отолмайсан! Мени отсанг — ўзинг ҳам омон қолмайсан!
— Чўпчагингни бошқа одамга айт! Жиноят кодексини сув қилиб ичиб юборганман. Сени раشك туфайли ўлдираман, бунинг учун беш йил, нари борса — саккиз йил оламан. Мочағарингни нархини оширма бунча!
— Унда мени ҳам ўлдир! — деди Инга.
— Йўқ, азизим! Үлим сен учун фарофат, бунинг учун эса — азоб. Сен яшашинг керак, қариб-чиригунингча яшашинг керак!
— Қилмишимга яраша! — деди Кукарача.
— Тўппа-тўғри! Хато қилдинг! Биласанми, нима учун? Чунки сен чекист эмас, лақашиқилдоқсан, шунинг учун ҳам манови фоҳишанинг ноғорасига ўйнаб юрибсан!

Судъя. Нима учун Кукарача «қилмишимга яраша» деди? Айбланувчи «хато қилдинг» деганда нимани назарда тутган эди?

Инга. Гап шундаки, бир йил бурун Кукарача манови абраҳни қўлга тушириб, мени илтимосимга биноан тағин қўйиб юборган эди...

Судъя (ўрнидан туриб кетаёди). Нима? Қўлга тушириб, яна қўйиб юборган эди?

Инга. Ҳа. Сиз Кукарачани билмасдингиз... У оқкўнгил, ҳалол ва пок одам эди...

Судъя. Давом этинг...

Инга. Бошқа гапим йўқ.

— Ёдингдами, бу қилмишинг учун бир куни пушаймонлар ейсан, деган эдим? — Муртало иккала тўппончанинг ҳам тепкисини шайлади.

— Отма, Муртало! — деди Кукарача хотиржам ва андак ўкинч билан.

Судъя. Қейин-чи?

Инга. Қейин Муртало каравотга яқинлашди...

Шундай деб, Инга Муртало ўтирган панжара томон бир неча қадам қўйди, нимчасининг тугмаларини ечдида, қўйнидан тўппонча чиқазиб, то милиционерлар ўзларини ўнглаб олгунларича, Мурталога қаратса кетмакет ўқ узди.

Муртало сапчиб тушди, қўллари билан юзини беркитиб, ўзини ерга ташлади. Ҳар ўқ узилганда у бўридай увилларди. Бир зумда ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетди.

Инганинг тўппончаси етти марта қарсиллади. Сўнг залга оғир сукунат чўкди.

Инга тўппончани ташлаб полга ўтирди-да, бошини тиззаларига қўйганича ҳўнграб юборди.

Мен уйга тушга яқин қайтдим. Ойим шўрва сузиб келиб, суддаги гаплардан эшитиш ниятида ўзи ҳам стол ёнига ўтирди. Мендан на садо чиқар, на овқатга қўл урадим. Шундан кейин у шўрвани опчиқиб кетиб, мен яхши қўрадиган яхна котлет билан оқ нон келтириб қўйди. Аммо бунга ҳам қиё боқмаганимни кўриб, безовталаниб қолди.

— Нима бўлди сенга, болам, тобинг йўқми? — деди ойим пешонамга кафтини босиб.

— Бугун Ингани сўроқ қилишди.

— Нима деди у бояқиш?

— Мурталога етти марта ўқ узди.

— Нима?!

— Ҳа. Тўппончадан.

— Нималар деяпсан ўзи?! Суд залида-я? Етти марта?! — ойим қулоқларига ишонмасди.

— Ҳа, суд залида.

— Узинг кўрдингми?

— Кўрдим-да.

Ойим бир ўрнидан туриб, яна ўтирди.

— Қейин-чи?

— Теккизолмади.

— Еттитасиниям-а?

— Ҳа, еттитасиниям.

— Э, аттанг! — деб пичирлади ойим ва ўрнидан ту-

риб, ошхонага кириб кетди. Салдан кейин мен ҳам унинг изидан чиқдим. Ойим дераза олдида ўтирас, университет биносининг оппоқ гумбазига тикилганча бурқситиб папирос тортарди. Мен унинг ёнига, полга чўқдим-да, бошимни тиззалиги қўйдим. Биз шу алпозда узоқ ўтирдик... Бир маҳал ойимнинг илиқ, мулоим кафти текканини сездим. У оҳиста бошимни силарди. Ўғринча кўз қиримни ташладим. Ойимнинг иккала юзидан ёш думалар, ияги билинар-билинмас титрарди.

— Теккизолмади, дегин? — қайта сўради у.

Мен бош иргадим. Сездимки, ўпкаси тўлиб, ҳўнграб йифлагиси келяпти-ю, аммо ўзини базўр тийиб турипти — ойим ана шунаقا бардошли, ана шунаقا мағрур аёл эди.

Томоғимга бир нарса қадалгандай бўлди, чидаёлмадим: бошимни ойимнинг тиззалири орасига суқиб йифлаб юбордим — аввалига пиқиллаб, сўнг ўкириб-ўкириб йифладим. Ойим менга тасалли бермас, ҳамон меҳрибонлик билан бошимни силарди. Унинг учун ҳам мен йифлардим...

Бу воқеа 1941 йилнинг 21 июнида содир бўлди. Эртасига ётдан кўтарилиди. 22 июнь куни ҳамма даҳшатли хабардан саросима ичида қолди — фашистлар Германияси мамлакатимизга қўйқисдан ҳужум бошлаган эди.

Фақат бир марта гина, 1943 йилда Марта хола Кукарача билан Ингани эслаб, кўзига ёш олди — ўшанда ҳамшира Инга Амирановна Лалиашвилининг ҳалок булганлиги тўғрисида ҳарбий комиссарликка фронтдан хат келган эди.

Кукарачани мен ҳам эсладим, тўғрироғи, 1979 йил 12 октябрь куни тунги соат 12 да, иккинчи инфаркт хуруж қилмасидан ярим соат олдин уни тушимда кўрдим. Е алҳазар: Кукарача ҳалиям ўша-ўша, йигирма бир ё йигирма икки ёшда эмиш, мен эсам элликдан ошиб кетганман, у ҳамон менга насиҳат қиласар ва йўл-йўриқ кўрсатармиш...

ОҚ БАЙРОҚЛАР

«ОРЗУ» РЕСТОРАНИ

— Салом, Заза!

— Э, омонмисан, Ростом?!

Ростом құлымни маңкам сиқиб, юзимга беозор шапатилаб қүйди.

— Хүш, қалайсан, яхши юрибсанми?

— Ҳа, бир нави. Үзинг-чи? — деб сүрадим мен ва бетоқатланиб соатимга қарадим.

— Шошиб турғанга үхшайсан, а?

— Биласанми, Киров боғида «Сицилия осмони остида» қўйиляпти. Бормаймизми, а? Зўр кино-да лекин!

— Оббо! Бир йил бўлди-я кўришмаганимизга. Юр, ундан кўра бир рюмкадан отайлик!

— Қўйсанг-чи, кинога борганимиз яхшимасми!

— Э-э, юз марта кўрадими ўша «Сицилия»ни! Кетдик.

Ростом — буқадай кучли, бақувват йигит. Боя қўлымни тахтакачдай қисгандаёқ кино эсимдан чиқиб кетган эди, шунинг учун гапни кўпайтирмай, ертўлага жойлашган ресторан зинапоясидан зинфиллаб пастга тушдиму тирик балиқ ташлаб қўйилган ҳовузча четидаги бўш стол ёнига ўтиредим.

«Орзу»дай ифлос, қоронғи, бефайз ва қиммат ресторан ер юзида йўқдир-ов. Лекин доимо гавжум, сабаби — ҳаммавақт очиқ бўлади, ҳар куни эрталаб соат еттидан, йил-ўн икки ой. «Орзу» официантларининг халати шунақангиси қўшиллаб тутқизади. Архипо буфетчини бутун Тбилиси билади, ҳа, энди, мен ҳам танийман, албатта.

— Уялмайсизларми, Архипо? Ресторан эмас, молхонанинг ўзи-я! — дедим бир куни унга.

— Тўғри, ресторан эмас асло, азизим! — деб жавоб

берди Архипо пинагини бузмай.— Ишчилар ошхонаси бу ер!

Үшандан бүён хұранда сифатида «Орзу»га бирон-бир жиддий эътиroz билдирған эмасман.

Бугун мижозлар сийрак экан. Қоронғи залнинг нариги бурчагида саккизтacha одам ўтирибди. Ҳаммасининг кайфи ошган — бир-бирларига гап бермай, сайраб ётишибди. «Э-э... исмингиз нимайди, биродар?» — деган хитобларга қараганда, ола-қуруқ оломон түпланған. Афтидан майхұрлықни икки-уч улфат бир бўлиб, бошқа-бошқа стол атрофида бошлашған-у, кейин бир ерга жам бўлишган кўринади.

Ростом қайтиб келиб, столга бир ликопча чучвара, бир шиша арақ билан иккита стакан қўйди.

— Сал ҳиди борми дейман,— деди у афтини буриштириб ва чучварага аямай мурч сепди.— Дарвоқе, ёнингда қанча бор? Ҳар эҳтимолга-да... Мен қуридим...

— Уч сўм! — дедим хижолат бўлиб ва чўнтағимдан ғижимланиб кетган уч сўмликни чиқариб, астагина ли-копча тагига бостириб қўйдим.

Ростом арақни қўйди.

— Юз граммни қандай қилиб текинга ичиб кетиш йўлини ўргатайми? — деди у.— Менга кеча айтиб беришди.

Мен бу найрангни билардим, шундай бўлса ҳам, Ростомнинг шаштини қайтаргим келмади.

— Қани, эшитайлик-чи!

— Демак, бундоқ: пештахта ёнига бориб, юз грамм арақ билан озгина чучвара талаб қиласан... Йўқ, талаб қилмайсан, юз грамм арақ қанча туришини сўрайсан. Кейин пулни чиқазасан... Йўқ, унақамас! Ҷидимдан кўтарилди. Ишқилиб, шунга яқинроқ-да. Шошма, эславолай... Унгача учрашганимиз шарафига шу қадаҳни отамиз!

Уриштирдик. Ростом стаканни бир кўтаришда бўшатиб, нафас олмасдан оғзига чучвара ташлади.

— Аллақанақа «Сицилия»дан зўр эмасми бу, оғайнини?

Мен ҳам ичдиму баданимга ҳузурбахш бир ҳарорат юргурганини сезиб: «Ростдан ҳам зўр!» — деб қўйдим ичимда.

— Ҳалигини мен ўргата қолай? — дедим кейин Ростомга.

— Нимани?

- Текинга юз грамм ичиб кетишни-да.
 - Қани, қани.
 - Демак, бундоқ: пештахта ёнига бориб, буфетчи-дан: «Беш дона чучвара қанча туради?» — деб сұрай-сан.
 - Эллик тийин,— деб жавоб беради у.
 - Майли, беринг! — дейсан, · кетидан: «Юз грамм арақ-чи?» — деб сұрайсан.
 - Эллик тийин!
 - Хұ-ұш... Бұлмаса, чучварани қайтариб олингу үр-нига юз грамм арақ бера қолинг.
 - Буфетчи чучвара солинган ликопчани олиб, стакана арақ қуяди. Шартта отасану йүлингга равона бұла-сан.
 - Ҳой, қаёққа? — деб қичқиради буфетчи орқандан.
 - Уйга! — дейсан ғам емай.
 - Пули-чи?
 - Қанақа пул?
 - Арақни пули-да.
 - Бешта чучварани қайтариб бердим-ку?
 - Тұлаганмидинг чучварани ҳақини?
 - Ие, мен чучвара едимми?
 - Иү-үқ...
 - Хұп, тағин нима дейсиз?
 - Ҳеч нарса, биродар... — деб ғұлдирайди буфетчи изза бұлиб. Сен индамай кетаверасан.
 - Э, қойил! — деб хитоб қылди Ростом.— Ким үр-гатди сенга?
 - Цицка.
 - Бало-да! Менга ҳам ұша үргатувди. Лекин сенинг қулогингга құрғошиндай қуйиб қўйибди.
 - Ҳа, сенга қолганда ҳафсала қилмаган-да,— дея тасалли бердим Ростомга.
- Учинчи синфгача Ростом билан бирга үқиганмиз. Қе-йин улар бошқа районга күчиб кетишли. Роппа-роса тұқ-қиз йил у билан күришмадим. Университетта қабул имтихонлари топшираётгап пайтда учрашиб қолдик. У физика факультетига ҳужжат топширган экан. Жуда бошқача бұлиб кетибди, мен күрсам ҳам танимасдим, үзи чақириб қолди.
- Қаёқдан танидинг? — деб сұрадим таажжубланиб.
 - Нега танимас эканман! — деди у кулиб.— Сирайм үзгармабсан.

Иккинчи курсда Ростом яна ғойиб бўлиб қолди.

Бир йилдан сўнг уни стадионда кўрдим. Бизнинг «Динамо» билан Москванинг «Торпедо» командаси ўйнаётган эди. Мен сал кечикиб қолдим, қарасам, менинг жойимда бирор ўтириби. Ўша бирор... Ростом бўлиб чиқди. Қисилишдик. Ўйиндан кейин (бизникилар ютқазиши) бирга қайтдик. Нима ҳақда гаплашишни ҳам билмасдик — сұхбатимиз мавзуси ўрта мактабнинг уч синфи доирасидан нарига ўтмасди.

— Қаёқларда юрибсан? — деб сўрадим мен илтифот юзасидан.

— Сал қийналиб қолдик... Сиртқига ўтиб, ишга киришимга тұғри келди,— деб жавоб берди у.

Мана, ҳозир ҳам нима дейишимни билмай, гаранг бўлиб ўтирибман. Яна ўтган йилги саволимни қайтардим:

— Менга қара, нега йўқ бўлиб кетдинг?

— Айтувдим-ку ўшанда: ишляяпман.

— Қаерда?

— Нима фарқи бор? Топганим нонга етиб туриби...

— Жа-а унчаликмасдир,— дедим кулиб ва ликопча тагида турган уч сўмимга секин кўз қиримни ташлаб қўйдим.

— Топганимни уйга ташийман... Ойим қариб қолдилар, кўзлари яхши кўрмайди, илгари у-бу тикиб турардилар, ҳозир буям йўқ...

— Сиртқига ўтишинг шартми? — дедим-у, аҳмоқона савол берганимни дарров ўзим фаҳмладим.

— Бошқа иложим йўқ эди...— деди Ростом андак суктдан сўнг.— Тирикчилик... Бир куни уйга келсам, ойим каравотда бошларини ҳам қилиб ўтирибдилар, рўпараларида бақалоқ бир хотин аллақандай ола-була матони силкитиб бақириб ётиби: «Кўзингга куйдирги чиқсанми?! Тикиш қўлингдан келмас экан, айтсанг бўлмайдими?! Пулни шундоқ ҳам бераверардим!.. Нима қиласман буни энди?! Бунақа отрезни қаёқдан топаман, а? Мени ишим йўқ, ерни тагидан бўлса ҳам ўзинг топиб берасан! Билдингми?!» Мени ойимга шунақа деяпти-я...

Ростом арақ ҳўплади. Мен ғалати бўлиб кетдим.

— Кейин-чи? — деб сўрадим.

— Мактабимиз ёдингдами?! Варазисхеви кўчасидан ўтиларди,— Ростом гапни бошқа ёққа бурди.

— Албатта ёдимда! — дедим сал енгил тортиб.

— Ойим ҳар куни эрталаб менга ўн беш тийиндан берардилар. Сенга-чи?

— Уттиз тийин.

— Мактабнинг рўпарасида кўза ва гул туваклар ишлаб чиқарадиган завод бор эди.

— Фишт заводи,— деб унинг гапини тўғриладим.

— Ҳа, фишт заводи. Лекин у ерда гултуваклар ҳам ясашарди... Уша томондаги кўча болаларини «фишт шайкаси» дердик, эсингдами?

— Улар йўлимиизни пойлаб, пулимизни тортиб олишарди, эсингда борми?

— Нега эсимда бўлмас экан! У пайтларда ўн беш тийинга французча булка билан иккита сосиска келарди, горчицаси билан.

— Вой, ноинсофлар-эй! — бирдан болаликдаги ўша ўттиз тийин кўзимга азиз кўриниб кетди.

— Нима учун бизни эрталаб тунағанликларини биласанми?

— Нима учун?

— Чунки мактабга кириб кетсан, буфетда пулимизни сарфлаб бўлардик-да!

— Уни қара-я, буёгини ўйламаган эканман! — «фишт шайкаси»нинг муғомбирлиги кулгимни қистатди.

— Мениям ҳозир хаёлимга келди. Профкомимизнинг раиси ҳам худди шунаقا қиласди: маош куни кассанинг олдида бизни пойлаб туради.

— Қаерда ишлаяпсан ўзи?

— Гаражда, машина юваман,— Ростом хижолатомуз жилмайди.— Яна битта уч сўмлик топганимизда айни муддао бўлардик-да.— Шундай деб, у таги кўриниб қолган шишага, кейин менинг уч сўмимга маъноли қараб қўйди.

Шу пайт, худди осмондан тушгандай, столимиз ёнида фирт маст мўйловдор бир барзанги пайдо бўлди. Бир қўлида стул, иккинчисида «Саперави» виноси.

— Ўлкамизнинг гуллаб-яшна...шиши ва б-бахти учун! Яш-шасин! Ура! — деб хитоб қиласди у тили базўр айланниб.

— Ура! — дея қўллаб-қувватладик унинг ҳайқириғини.

— Исм...мингиз нима, биродар? — деб менга мурожаат қиласди «мўйлов».

— Заза.

— Ўҳӯ! С...сизники-чи? — у Ростомга ўгирилди.

— Ростом¹.

— Хо-хо-хо! П...паҳлавонлар! «Амиран² девга ташланди, осмону ...замин т...титраб кетди!» Шунақамиди?! Юртимизнинг кўрки учун ичаман ва ...столингизни ўп... ўпаман! — «Мўйлов» чайқалиб кетди.

— Утилинг, марҳамат! — дедим унинг ёнбошидан сяуб.

— Ичадиганимни оп... опкелганман, с...стулимниям... Ҳиқ! Улфат б... бўласизларми? — деб сўради у ва жавобни ҳам кутмай, охирги чучварамизни оғзига ташлади.

— Бемалол!

— Биз... анув ерда... ўт... ўтирибмиз... Мен, дўстларим... бир, икки, у... уч. Мен тўртинчиси! — «Мўйлов» кўкрагига муштлади.

— Бизга нима хизмат бор, амаки? — деб сўради Ростом.

— «Истагим — сен билан бирга бў-ўлмоқ, истагим сен билан бирга ў-ўлмоқ», — дея бирдан қўшиқ айта бошлади у.

— Биз турамиз,— мен ўрнимдан қўзғалдим.

— Бу қ...қанақаси?! — «Мўйлов» қўлидаги шишани столга зарб билан урган эди, ичидаги вино отилиб, Ростомнинг юзига чапланди.

Ростом гезариб, аста ўрнидан турди, бир муддат «мўйлов»нинг кўзларига тикилиб турди-ю, индамай юзини артди, сўнг қип-қизариб кетган кафтига қаради.

— Исмингиз нима, амаки? — деб сўради жуда мулоийм оҳангда.

— Акакий, Қако, Қаки!³ — деди у бидирлаб ва стол ёнига ўтирди. — Ў... ўтилинглар!

Биз ҳам ўтирдик.

— Айтинг, ахир, муҳтарам А-ка-кий, Ка-ко, Қа-ки,— деди Ростом сўзларнинг ҳар бўғинига урғу бериб,— биздан нима керак сизга ўзи?

Мен пиқиллаб кулиб юбордим. Ростом ҳам ўзини тутолмади.

— Ш... шилишяпти, тунашяпти,— деб пичирлади «мўйлов» кўзларини ола-кула қилиб.

— Ким? — деб сўрадим мен ҳам шивирлаб.

— Ановилар! — у боши билан бурчакка ишора қил-

^{1,2} Ростом ва Амиран — қадимги грузин эпослари «Ростомиа-ни» ва «Амираниани»нинг қаҳрамонлари.

³ Қако, Қаки — Акакий исмининг кичрайтма шакли.

ди.—Ш... шилишяпти мени, тушуняпсизларми, ш...шилишяпти, қонимни сўришяпти...

— Тузукроқ гапирсангиз-чи, нима гап ўзи? — деди Ростом «мўйлов»нинг шишасидан ўзига вино қуйиб.

— Қонимни сўришяпти-и! — деб қичқирди у овозининг борича ва шу он кайфи ҳам тарқаб кетгандай бўлди. — Пичноқсиз сўйишяпти!

Ростом стаканини жойига қўйди.

— Ким, ахир, ким? — деб сўрадим яна.

— Ановилар! Оғиз очиришишмаяпти! Дастирхон меники, вино меники, сарф-харажат мендан бўлса-ю, чурқ этгани қўйишмаса-я ярамаслар! «Бирга ўтирамиз!», «Столни бирлаштирамиз!» Ҳа, ўргилдим сендақа меҳрибонлардан! Ўзимиз ўтиргандада тамада эдим, бирга бўлганимиздан кейин анови қурумсоқ нуқул оғзимга уради-я! Менга сўз бермайди-я, менга! Ўз дастирхонимда ўзим мум тишлиб ўтирамишиб! Ҳў-ӯ, газанда! Ба-шарасига бир қаранглар, йўқ, бир қаранглар-а! Ким ўзи бу?! Георгий Саакадзени авлодими ёки Тамара Георгиевна билан Давидни¹ меросхўрими? Ҳе, сендақа!..

Бурчакдаги стол теварагида ўтирганларнинг кайфи бениҳоя ошган, қулоқни қоматга келтирувчи бақириқ-чақириқлар шармсиз қўшиққа жўр бўлиб, мияни пармалар, улфатлар орасида эс-хуши жойида бирорта одам қолмаган эди.

— Ўз дўстларингиз ҳақида шундай деяпсизми? — деб сўрадим ажабланиб «мўйлов»дан.

— Ким дўст? Менми?! Ҳе, бунақа дўстни...

— Майли, майли, ўзингизни босинг!

— Учир овозингни, каллаварам!. Батальон, сми-ирно-о-о! Ўртага қараб текисланинг! Столни мўлжаллаб — ўт оч!

Нима бўлаётганини англашга ҳам улгурмадик. «Мўйлов» шартта ўрнидан турди-да, шишани боши узра айлантириб, шериклари ўтирган столга қараб отди. Шиша стол қиррасига тегиб, бомбадай гумбурлаб портлади. Шиша синиқлари атрофга сачради. Кетидан «мўйлов» иккинчи — бизнинг шишани ҳам улоқтирди.

— Во-ой! — деган овозлар эшитилди бурчакдан. Сўнг ваҳшийлашиб, инсоний қиёфасини буткул йўқотган оло-

¹ Георгий Саакадзе — XVI асрнинг охири — XVII асрнинг бошларида яшаган таниқли грузин саркардаси ва давлат арбоби. Тамара Георгиевна — грузин подшоси Тамара (1184—1213). Давид — грузин подшоси Давид Бинокор (1089—1125 й.).

мои биттадан стулни күттарволиб, устимизга бостириб кела бошлади.

Эсимда қолгани шу:

Ростом «мўйлов»нинг иягида мушт солиб, ерга қулатди. Сал ўтмай ўзи ҳам ағдарилди. Шу пайт бирор бошимга стул билан туширди, кўзим тиниб, шифтдаги биттагина лампочка минг бўлакка бўлиниб, тепамда ғужғон ўйнай бошлади. Кейин қаердандир, жуда олисдан милиционер ҳуштагининг чуриллагани эшитилди, сўнг ҳаммаёқни зулумот қоплади.

Ана шу қоронфилик қаъридан кимдир сирғалиб чиқиб, елкамга қўлини ташлади.

— Тур ўрнингдан!

— Нима дейсиз? — деб сўрадим гарангсиб.

— Ўрнингдан туриб, орқамдан юр.

— Туролмайман... Мажолим йўқ, биродар!..

У елкамдан қучдию даст кўтариб турғазиб қўйди.

— Энди юр орқамдан!

Биз жуда узоқ юрдик: у олдинда, мен — орқада. Өёқларим нуқул чалишиб кетарди. Ҳаммаёқ зимистон, фаяқат ҳамроҳимнинг бошидан тараалаётган нургина йўлимни ёритиб борарди. Ниҳоят у деразасига Темир панжара қоқилган қоп-қора уй олдида тўхтаб:

— Чиқ кемага! — деб буюрди.

— Қўрқаман! — дедим орқага тисарилиб.

— Чиқ деяпман, э бандай ғофил! Қиёмат-қойим яқинлашмоқда. Оламни тўфон босиб, қирқ кечаю қирқ кундуз ичинда олло яратган жамики жонзорлар маҳв бўлғай. Чиқ!

— Нималар деяпсиз, биродар, биз нима гуноҳ қилдик! Тушунтиринг!

— Оллонинг иродаси: бу дунё қабоҳат ва разолатга тўлди, инчунун, яратганинг ўзи бизни жазога мустаҳиқ этадир.

— Узи шундай дедими?

— Ҳа, оллодан ваҳий келди.

— Епирай. Унда ўзингиз кимсиз?

— Меми? Мен — Нуҳман.

— Қайси Нуҳ?

— Ўша Нуҳ-да!

— Ҳа-а-а! — шундагина ким билан гаплашаётганимни фаҳмладим, рўпарамда турган киши оламни сув босган пайтда одам зотини асраб қолган Нуҳ пайғамбар

эди. Қизиқ, орадан неча минг йиллар үтган бўлишига қарамай у жуда ёш ва бардам кўринарди.

— Ўғилларингиз қаерда, азизу муҳтарам Нуҳ? Сом, Хом, Ёфат қани?

— Ўғлим сенсан, Заза!

— Жонворлар-чи!

— Жонворлар ҳам ўзимиз!

— Паррандалар нима бўлади?

— Паррандалар ҳам, даррандалар ҳам бизмиз...

Имиллама, чироғим, тез кемага чиқ!

Қора уйнинг тунука қопланган эшиги ғийчиллаб очилди ва...

... Мен кемага чиқдим...

«БЕШДАГИ ҮНИНЧИ»

Уша воқеадан кейин уч кун үтгач, шаҳарнинг «Тбилиси» ҳеб аталмиш օқшом газетасида бир таъзиянома босилиб чиқди:

«Синглиси Гуранда, кўёви Амаяк Алавердян, холавачча ва тоғаваччалари Цуца, Маро, Лили, Мака, Гванца, Цабу, Ира, Цотне, Ия Заридзе, Губаз ва Валерьян Иорамашвиллар чуқур қайғу билан

Владимир [Джано] Феофанович
Соселиянинг

вафот этганлигини маълум қиласидилар. Дағн маросими 11, 12, 13 май кунлари кеч соат 8 да бўлади. Жасад 14 майда Кутузов кўчасидаги 251-йдан чиқарилади».

Орадан яна ўн кун ўтиб, уша газетада «Қонун поспонлари» рубрикаси остида шундай хабар чоп этилди:

ЧУЧВАРАНИ ХОМ САНАГАНЛАР

Эски «дўстлар Ростом Амилахвари билан Заза Накашидзелар кўпдан бўён кўришишмаганди. Иттифоқо, улар шу йилнинг 8 май куни «Орзу» ресторанида учрашиб қолдилар. Икки такасалтанг оғиз-бурун ўпишгач, бу учрашувни «юв»моқчи бўлишиди (қайси пулга, қандай йўл билан топилган пулга — бу бошқа ма-сала).

Ресторанда, «дўстлар» ўтирган столдан нарироқда бир гуруҳ ҳалол-пок кишилар тинчгина овқатланишаётганди. Кўп ўтмай, Накашидзе билан Амилахварининг кайфи ошиб, оғизларидан боди кириб, шоди чиқа бошлади. Ўрганган кўнгил-да — тарки одат амри маҳол! Кейин овқатланиб ўтирган кишиларга тегажоғлик қилишга ўтишди. Буфетчининг қайта-қайта огоҳлантириши ва ёлворишига қарамай, бу икки безори жамоат тартибини бузишдан ҳадеганда ўзларини тийишмади. Шундан сўнг нариги столда ўтирган улфатлардан бири — гражданин А. Х. буларнинг олдига келиб, оталарча насиҳат қилишга мажбур бўлди:

— Йигитлар, ичкилик кишининг саломатлигига, ақлий қобиляти ва маънавий қиёфасига салбий таъсир кўрсатишини биласизлар-ку. Илтимос — бас қилинглар, бошқа ичманглар, яхшиси, уй-үйингизга бориб, китоб ўқинглар. Ҳойнақой, олий ўқув юртининг студентидирсизлар. Сизлар учун мен ҳисоб-китоб қилиб қўяман.

Аммо ҳаддидан ошган пиянисталар қулоқ солишмади. Аввалига гражданин А. Х. ни дўппослаб, хушидан кетказиши. Сўнг бояги улфатлар ўтирган столга қараб бўш шишаларни ота бошлиши. Уларнинг ваҳшиёна хатти-ҳаракати натижасида гражданин Соселия нобуд бўлди, «тез ёрдам» машинасида касалхонага келтирилгач, ҳаётдан кўз юмди.

Амилахвари билан Накашидзе, табиийки, қочиб қолмоқчи бўлиши. Аммо тергов бўлими бошлиғининг ўринбосари лейтенант Н. Легашвили, оддий милиционерлар Б. Татарашивили, В. Русидзе, С. Бердзенишвили, Б. Сисоев, В. Квернадзе ва Д. Арабулидан иборат милиция ходимлари группаси ўз вақтида етиб келиб, уларни жиноят устида қўлга олди.

Р. Амилахвари билан З. Накашидзе тез кунда суд олдида жавоб беришади ва қилмишларига яраша жазоланишади. Ҳўш, улар нима деб ўйлашган эди? Чучварани ком санашган-да!

Аммо кишини таражублантирадиган жойи шундаки, учига чиққан безорилар З. Накашидзе билан Р. Амилахвари шу пайтгача бирор марта ҳам жиноий жавобгарликка тортилмаган экан. Бу нарса милиция органларига жиноятнинг олдини олиш борасидаги ишларни тубдан яхшилашлари учун жиддий сабоқ бўлиши керак».

Бир замонлар жонидан тўйган тбилисиликлар бўйнига тош боғлаб, ўзини Мткварининг¹ лойқа сувига ташлаган ва ҳозир Горгасалининг² тош от устида савлат тўкиб, ҳайдовчиларни муюлишда эҳтиёт бўлишига чорлаб тургувчи ҳайкали бўй чўзган Метех қояси тепасида илгари Метех қалъаси бор эди («қалъа» сўзини бу ўринда «турма» маъносида тушунмоқ керак).

Кейинроқ, революцион ҳаракатлар кучайган ва шунинг оқибатида таъқиб ва тазиқлар авж олган йилларда, эркталаб кишилар сони шу қадар кўпайиб кетдики, Метех турмаси ҳаммани сифдиролмай қолди. Бундай аҳволни кўрган машҳур саноатчи Манташев Оргачала³даги ўзи тўқимачилик фабрикаси очишга мўлжаллаб юрган иккита тўрт қаватли бинони турмага ажратишига қарор қилди ва уларни Бутунrossия Императори, Польша подшоси, Финляндиянинг Улуг Князи ва яна аллақанақа мартабалар соҳиби бўлмиш Николай

¹ Мтквари — Кура дарёсининг грузинча номи.

² Вахтанг Горгасали — Грузия подшоси Вахтанг I, Тбилисига асос солган (502-йили эронийлар билан жангда ҳалок бўлган).

³ Ортачала — Тбилисидаги районнинг номи.

Иккинчи Романов Ҳазрати Олийларига туғилган кунида тақдим этди. Ортачала турмаси «Губерня турмаси» деган ном олди.

1921 йилнинг февралида эса турма большевиклар томонидан мусодара этилиб, моҳияти ҳам, номи ҳам ўзгармаган ҳолда абадий фойдаланиш учун меҳнаткашлар ихтиёрига ўтказилди.

...Турманинг энг эътиборга молик матоҳи — алифбега солинган қалин дафтар. Ҳибсга олинган кишисининг қаердалигини билмоқчи бўлганлар турманинг маъмурий биносига кириши, тепасига «Канцелярия» деб ёзиб қўйилган туйнукча эшигини тиқиллатиши, агар у очилса, қидираётган одамнинг фамилиясини айтиши керак. Биринки минутдан сўнг туйнукчадан жавоб олиш мумкин.

Мазкур дафтарда, маълумингизким, мен «Н» ҳарфи билан бошланадиган саҳифага қайд этилганман. Мен ҳақимда шундай деб ёзилган:

«8 майда ҳибсга олинган, 11 майда турмага келтирилган. Корпус V, камера X. Дастребки тергов бўйича Грузия ССР Жиноят кодексининг 110-моддаси билан айбланди».

110-моддада нима дейилгани кейинроқ маълум бўлади.

Мен ётган камеранинг деразасидан қарасангиз, энг аввало соқчилар минораси ва унинг айвончаси панжарасида бамайлихотир ўтирган соқчига кўзингиз тушади. Кейин маъмурий биноани ва турма бошлиғи кабинетининг деразасини кўрасиз. Деразанинг ташқи токчасига қатор қилиб гултуваклар териб қўйилган (баъзи хонадонларда роялнинг қопқоғига худди шу мақомда чинни филчаларни териб қўйишади). Лекин тувакларда гул йўқ. Афтидан, бу гултуваклар қачонлардир турманинг гулга ишқивоз собиқ бошлиқларидан бирининг кабинетини яшнатиб турган. Унинг ўрнига келган янги бошлиқ эса гулга тоқати йўқ кимса бўлган, аммо тувакларни чиқариб ташлашга уялиб, нозик бу ўсимликларга яхши шароит яратиб бериш баҳонасида уларни очиқ ҳавога териб қўйишни буюрган. Навбатдаги бошлиқ гулини хаёлига ҳам келтирмаган. Шундай қилиб, ичидағи тупроғи қовжираб, ҳеч кимга кераги бўлмай қолган гултуваклар Крцаниси қишлоғидан тушган сўқмоқда қоп орқалаганча «Тупрооқ тупро-оқ!.. Гулбоп тупро-оқ!.. Қора тупро-оқ!» — дея бақириб келаётган дехқондан гўё

мадад сүраётгандай, ҳамон дераза токчасида мунғайиб туради.

Бошлиқ кабинети билан ёнма-ён — турма назоратчи-сининг кабинети. Бу учала диққатга сазовор иншоот — соқчилар минораси, бошлиқ кабинети ва назоратчи кабинети ўртасида ўзиға хос антиқа алоқа мавжуд. Айттайлик, минорадаги соқчи деразадан қараб турганингизни сезиб қолди. У шошмасдан, сиз томонга қарамай, телефон трубкасини кўтаради. Шу пайт бошлиқ кабинетига нигоҳ ташласангиз, бошлиқнинг дарҳол трубкани олганини кўрасиз. У мамнун бир қиёфада бош силкитади ва биринчи трубкани жойига қўймасдан, иккинчисини кўтаради. Энди назоратчи кабинетининг деразасига қаранг. Назоратчи трубкани олади-ю, дарров бошқасига ёпишади ва шу заҳоти... йўлакда, камерангиз эшиги орқасида телефон чўзиб жиринглайди. Сўнг камера эшиги очилади, агар деразадан сакраб тушишга ўзингиз улгурсангиз — улгурдингиз, бўлмаса бошқалар бажонудил ёрдамлашворишади. Шу жўнгина хатти-ҳаракатлар оқибатида сиз уч кун карцерда ётиб чиқасиз.

Карцерга тезроқ тушишнинг бошқа йўли ҳам бор. Бунинг учун минорадаги соқчи тўппа-тўғри йўлагингиздаги назоратчига қўнғироқ қилиш лозим. Лекин тажрибасиз, ғўр соқчиларгина бу ишни қилишади. Улар ҳали оддий ҳақиқатни: бундай йўл билан мартабага эришиб бўлмаслигини билишмайди.

Борингки, соқчи сизни сезмади ҳам дейлик. Хўш, у ҳолда деразадан яна нималарни кўришингиз мумкин?

Сиз турманинг кенг, чорбурчак ҳовлисини кўрасиз. Бу ҳовли ўртасида тўрт бўлакка бўлинниб, атрофи минорали деворлар билан қуршалган бошқа бир ҳовли — сайрга мўлжалланган ички ҳовли ҳам бор. Нима учун тўрт бўлакка бўлинган? Азбаройи маҳбусларни бира-тўла тўртта ҳар хил камерадан сайрга олиб чиқиш учун шундай қилинган. Сайрга ҳаво очиқ бўлса, ҳар куни олиб чиқишади, сайр муддати турмадагиларнинг саногига боғлиқ. Одатда бу тадбир ўттиз минутдан бир соат-гача давом этади.

Сўнг ошхонани, унга туташ касалхонани кўрасиз. Үнгроқда — ўликхона.

Ва, ниҳоят — баҳайбат темир дарвозага кўзингиз тушади. Дарвозадан одамларни туда-тўда қилиб олиб киришади, аммо чиқаришга қолганда — биттадан чиқаришади. Бу дарвозадан чиқишнинг учта йўли бор: бирин-

чиси — бегуноҳ бўлсангиз, иккинчиси — қамоққа ҳукм қилинсангиз, учинчи эса — бамисоли Цикарадай¹ дарвозани бузишга уринсангиз, аммо... Цикара шохини синдириган тўққизинчи дарвоза худди мана шу бўлади.

Юқорида тасвир этилганларнинг барчаси — турманнинг сиртқи шакл-шамойили. Ҳар ҳолда ичида гап кўп бўлса керак, аммо деразамидан бошқа ҳеч нарса кўринмайди.

Энди ташқи дунё масаласига келсак — рўпарадаги эни юз метрли кўча: пивохона, дорихона, сартарошхона ва телпакдўзлик устахонаси. Бизнинг кузатув пунктилиз — деразадан кўринадиган нарсалар мана шу. Бу пунктнинг танҳо хўжайини Шошия² бўлади.

Шошия — камерамида истиқомат қиладиганлардан бири. Аввалига лақаби деб ўйладим, чунки, биринчидан, қирғийбурун Шошия чуғурчиққа жудаям ўхшайди, иккинчидан — у, худди чуғурчиқдай, узукун дераза ёнида ўтиради (худди мана шунинг учун ҳам бошқа кунларини карцерда ўтказди). Шошиани карцердан қўрқади деб ўйлаяпсизми? Асло! Бир куни у менга:

— Сен, азизим Заза, карцердан чиққандан кейин деразадан ташқарига қарап қанақа мазалигини билмайсан! — деб қолди.— Буни факт Шошия, қафасда ўтирган ва уни уясида бир жуфт темирқанот палапони кутаётган Шошиагина билади...

Уша бир жуфт палапоннинг суратини Шошия ҳар куни камида ўн марта чўнтағидан чиқазади, уларга тикилиб, ҳар гал обидийда қиласди:

— Эси йўқ отангизни ер ютса бўлмайдими, болажонларим! Менга ким қўйибди-я маймунжон шарбатига қўл уришни?! Техникумда, завхозлик амалида тинчгина ўтирудим-ку! Ё пул каммиди у ерда?! Ҳаммасига онангиз айбор, ҳайвондан тарқаган!... Очофат махлуқ!... Мен галварсга бу ҳам кам ҳали!

— Ўз хотинингни шунчалик ҳақорат қилишга уялмайсанми, Шошия? — дейман жаҳлим чиқиб.

— Ў-ӯ! Сен уни билмайсан, азизим Заза! Туби йўқ ўпқон у! Еб тўймас аждаҳо у!... Мана энди бриллиант узукларини сотиб есин, кўрамиз, қанчага етаркин!.. Менга ўн йил беришади, бу — аниқ!.. Бари бир бу ердан чиққанимдан кейин паттасини қўлига тутқазиб, қўшним

¹ Цикара — грузин ҳалқ эртагининг қаҳрамони — буқа.

² Шошия — грузинча «чуғурчиқ».

Сиранага уйланаман! Шу гапим ёдингда турсин!.. — Шошиа бирдан жим бўлиб қолади, сўнг нозик бир сирни ошкор қилгандай, қўшиб қўяди: — Дўлмага шунаقا устаки!

Камерада мен билан Шошиадан ташқари яна саккиз киши бор. Кечки пайт. Эшик ортида калитларнинг шақирлагани эшитилади. Назоратчи бўлса керак: оқшомги текширув.

Ха, худди шундоқ. Камера эшиги очилиб, ёшгина но-таниш назоратчи киради — уни биринчи кўришимиз. Ҳамма ўрнидан туради.

Назоратчи бизни санай бошлайди. «Бир», «икки», «уч» — ҳар биримизга қўлини бигиз қилиб, чертиб-чертуб санайди.

Ҳисобдан адашиб кетмаслиги учун назоратчининг са-ноғидан ўтган киши дарров үтириши керак — тартиб шунаقا.

— Староста ким? — деб сўрайди назоратчи.

— Мен! — деб жавоб берамиз биттамиз ўрнимиздан туриб.

— Фамилиянг?

— Гоголь!

Назоратчи старостага гўлайиб қарайди.

— Испинг?

— Чичико!

— Фамилиянг? — дея қайта сўрайди назоратчи.

— Айтдим-ку, начальник: Гоголь!

Назоратчининг кўзлари қонга тўлади.

— Танангни карцерда чиритаман! — деб бақиради у.

— Янги-да ҳали... — дейди кимдир.

— Пишириб емайсанми, начальник! Фамилиям ростдан ҳам Гоголь¹ бўлса, нима қилай! — деб жавоб қайтаради Чичико пинагини бузмай ва жойига ўтиради.

Назоратчи қофозлар солинган папкани очади, рўйхатга тикилади, сўнг фаромуш бир нигоҳ билан Чичикога қарайди, андак сукут сақлаб туради-да, баланд овозда рўйхатни ўқишига тушади:

— Девдариани!

— Шу ерда.

— Накашидзе!

— Мен!

¹ Гоголь деган фамилия ўтмишда мустақил қабила бўлган мегреллар орасида учраб туради.

— Гулоян!

— Шу ердаман!

— Гоголь!

Чичико миқ этмайди.

— Гоголь! — дейди яна назоратчи.

— Мен Гоголь эмасман! — Чичико чийиллаб ўрнидан туриб кетади.— Мен — Толстойман, Илья Чавчавадземан, Дуту Мегрелиман¹, Грибоедовман! Тушунарлими? Гоголь эмасман! Анови лаънати рўйхатингиздан ўчириб, уйимга жўнатворинг мени! Хўпми?!

Кулги кўтарилади. Ёш назоратчи каловланиб, хижолатомуз илжаяди.

— Каерликсиз? — деб сўрайди у Чичикодан.

— Нахаребаоликман², падарига лаънат! Икки юз йил бурун бобомнинг бобоси ўша ерга ўрнашиб, мегрель бўлиб кетган экан. Унга нима? Ётипти қабрда оёғини чўзид! Унинг фамилияси дастидан менга кун йўқ! Бирор оғиз русча ёки украинчани билсан ҳам майли эди!. Нима кўргилик бу!..

Чичикони бир амаллаб юпатамиз.

Назоратчи давом этади:

— Чейшвили!

— Мен, ҳурматли начальник!

— Мошиашвили!

— Шу ердаман, азизим, шу ердаман!

— Мебуришвили!

— Шу ердаман!

— Гамцемлидзе!

— Хизматингизга тайёрман!

— Саларидзе!

— Бор!

— Моголадзе!

— Уни ҳали қамоқقا олишгани йўқ,— дейди бирор.

— Соголадзе,— деб хатосини тўғрилайди назоратчи.

— Қидиришяпти!

— Чоголадзе!

— У қўшни камерада, — дейди Гулоян бош бармоғи билан орқасига ишора қилиб.

— Нега унинг фамилияси бу рўйхатга тушиб қолган? — деб сўрайди назоратчи.

¹ Илья Чавчавадзе — грузин адабиётининг классиги. Дуту Мегрели — ёзувчи Д. Хоштарианинг тахаллуси (ўзи — мегрель).

² Нахаребао — қишлоқнинг номи.

— Мен қаёқдан биламан? — дея елкасини қисади Тигран.

— Биродар, балки Гоголадзени қидираётгандирсиз? — деб сўрайди Шошиа ўта мулойимлик билан.

Назоратчи бир муддат унга тикилиб турари, кейин рўйхатга кўз ташлайди ва унинг гапини тасдиқлаб, бош силкийди:

— Ҳа, Гоголадзе!

— Унда — мен бўламан! — дея ўрнидан турари Шошиа.

Назоратчи папкани ёпиб, старостага юзланади:

— Гоголь! Бешдаги ўнинчидаги қандай шикоятлар бор? («Бешдаги ўнинчи» — бешинчи қаватдаги ўнинчи камера дегани).

— Ёзib берайми ё оғзаки айтаверайми? — деб сўрайди Чичико.

— Гапириңг! — дейди қовоғини солиб назоратчи ва яна папкасини очади.

Гоголь бизга кўз қисиб қўяди.

— Бўлмаса, Гамцемлидзе бошлайди! — дейди у жилмайиб.

Гамцемлидзе кўзойнагини тўғрилаб, сўз бошлайди,

— Маълумингизким, биз бошқача маҳбуслармиз...

— Қанақа — бошқача? — дейди ажабланиб назоратчи.

— Гапимни бўлманг, биродар! — дея уни огоҳлантиради Гамцемлидзе қўлини кўтариб.— Сиз рўйхат ўқиганингизда биз жим турганмиз!

Назоратчи анграйганча қолади. Гамцемлидзе давом этади:

— Бизнинг ишларимиз ҳозир тергов босқичида, бинобарин, биз билан мана шу ҳолатдан келиб чиқиб, норасмий, вақтинча ҳибса турган гражданлар сифатида муомала қилиниши лозим. Бу муомала қаттиқўллик билан раҳмдиллик ўртасида бўлиши керак, яъни демоқчиманки, тергов тартиб-қоидаларида кўзда тутилган муддат ичидаги турмада яратилган шарт-шароит бизни тамомила қаноатлантиурсин. Зоро, инсоннинг жисмоний ва маънавий имкониятлари...

— Гоголь! — дея мурожаат қилди назоратчи старостага, ияги титраб.— Нима деб валдираяпти бу?

— Лебардега¹ йигирма тўрт кунга йўлланма сўрамоқчига ўхшайди!

¹ Лебарде — Фарбий Грузиядаги курорт.

- Текин йұлланмами? — деб сұради назоратчи.
— Албатта-да! — дея жилмайди Чичико.
— Айт, үтирсін, ҳозир жинни бұп қоламан!
— Олдин менга, қайта-қайта қылған илтимосларимга қарамай, Чернишевскийнинг еттинчи томини нима учун шу пайтгача келтириб беришмаётгани сабабини тушунтиришсін, кейин үтираман! — деди Гамземлидзе.
— Шундоқ одам турмада ётса-я! — деб хитоб қилди Тигран Гулоян.
— Үтиринг, Чернишевский! — деб буюрди Гоголь. — Энди сенинг навбатинг, Чейшвили!
Чейшвили үрнідан турди.
— Аввал ўзімнінг даъволаримдан бошлаб, кейин бутуп камеранинг шикоятларини айтаймы ёки ҳаммасини аралаш-қуралаш қилиб гапираверайми? — деб сұради у назоратчидан. Назоратчи елкасини қисди.
— Ҳаммасини гапиравер! — дедим мен Чейшвилига далда беріб.
— Демак, бундоқ:
Бириңчидан. Тахтаканалар қонимизни сұрятти!
Иккіңчидан. Чой үрніга сув беришади!
Учинчидан. Овқат үрніга силос опкелишади!
Тұрткынчидан. Бітта устараңда үн кишининг соқолини олишади!
Бешінчидан. Вақтли матбуотни беришмайди!
Олтінчидан. Сиёсий адабиётдан маҳруммиз!
Еттінчидан. Шахсан менга нон етмайди!
— Уни экскурсияга олиб боришмайди!
— Маоши кам!
— Пойафзали оёғини қисади!
— Хотини — фоҳиша!
— Хотинимнінг сизларга алоқаси йўқ! — деб қўяқолди у Девдариани билан баҳслашишга юраги бетламай.
— Тигран, сұра-чи, нима учун алиментни тұламаси-кин? — Девдариани Гулоянга мурожаат қилди.
— Эшиятсанми, нега хотинингга алимент тұламайсан? — деди Тигран.
— Чунки, бириңчидан, болаларимнінг туғилған вақти... э-э... менинг ҳисоб-китобимга түғри келмайди, иккіңчидан, бирортаси ўзимга ўхшамайди.
— Тигран, — деб давом этди Девдариани, — бу галварсга айтиб қўй, агар шу ердан эсон-омон чиқса, бола-

лари ўзига ўхшамагани учун худога шукур қилиб, Светицховели¹ атрофини чўккалааб уч марта айлансан!

— Эшитдингми? Сиони² атрофини чўккалааб уч марта айланасан!

— Сиони эмас, Светицховели!

— Нима фарқи бор, Лимонжон?

— Нега фарқи бўлмас экан? Светицховели — Мцхетада, Сиони эса — Тбилисида!

— Нима қипти?

— Нима қипти, дейди-я! Мцхетага билет ҳақи фалон пул туради, бу ўз болаларига алимент тўламайди-ю!

Камерада кулги янгради.

Назоратчи ўзининг калака қилинаётганини сезиб, папкасини шартта қўлтиғига қисди-да, эшикни қарсиллатиб ёпиб, камерадан чиқиб кетди. Биз қотиб-қотиб кулардик. Бирдан эшикнинг дарчаси очилиб, назоратчининг бўғриқиб кетган юзи кўринди.

— Эртага сайрга чиқиб бўпсанлар!

— Ол-а! Головинский³ проспектига олиб борармидинг! Қани, туёғингни шиқиллат-чи, ҳе-е сендана!..— деб ўшқирди Гулоян.

Дарча ёнилди.

ЕТТИ БЕГУНОҲ ВА УЧ ГУНОҲКОР ФАРИШТА

Болалигимда мени қаттиқ ларзага солган бир воқеа юз берган, ҳанузгача унутолмайман, эсласам — этим жунжикиб, аъзойи баданимдан совуқ тер чиқиб кетади.

Ушанда неча ёшдалигимни ҳам аниқ билмайман. Бир куни ойим мени ҳайвонот боғига олиб борди. Аввалига пакана от қўшилган аравачада роса сайд қилдим, кейин маймунлар қафаси томон йўл олдик.

— Қара, худди сенга ўхшайди-я! — деди ойим узун думлли кичкина бир маймунни кўрсатиб. Бу қиёсдан ийиб кетиб, ҳамма конфетларимни ҳалиги маймунга бериб юбордим.

Сўнг айиқларнинг олдига бордик. Болалар кўп бўлгани учун ҳеч нарса кўринмасди. Ойим мени кўтарволди.

Айиқларга қараб туриб, маймунларга қараганда уларнинг одамга кўпроқ ўхашини пайқадим — икки

^{1,2} Светицховели, Сиони — ибодатхоналарнинг номи.

³ Головинский проспекти — Тбилисидаги Руставели проспектининг эски номи.

оёқда туришади, думи йўқ, уйимиз олдидаги бармоқсиз тиланчидай лимонадни шишанинг оғзидан ичишади.

Кейин бир оёқда турган қарқара билан узоқ мусобақалашдим, бари бир, қарқара голиб чиқди.

Бир маҳал тоғ такасига кўзим тушиб қолди. У сунъий қоя тепасида ҳайкалдай қотиб турар, унинг тирик мавжудот эканлигига ишониш ҳам қийин эди.

— Ҳе-ҳе-ҳеј!.. — деб қичқирдиму ердан битта тошни олиб, такага қараб отдим.

Тош такадан икки қадам берига тушиб, пастга думалади. Така қимир этмади, ҳатто киприк ҳам қоқмади... Унинг маъюс нигоҳи олисларда кўм-кўк бўлиб ястаниб ётган Кавказ тоғларига қадалганди.

— Ойи, нега сира қимиirlамайди?

— Үйлаяпти-да, ўғлим.. Юра қол, ўн минутдан кейин боғни беркитишади!

Ойимнинг гапига тушунмай, зингиллаганча кетидан эргашиб кетавердим. Салдан кейин бир қаватли бино олдидан чиқдик. Ойим қаттиқ пружина қоқилган эшикни қия очиб, мени ўтказворди. Биз темир қафаслар ўрнатилган ҳайҳотдай хонага кириб қолган эдик. Димоғимга гул этиб бадбўй ҳид урилди. Бу мен учун даҳшатли, ақлим бовар қилмайдиган олам эди: баҳайбат ёлдор арслонлар лоқайд ва бефарқ нигоҳ билан қараб туришар, олачипор ўйлбарслар вазмин қадам ташлаб, қафас ичида ўёқдан-буёққа бориб келишар, бесабр қоплонлар зир югуриб, ўзларини панжарага уришарди.

Залда биздан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Бинонинг нариги бурчида исқирит кўк халат кийган бир аёл арслоннинг қафасини супуар ва ҳаммаёқни ифлос қилиб ташлагани учун йиртқични шангиллаб койирди.

Юрагимни бирдан ваҳима босди. Бу улкан зал менга аллақайси бир золим подшоҳнинг қонли жангда енгилиб, банди қилинган саркардаю аъёнлари қамаб қўйилган зинданни эслатди. Мана энди асирга тушганлар темир қафасларда ўтиришибди. Уларнинг баъзилари тутқунликка чидаёлмай, жон-жаҳдлари билан қафасни синдиришга уринишади, айримлари аламларини ичга ютиб, пинҳона қочиш режасини тузишмоқда, бошқа бирлари эса тақдирга тан бериб, қисматнинг бундан кейинги зарбасини кутишяпти.

Қўққисдан залга сукунат чўкди. Йиртқичлар қулоқларини диккайтириб, худди бировнинг буйруфини адо этгандай, бир нуқтага тикилиб қолишиди. Катта дарвоза

ланг очилиб, гүшт ортилган иккита аравача пайдо бўлди. Жонворлар увиллаб юбориши. Темир қафаслар зириллаб кетди.

— Ойижон! — дея чинқирганча ҳар тарафдан ёпирилиб келаётган ўкирик ва тарақа-туруқдан жон сақлаш илинжида онамнинг оёғига ёпишдим.

Кулғимга ойимнинг мулойим овози чалинди:

— Қўрқма, ўғлим! Қўрқма, қўзичофим!

Шу пайт кўк халатли аёл ўшқириб қолди:

— Нима бало, кўзинг кўрми? Эшикка ёзиб қўйишибди-ку: соат бирдан иккигача — тушлик! Қани, болани юраги ёрилмасдан тез жўнаб қол-чи!

Яна ойимнинг ялинчоқ овози эштилди:

— Кетамиз, ўргилай, ҳозир кетамиз! Қечиринг бизни!..

Назоратчи эшикни очиб, мени камерага киритворганда вужудимни ҳў ўша олис болаликда, ҳайвонот боғида кечган туйғулар чулғаб олди. Камеранинг бадбўй ҳиди қафасдаги сасиган гўштларнинг исини, бу ерда истиқомат қилувчилар эса ҳайвонот боғидаги жонворларни ёдимга солди. Фарқи шунда эдикни, ҳозир ўзим қафасга тушиб қолган ёдим...

Бир муддат эшикка суюнганча жим туравердим, кейин халтамни цемент полга ташлаб, устига ўтирдим.

Сўриларда ўтирган кишилар менга ошкора синчковлик билан тикилишарди. «Туриб, сўрашсам бўлармиди», деган ўй ўтди кўнглимдан, аммо жойимдан жилмадим.

— Бирорта тирик жон қолдими озодликда? — деган овоз эштилди ногаҳон, кетидан гур этиб кулги кўтарилди. Бу савол кимга қаратилганини англайлмадим, шундай бўлса ҳам, мулойим жилмайиб қўйдим.

Яна сукунат чўқди.

— Фамилиянг нима? — деб сўради бирор салдан кейин.

— Накашидзе.

— Демак, исминг ҳам бор экан-да?

— Заза.

— Ўғримисан?

Мен овоз чиқаётган томонга таажжуб билан қарадим ва боядан бери фақат бир одам савол берадиганини фаҳмладим. Бу гаплар сўроққа ўхшаб кетарди.

— Иўқ, ўғри эмасман! — дедим энсам қотиб.

— Хафа бўлма! Мен камеранинг старостасиман, ҳам-

ма нарсани билишим керак. Тартиб шунаңа. Демак, үғри эмассан... Нима учун қамашди бұлмаса?

— Мен... Қандоқ тушунтиrsамикин... Ресторанда бир одамни ўлдириб қўйишиди... Ўртоғим билан мен ҳам ўша ерда эдим... Қисқаси...

— Биламан, биламан, сизлар ўлдирмагансизлар! — деб гапимни бўлди у.

— Қаёқдан биласиз? — дедим суюниб.

— Қаёқдан биласиз, эмиш-а? Манови учта гуноҳкор фариштадан бошқа ҳамма бегуноҳ бу ерда, оғайнин! — у жилмайиб, уч кишига ишора қилди. Улар ҳам кулиб қўйишиди.— Буларнинг гуноҳи шуки, ўзлари айбларига иқрор бўлишган... Ҳа! Агар милиция жиноят устида қўлга туширмаганда осонликча бўйинларига олишармиди?! Парво қилма, йигитча!

— Ростдан ҳам менинг айбим йўқ! — дедим яна ўзимни оқлаб.

— Жуда соз! Қизифи — айбсиз одамни қамоққа олишда-да. Айборни қамашдан ўнғайи борми, оғайнин!

Камерадагилар яна хахолаб кулишиди.

— Мана бу ерда, менинг ёнимда ётасан. Жойлашавер!

Мен индамай халтамни пастки сўрига ташладим.

— Энди сўрашиб қўяйлик! — шундай деб, староста қўлини узатди.

— Салом! — дедим мен унинг қўлини маҳкам қисиб.

— Исмим Чичико, фамилиям Гоголь! Фақат нега бунақа фамилия деб сўрама, илтимос. Гоголь — вассалом! Уқдингми?

Мен старостага ишонқирамай қарадим, сўнг кулиб юбордим.

— Биламан, бу ерда — биримиз Гоголь, биримиз Пушкин, биримиз Толстой, яна биримиз Наполеонмиз!

Ёппасига кулги кўтарилди. Гоголь ҳам кулди, бегуноҳлар ҳам, буни қарангки, бояги учта гуноҳкор фаришта ҳам кулди...

Турма ҳаётига, ўз камерамга, маҳбусларга, назоратчига, коменданту фельдшерларга ва айниқса, ҳар куни ҳолимиздан хабар олиб турадиган Нуны исмли фельдшер қизга аста-секин кўнишиб қолдим.

Нуну эшик дарчасидан упа суртилган бурни ва об-

дан бўялган лабларини ичкарига суқиб, узун кипри克拉рини пирпиратар, ўттиз иккита оппоқ тишини ярқираб жилмаярди-да:

— Хуш, аҳволлар қалай, жиноятчиларим? Кимнинг қаери оғрияпти? — дея ҳар куни бир гапни такрорларди.

Ҳамма касалликка қарши унинг биттаю битта — люминал деган дориси бор эди. Ким «иҳҳ» деса, люминал бериб кетаверарди. У ҳар келганда биз учун баҳор келгандай бўларди. Дарчадан бош суқиши билан камерадаги ўн киши бараварига эшикка ташланардик. Нуу қўрққан киши бўлиб, шоша-пиша дарчани ёпарди. Аммо сал ўтмай, худди булут орасидан чиққан қуёшдай, яна мўраларди.

Биз учун — ҳаловатни, кўнгилхушликни ва аёл меҳрини соғинган эркаклар учун — ўзининг, бамисоли ҳинд худоси Шивадай, минг турли қиёфада кўринишини Нуу хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг қиёфасида бирор — синглисини, бирор — қизини, бошқа бирор — дўстини, яна бирорлар — қонни жунбушга келтирадиган сулув аёлни кўрарди. Буни тасаввур этиш қийин, лекин айнан шундай эди... Шунинг учун ҳам Нууга бўлган муносабатимизни ҳеч қайсимиз ошкора ифода этмасдик. Шунинг учун ҳам ҳар гал Нуу келиб кетганидан кейин камерага оғир сукунат чўкар эди...

Айни баҳор. Аллақачон қалдирғочлар учиб келишган. Аммо бизнинг гўшамиизда баҳордан дарак йўқ. Қалдирғочлар ҳам кўринмайди. Нима учун улар турма деворларига ин қуришмасикин-а? Буни ҳеч ким билмайди. Эҳтимол, «илоҳий қуш» бўлгани учун оллоҳнинг бандалари чекаётган ситамларни кузатишга қалдирғочларнинг юраги дош беролмас? Турмадан доимо сассиқ ҳид анқиб туради. Балки шунинг учундир? Ёинки турма чўтиқилган ари инидай ғала-ғовур, нотинч бўлгани сабабли шундаймикин-а? Турманинг муқим соҳиблари йўқ, бу ерда одамлар тўхтовсиз алмашиниб туради, қалдирғоч эса осойишта масканга, инсон меҳрига талпинади, «ўз» хонадони эгаларига ипсиз боғланиб, ҳатто уларнинг қиёфаларини ҳам эслаб қолади. Боиси шудир эҳтимол? Ёки турмага офтоб тушмагани сабабмикин? Хуллас, нима учун қалдирғочлар турма деворларига ин қурмаслигини ҳеч ким билмайди...

— Салом, ўғрилар! Салом, талончилар! Салом, қотиллар, фирибгарлар, порахұрлар, чайқовчилар, кazzоблар! Салом! Туриңглар, ер юткурлар!

Бу — Шошиа.

У ҳаммадан олдин уйғонади. Аслида-ку икки соатдан күп ухламайди. Лекин бир йилга арзигулик туш күра-ди — ажойиб-ғаройиб, яхши-ёмон, афсонавиі тушлар. Яхши туш күрганда суюниб уйғонади-ю, аммо сал ўт-май, хомуш тортиб қолади. Яна эски дийдиесини бошлади:

— Улғаним яхши бу кунимдан, азиз болажонларим! Ота бұлмай, ҳар нарса бұлай! Нима еб, нима ичяпсизлар, дүндиққиналарим? Шайтон йұлдан оздирди мени — үша касофат маймунжон шарбатига бало бормиди?! Ҳаммасига онанғиз сабабчи, ярамас, очофат махлук!..

— Бұлди, Шошиа, әрталабдан обидийда қилма! Биз ҳам одаммиз, бизнинг ҳам болаларимиз бор! Раҳминг келсин! Озғина ухлайлік! — деб ёлворади Мебуришвили.

— Хұ, әшак! Болаларингни яхши күрсанг, нега түн-кадай думалаб ётибсан? Чиқ бүеққа, биргалашыб йиғ-лаймиз!

Мебуришвили құл силтаб, бошига ёстиқни босади.

— Салом, Заза! — дейди Шошиа менга.

— Салом, Шошиа! — дея алик оламану ўрнимдан тураман. Бари бир энди ухлаб бұлмайди.

— Үйғотовдимми?

— Иүқ, нега энди!

— Одамлар, ростини айтинг, хафа қилиб қўйдимми? — дейди у ичи ғаш бўлиб.

— Иўқ, иўқ, Шошиа! Олавер келган жойидан!

Дарвоқе Шошианинг қўлидан бирорни хафа қилиш келармиди? Шошиа — баҳтсиз одам! Чекига тўқсон тўрттинчи модда тушган — олти йилдан ўи беш йилгача. У ҳеч кимдан хафа эмас, ҳаммасига ўзини айбор деб билади. Турмадан тезроқ чиқиши, палапонларини тўйиб-тўйиб бағрига босиш учун ҳамма нарсага тайёр, кейин нима бўлса бўлар...

— Ҳаётимни қайтадан бошлайман, Заза! Хотиними ҳайдаб, Сиранга уйланаман! Дўлмани қийворади-да лекин! Кейин лаш-лушларимни йиғиштираману қишлоққа кегаман... Уй қураман, ток экаман!

— Қаерга ток экасан? — деб сўради Тигран.

— Қаерга бўларди? Ерга-да! — деди Шошиа ажабланиб.

— Қайси ерга? Гултувакками?

— Нега гултувакка бўларкан? Оддий ерга! Ўзимнинг еримга!

— Ким сенга ер беради?

— Ким беради? Давлат беради!

— Қайси давлат?

— Қайси давлат дейди-я? — Шошиа сакраб туриб кетади.— Ўзимизнинг давлат!

— Сени қамаб қўйган ва бир ҳафтадан кейин ўн беш йилга ҳукм қиласидиган давлатми?

— Вой, қанақа одам бу ўзи! — дейди Шошиа жиғибийрон бўлиб.— Тилинг танглайнингга ёпишгур зиқна, худбин! Илойим, тананг мана шу турмада чирисин! Нима, мени шу ерда ўлади, деб ўйлаяпсанми? Амнистия бўлмас эканми? Демак, Тигран Гулоянга, бир парча ерни менга раво кўрмаган ноинсоф Тигранга тикилиб жон берарканман-да? Ҳе, нокас, итфеъл!

— Нима ёмонлик қилдим сенга, мараз! — дейди Тигран ғижиниб. — Нима, мен ер министриманми? Сенга ер бермайман, дедимми? Бу ҳақда пулни супуриб олаётган пайтингда ўйлашинг керак эди, билдингми?

— Эшитяпсизларми? Эшитяпсизларми, одамлар?! Бу қотил мени мараз деяпти! — деб қичқиради Шошиа.

— Ким қотил? Мен қотилманми? — Тигран ўрнидан туради.

— Қани, ўтири-чи жойингга! — деб буюради Девдариани Тигранга қарамай.

— Лимон, азизим, ўтираман, лекин буни гапини қара,— дейди Тигран дарров шаштидан тушиб. Лимон — Девдарианинг лақаби.

— Бўпти, ўтири!

— Лекин мени қотил демасин...

— Тонетида¹ ўрмончини ким ўлдирган? Менми? — деб сўрайди Шошиа.

— Деҳқонларга ўтин бермагани учун ўлдирганман уни!

Камерадагилар хохолаб кулишади, Тиграннинг ўзи ҳам кулади.

— Ҳе, марабдалик Арсен² бўлмай кет! Деҳқонлар-

¹ Тонети — қишлоқнинг номи.

² Марабдалик Арсен — крепостнойлик истибодига қарши курашган ҳалқ қаҳрамони (Арсен Одзелашвили).

нинг ҳомийси! Буни терговчингга айтасан! — деб масла-
ҳат берган бўлади Шошиа.

— Айтаман!

— Айтиб кўр-чи, ишонармикин гапингга?

— Ишонса, сен билан шу ерда ўтирамидим, калла-
варам!

— Ҳой, яхшилар, ўғрилиги билан мақтанган одамни
эшитганимисизлар? Уялмаганини қаранглар-а?

— Бас қил, Шошиа! Жонингга тегмадими ади-бади
айтишиш? — дейди Лимон.

Девдарианидан ҳайиққан Шошиа жим бўлиб қо-
лади.

Камерага бир лаҳза сукунат чўкади. Шошианинг:

— Келди! — деган овози эшитилади бир маҳал.

— Ким келди? — деб сўрайман мен.

— Анови пияниста-да! Ана, пивохонага яқинлашди!
Пулни қўйди!.. Қуй, қўйсанг-чи, ноинсоф! Тўлдириб қўй!
Кўрмаяпсанми, қўллари титраяпти!.. Ҳа, ана қўйди...
Вой, вой, нима қиласяпти?.. Эси жойидами?

— Нима гап, Шошиа?

— Пуфляяпти, аҳмоқ! Қўпигини пуфляяпти! Ё тав-
ба!.. Ичавермайсанми, галварс!.. Ҳа, баракалла!

— Хуш, Шошиа, ичдими?

— Ичди! Лабини ҳам артди!.. Оҳ, қанийди ҳозир бир
кружка яхдек пиво бўлса! Бир кружкагина!..

— Қўнглинг яна нималарни, тусаяпти, Шошиа? Ор-
зуга айб ўйқ! — деб ҳазиллашади Лимон.

— Фақат бир кружка пиво! — дея инграйди. Шо-
шиа.

— Шунинг ўзими? — деб сўрайман мен.

— Эҳ, азизим Заза! Пиво нима экан! Қанийди қа-
нот бўлса! Бир жуфт енгил, бақувват қанотинг бўлсаю
кенгликларга парвоз қилсанг!

— Учавер! Чуғурчиқсан-ку!

— Қанот-чи? Қанотни қаердан оламан?

— Қанотинг бўлади!

— Қачон, азизим, қачон?

— Үсади, Шошиа, үсади! Ҳали палапонсан! — дейди
Тигран.

— Энди ўсмайди! Суюнавер, Тигран! Кеча туш кўр-
дим — ҳеч қачон қанот бўлмайди менда!

— Қанақа туш кўрдинг?

Шошиа қўшиқ бошлайди:

— Соят-Нова¹ тушимга кирди,
Бас қал! — деди йиғингни энди.
Нимаики қўлингдан кетди,
Билки, бегонага насиб этди!

— Буздинг, Шошиа! Унақамас!

— Йиғинг билан ер сувга тўлмас,
Йўқотганни қайтариб бўлмас.

— дея уни тўғрилайди Тигран.

— Бунинг менга аҳамияти йўқ. Соят-Нованинг дарди бошқа, менинг дардим бошқа! — дейди Шошиа ва давом этади:

— Дўстларим, мен дунёга меҳмон!
Меҳмон эса кетмоғи аён...
Прокурорни алдаса бўлар,
Судъядан ким қочиб қутулар?!

— Ёпирай! Ўзинг тўқияпсанми? — дея таажжубланади Тигран.

— Нимани тўқийман? Қўшиқ айтяпман! — дейди Шошиа хўрсиниб.

— Прокурорни алдаса бўлар,
Судъядан ким қочиб қутулар?!

Шошиа — чуғурчиқ, аммо қўшиқ айтганда булбул бўлиб кетади. Шошиа қўшиқ бошласа бутун турма нафасини ичига ютади. Бошқаларни билмадим-у, лекин қўшиқ айтгани учун Шошиани карцерга олиб кетишмайди. Шошиа куйласа Тигран сувга бўккан кучукдай мунғабиб қолади.

Шошиа эркинлик ва қўшиқ учун туғилган... Аммо нодонлиги туфайли турмада ўтирибди. Э, аттанг!..

ЧИН СЎЗ

Камера эшиги шарақлаб очилди. Назоратчи кўринди. Ҳаммамиз ўрнимиздан турдик.

— Чиқ, Накашидзе! — деди у.

— Нарсаларим биланми? — деб сўрадим мен.

— Йўқ, қуруқ ўзинг!.. Сўроқقا юр!

Мен шошмасдан камерадан чиқдим.

— Тезроқ юр, қўлингни орқага қил! — деб буюрди назоратчи.

¹ Соят-Нова (1712—1795) — улуг арман шоири. Арман, грузин, озарбайжон тилларида шеърлар ёзган.

Буйруқни бажардим.

Йўлакдан ўтиб, зинапоядан ҳовлига тушдик

Мен олдинда, назоратчи — орқада.

Рўпарадаги бинодан бир маҳбусни олиб чиқишиди —
сўроқдан келаётган бўлса керак.

— Деворга ўгирилиб, тўхтаб тур! — деб буюради на-
зоратчи.

Мен бу буйруқни ҳам бажараман.

Халигилар яқин келишади.

— Салом, Арсен! — дейди бегона назоратчи мени-
кига.

— Салом!

— Чекишдан борми?

— «Прима»-да, майлимни?

— Стрихнин бўлмайдими! Жа сиқилиб турибман! —
дейди у. — Нега бақрайиб турибсан? Бор, эшикни олди-
га бориб тур! — деб буюради сўнг ўз маҳбусига. У
эшикка қараб юради.

— Ўғрими? — деб сўрайди менинг назоратчим.

— Ҳа. Сеники-чи?

— Қотил.

— Ҳм, кўринишидан одамга ўхшайди... Кўча-кўйда
куриб қолсанг — билмайсан ҳам кимлигини! — дейди бе-
гона назоратчи.

— Нима бўлди, нега кайфиятинг бузуқ? — деб сў-
райди менинг назоратчим.

— Болам касал... Дўхтир битта дори ёзиб берувди —
ҳеч қаердан тополмаяпман.

— Яҳудийлардан сўрамадингми?

— Э, бефойда...

— Қанақа дори экан?

У гимнастёркасининг кўкрак чўнтағидан бир парча
қоғоз чиқазиб, ҳижжалаб ўқиди:

— Кор-да-рон. Эшитганмисан?

— Йўқ.

— Хўп, омон бўл.

— Омадингни берсинг!

Биз рўпарадаги бинога кирдик, иккинчи қаватга чи-
қиб, 36-хона олдида тўхтадик. Назоратчи эшикни қия
очди.

— Йўқ экан... Киравер, кутиб турамиз, ҳозир кеп
қолади.

Назоратчи терговчининг креслосига ястанди, мен унинг
тўғрисига — стулга ўтирдим. Столда Ростом Амилахвари

билан менинг делом ётарди. Назоратчи делони очиб, энг устида турган қоғозга күз югуртириди-да, папкани «шап» эткизиб ёпиб, менга қаради.

— Виши үлсин-а! Хароб қиласы одамни, адою тамом қиласы! Бир куни десанг, Сололакида¹... — маҳбус билан гаплашаётгани ёдига тушиб, бирдан ҳушёр тортди.

— Сен үлдирғанмисан? — деб сұради у күзларимга тик қараб.

— Иүқ! Мениям, ўртоғимніям алоқаси йүқ бу ишга!

— Демак, үзини-үзи үлдирибди-да? — назоратчи ис-техзорли жилмайди.

— Қанақа одамсизлар үзи? Нега менга ишонмай-сизлар?! Минг марта айтдым-ку: биз ўтирган стол ёнінде бир маст одам келди, нимадандир жаҳли чиқиб, ўртоқ-ларига қараб шишани улоқтириди.

— Столингизни ёнінде келдими?

— Ҳа!

— Жаҳли чиқиб кетдими?

— Ҳа!

— Шишани улоқтиридими?

— Ҳа, шишани улоқтириди! — дедім мен ва сув қу-йилган графинга күз қирилни ташладым. Назоратчи графинни үз олдига суріб қўйди.

— Үзининг столида шиша йүқ эканми?

— Ҳа, йүқ экан!

— Қани, стулингни бу ёққа узат-чи? — деб қолди назоратчи.

— Қанаққиб узатаман, полга қоқиб қўйилган-ку!

— Нима учун қоқилганини биласанми?

— Маҳбус сенга ўшаган терговчининг бошига ту-шириб қолмаслиги учун! — дедім ғазабим қайнаб.

Назоратчи кулиб юборди.

— Менимча, аксинча!

Энди мен кулдим.

— Нега мен үлдирмаганимга ишонмайсан?

— Балки ишонарман, лекин нима билан исбот қила-сан?

— Исбот қиласын!

— Илойим, омадингни берсін...

— Бари бир ишонмаяпсан!

— Биласанми, бир томондан, ишонгим келади — ба-шаранғдан унақага ўшамайсан. Иккінчи томондан эса,

¹ Сололаки — Тбилисидеги районнинг эски номи.

нобуд бўлган одамни эсласам... Тасодифан ўлдириб қўйдим, десанг ҳам бошқа гап эди...

— Тасодифанга бало борми! Мен ўлдирганим йўқ!

Хонага терговчи кирди. Биз ўрнимиздан турдик.

— Мана, начальник, опкелдим! — деб рапорт берди назоратчи.

— Ҳа, яхши. Йўлакда кутиб тур,— деди терговчи жойинга ўтиаркан.

Назоратчи чиқиб кетди-ю, шу заҳоти изига қайтди:

— Узр, начальник, сигаретини опкетиб қобман! — Ушундай деб, олдимга, стол устига бир қути «Прима» билан бир қути гүгуртни қўйди-ю, хонадан тез чиқиб кетди. Кўнглим бузилиб, томоғимга бир нарса қадалгандай бўлди.

Терговчи Гагуа қамоққа олинган кунимиздан бери бизнинг ишимиз билан шуғулланади. Тўғриси, терговни тугатиб, айномани ёзиб қўйган, делони прокуратурага топшириш учун фақат бизнинг имзо чекишимизни кутяпти. Лекин биз айномага қўл қўйишдан бош тортишимиз. Гагуага қолса-ку, аллақачон топширворади-я — имзомизга нон ботириб ермиди — гапига қараганда, унга бир расмиятчилик халақит берәётганмиш: ўша бехосият оқшом столимиз ёнига келган ва мана шу машмашаларга сабабчи бўлган одам ҳалигача сўроқ қилинмапти. Бир ойдан ошди — мияси лат еган Акакий-Қако-Қаки касалхонада ётганмиш.

Шанба ва якшанбадан ташқари ҳар куни Гагуа мени кабинетига чақириб, бир хил саволни бераверади. Мана, ҳозир ҳам рўпарамда, креслода ўтирибди. Нима дейиши, нима қилиши, қаёққа қараши — хуллас, бутун хатти-ҳаракатлари ёд бўлиб кетган менга... Унга разм солиб ўтириш — азобнинг ўзгинаси!..

Ҳозир кителининг чўнтағидан тароқни олади... Олди.

Яккам-дуккам сочини тарайди... Таради.

Тароқни пуфлаб, чўнтағига солади... Солди.

Дераза ёнига бориб, уни очади... Очди.

Яна жойинга ўтиради... Ўтирди.

Кейин миқти бармоқлари билан столни чалиб туриб: «Ҳм-ҳа-а...» дейди.

— Ҳм-ҳа-а... Ҳуш, қачонгача қайсарлик қиласан, а?

Ё тавба, калласи хумдай-у, пешонаси икки энликкина-я!

— Сендан сўраяпман! Оғзингга талқон солиб ўтираверасанми?

- Ўртоқ Гагуа...— дейишим билан дамимни қирқди:
- Мен сенга ўртоқ эмасман! Мен — милиция капитани Виктор Адольфович Гагуа, терговчи бұламан.
- Милиция капитани Виктор Адольфович Гагуа, терговчи, ақволингизни тушуниб турибман, лекин сиз ҳам ўзингизни менинг ўрнимга қўйиб кўринг-да...
- Накашидзе, қасдан ўлдиргансан, демаяпман. Кайф устида бошига шиша билан туширгансан, шундан ўлган. Бу ҳолат айбингни анча енгиллаштиради.
- Мен бирорнинг шафқатига муҳтож эмасман, муҳтарам терговчи, ҳақиқат тикланса бўлди!
- Ҳақиқат тикланган. Саккизта гувоҳнинг берган маълумотлари орқали тикланган. Сен бу маълумотларни ўқигансан.
- Ҳурматли терговчи, юз марта айтдим сизга: бу одамлар бошқача маълумот бериши мумкин эмас. Уларнинг ўрнида мен ҳам шундай қилган бўлардим.
- Сенга яна нима керак?
- Бутун умидим Ақакий Харабадзедан.
- Жабрланувчи Харабадзе сени ва ўртоғингни дастидан ана кетди-мана кетди бўлиб ётиби. Мияси лат еган.
- Кутамиз!
- Узоқ кутишингга тўғри келади, Накашидзе! Ундан ташқари, Харабадзенинг гувоҳлиги мен учун кўпам зарур эмас. Мени бошқа нарса қизиқтиради, икковингиздан қайси бирингиз қотил — сенми ёки Амилахварими? Дарвоқе, бунинг ҳам унчалик аҳамияти йўқ. Судда ўзинглар келишиб оласизлар. Лекин шуниси аниқки, сизлар қўрқоқ ва нотавонсизлар! Бир одамнинг ёстиғини қуритиб, энди бирорга тўнкаб ўтирибсизлар!
- Мен ҳеч кимга тўнкаётганим йўқ. Шишани Харабадзе отди!
- Уялмайсанми, Накашидзе! Ўйлаб гапирсанг-чи: Харабадзе сизларнинг столингиз ёнига келади, шишани олиб, ўз ўртоғига отади, шундайми?
- Ҳа!
- Ўша шишани ўзининг столидан олса бўлмасканми?
- Олса бўларди.
- Нега тихирлик қиласан?
- Лекин у мен айтгандай иш тутиши ҳам мумкинку, ахир?
- Йўқ, мумкин эмас.

- Нега? Нима учун? Олдин ўзидан сўраб кўринг!
— Накашидзе, айбни бўйинга олмаслик ҳам жиноятга киради!
- Бегуноҳ одамни қамаб қўйиш-чи?
— Бегуноҳ дейсанми?
— Харабадзени сўроқ қилинг!
— Бўпти. Сўроқ қиласиз. Агар у, Накашидзе билан Амилахвари ўлдирди, деса-чи? Унда нима бўлади?
- Агар озгина виждони бўлса, бунаقا демайди!
— Айтса-чи? Нима бўлади унда?
— Унда... Унда...— мен дудуқланиб қолдим.
- Ростдан ҳам шунаقا деса-я? Ростом иккаламиз ўламиз-ку унда!
- Балки у ҳеч нарсани эслаёлмас?
Е алҳазар, бунаقا бўлиши ҳам мумкин-ку!
— Ўлиб қолса нима қиласанлар?
- Нима? Нима деяпти? Харабадзе ўлади? Йўқ, мумкин эмас! Ўлишга ҳаққи йўқ уни! Энди шуниси қолувди! Бизни хароб қилиб, ўлиб кетаверарканми?! Ўлишдан осони борми! Йўқ, у яшashi керак! Харабадзе ўлса — мен ҳам, Ростом ҳам, оналаримиз ҳам адою таомом бўламиз!
- Йўқ, ҳурматли терговчи! Харабадзенинг ўлишга ҳаққи йўқ! — дея қичқирганча ўрнимдан туриб кетдим.
- Ҳа-а-а... Сендақа сурбетни энди кўришим, Накашидзе! Майли, айномага қўл қўйгин, шу билан можаро тугайди... Уёфини сўрасанг, Амилахвари аллақачон айбига иқрор бўлган.
- Ёлғон! Бирорта сўзинигизга ҳам ишонмайман! Амилахвари билан юзлаштииринг!
- Балки бош оғриғингни босиш учун боржом керакдир?
- Майна қиляпсизми?
- Накашидзе, тушунсанг-чи: ҳамма далиллар сенга қарши! Сени фойдангга гувоҳлик берадиган бирорта одамнинг номини айтсанг, шу бугуноқ қўйвораман!
- Ўша одам менман, менинг ўзимман!
- Сен?!
- Ҳа, мен!
- Менинг бирорта сўзимга ишонмайдиган одамга мен нима учун ишонишим керак?
- Чин сўзимга ишонинг! Менинг бошқа гувоҳларим йўқ!
- Чин сўз эмиш-а...— деди терговчи.— Адлия чин

сүзга суюнолмайди... Йўқ, биродар, мен ҳатто отамнинг чин сўзига ҳам ишонмайман...

— Демак, ер юзида инсоф, диёнат, ишонч деган нарсалар йўқ экан-да?

— Бундай тушунчалар Жиноят кодексида кўзда тутилмаган.

— Лекин бошқа — ахлоқ кодекси ҳам бор-ку!

— Накашидзе, Жиноят кодекси юксак ахлоқли кишилар томонидан тузилган!

— Амилахвари билан учраштиринг!

— Йўқ!

— Онамни кўрай бўлмаса!

— Ҳаққим йўқ. Тергов ҳали тугамаган.

— Унда мени бошқа чақирманг! Бари бир саволингизга жавоб бермайман.

— Ихтиёр ўзингда... — Терговчи қўнфироқ тугмачасини босди.

— Олиб кетинг! — деб буюрди у хонага кирган назоратчига. — Сен гўдаксан, Накашидзе! Агар ҳуқуқим бўлганда биқинингдан дарча очиб қўйган бўлардим!

— Начора, муҳтарам терговчи, иккаламизнинг ҳам ҳуқуқимиз йўқ, акс ҳолда мен ҳам башарангизга боплаб туширадим! — деб жавоб бердиму кабинетдан чиқиб кетдим.

«КАРТЛИС ЦХОВРЕБА»¹

Гигла Мошиашвили (пастдаги сўри, иккинчи қатор) — ўигирма беш ёшлардаги камтар, камсуқум йигит. Ҳибсга олинмасдан аввал Гаградаги пойафзал дўконида сотувчи бўлиб ишлаган. Локланган фактурасиз туфлиларни устига қўйиб сатаётганда қўлга тушган.

Гигла — яхши одам. Уйидан посилка келса, ҳаммага баравар тақсимлайди, аммо ўзи биронникига қўлини ҳам теккизмайди, айниқса гўшт бўлса.

Уззукун сўрида ўтирганча бисотидаги биттаю битта бемаъни қўшиқни минифирлаб чўзаверади:

Мен севаман Сабуртало дўконларин,
Оға-ини сотувчилар — жуҳуд бари.
Драпми ё коверкотми, хўп, ўраймиз,
Ўзи икки юз сўм — биз беш юз сўраймиз...

¹ «Картлис цховреба» («Грузия ҳаёти») — XII асрдан бошлиган грузин йилномалари тўплами. Грузиянинг қадимги ва ўрта асрлар тарихини ўрганишда мұдым манба.

Мол сотилар, пуллар қўлдан-қўлга ўтар,
Бечора жуҳудим, сени қамоқ кутар...
Севаман-ей, Сабуртало дўконларин,
'Оға-ини сотувчилар — жуҳуд бари...

— Ҳей одамлар, бунаقا беғам инсонни сира кўрган-мисизлар? — деб хитоб қиласди Шошиа ўз сўрисидан туриб.— Қўшиқ айтишдан бошқа ташвиши йўғ-а!

— Нега ташвиш қилишим керак экан, азизим Шошиа?! — деб жавоб қайтаради Гигла хотиржам.— Бугун бўлмаса, эртага бари бир чиқиб кетаман.

— Чиқасан-а! Сенга ўхшаганларни қўйиб юборишганда, мен аллақачон уйимда ўтирган бўлардим!

— Мен турмада ётишим мумкин эмас. Мана кўрасан, бугун бўлмаса, эртага: «Мошиашвили, нарсаларингни олиб чиқ!» — деб қолишади.

— Нега турмада ётиш мумкин эмас сенга? Депутат-мисан?

— Ҳа, депутатман! — деб кулади Гигла.

— Нима учун шу пайтгача яширдинг, галварс? Нарсаларингни йиғишириб, тез жўнаб қол!

— Кетаман, Шошиа, кетаман! Бошқаларга озгина вақт бер!

— Қимга?

— У ёқда қолганларга-да. Улар бир пуд бўлсаям олтин топиб, мени бу ердан олиб чиқиб кетишади. Мана кўрасан! — Гигла шундай дейдию яна ашуласини бошлиди:

— Севаман-ей, Сабуртало дўконларин.
Оға-ини сотувчилар — жуҳуд бари...

— Менга қара,— деб қўшиқни бўлади Шошиа.— Бас қил энди! Сенда овоз ҳам, нафас ҳам йўқ! Бизга раҳминг келсин!

— Қўявер, Шошиа, айтса айтавермайдими! Сен айтганингда ҳам жим турамиз-ку! — Девдариани Гигланинг ёнини олади.

— Лимон, азизим! Мен мунгли қўшиқларни айтаман! У-чи?.. Бир қулоқ сол: маза-матра борми сўзларида?

Тигран иккаламиз шахмат ўйнаймиз. Шовқинни эшиитмаслик учун у қулоқларига бармоғини тиқади.

— Шоҳ! — дейман мен.

— Шоҳ эмас, киши¹ — дейди Тигран.

¹ К иши — грузинча «шоҳ».

— Уэр. Киши!

Тигран шахмат тахтасига узоқ тикилиб қолади.

— Нима билан? — деб сўрайди кейин.

— От билан.

— От эмас бу, суворий!

— От бу, тентак! Суворий деб отнинг устидаги одамни айтишади.

— Ҳа-а! — дейди Тигран ҳайрон бўлиб.

Мен отни олиб, Тиграннинг кўзига тутдим.

— Яхшилаб қара-чи, устида одам борми?

— Иўқ.

— Демак, нима экан бу?

Тигран менинг отимни қўлимдан олиб, жойига қўйди.

— Накашидзе, ҳамма газеталарда, Петросян Фишерга суворий билан киши эълон қилди, деб ёзилган. Нима учун шундай деб ёзишган бўлмаса?

— Билмайман.

— Билмасанг, овозингни ўчир, ҳамма нарсани ўз номи билан айт!

— Қотил Гулоян!.. — деб бошладим мен.

— Мен қотил эмасман!

— Қотилликда гумон қилиниб, иши терговга тушган гражданин Гулоян! Оқ доналар билан ўйнаётган ва қотилликда гумон қилиниб, унинг иши ҳам терговга тушган гражданин Накашидзе ўзининг суворийси билан сизнинг қора қиролингизга киши эълон қилади!

— Ҳа, бу бошқа гап! — деди Тигран мамнун бўлиб.— Лекин... Лекин бу киши эмас, мот-ку...

— Мот эмас, шамати!¹ — дедим гапини тўфрилаб.

— Бўпти, ўзим биламан! — Тигран ичida шахмат доналарини сўкиб, ўрнидан турди, бориб сўрига чўзилди.

Алами тарқагунча бир оз кутиб турдим, кейин секин овоз бердим:

— Тигран...

— Нима дейсан?

— Илтимос, кўрпага яхшилаб ўраивол, умуман, ўзингни эҳтиёт қил!

— Сенга нега ташвишим тушиб қолди? — таажжуబланиб сўради у сўридан бошини кўтариб.

¹ Шамати — грузинча «мот».

— Худо кўрсатмасин, ўлиб-нетиб қолсанг, шўрлик грузин тилимизнинг ҳоли нима кечади?

Камерада кулги кўтарилди.

— Ҳе, бор-э! — деди у ва яна ўзини сўрига ташлади.

Мошиашвилига-ку шахмат донасини от дейсанми, асп дейсанми, хачир ё эшак дейсанми — фарқи йўқ... У сўрисида чордона қурволиб, минфирагани минфираган:

— Драпми ё коверктотми, ҳўп, ўраймиз,
Ўзи икки юз сўм — биз беш юз сўраймиз...
Мол сотилар, пуллар қўлдан-қўлга ўтар,
Бечора жуҳудим, сени қамоқ кутар...

— Менга қара, Гигла, қўшиқни охиригача биласанми? — деб сўраб қолди бирдан Лимон.

— Албатта, азизим, албатта, — деди Гигла.

— Энг охиригача-я?

— Ҳа-да! Сўзларини ёддан ўқиб берайми?

— Сўзларини кейин ўқиб берасан, ҳозир овозингни ўчирмасанг, бошингни ахлат челягига тиқаман! — деб пўписа қилди тоқати тоқ бўлган Лимон.

— Ана, айтмадимми? Ҳамманинг жонига тегдинг, Гигла! — Шошиага дарров жон кирди.

— Нега унақа дейсан, Лимонжон? Ҳозиргина ўзинг «майли, айтаверсин!» — дединг-ку! Шунинг учун айтяпман-да, — деди Мошиашвили норози бўлиб.

— Жа чўзвордингда ўзинг ҳам. Бўлди, бас қил!

— Тўхтат, Гигла, биласан-ку: турманинг хўжайнини ким — ўғри! — дея гапга аралашди қабристоннинг собиқ директори Мебуришили. Лимон унга Лабрадор деб лақаб қўйганди.

— Ҳурматли Чичико,— Гигла Гоголга мурожаат қилди,— сиз старостасиз. Қани айтинг-чи: ўғрилар ҳақиқатан ҳам турманинг хўжайними?

— Ҳа, Гигла, шунақа! Илойим, ўзларидан ортмасин.

— Оббо, бу нима кўргилик! Уёқда Обэхээснинг дастидан тинчлик йўқ, бу ерда Девдариани зуфум қиласди... Нима қилсамикин, қаёққа қочиб қутулсамикин?! — деб ғўлдиради Мошиашвили.

— Истроилга-да, азизим Гигла, Истроилга! — маслаҳат берди Чичико.

Шу пайтгача суҳбат осойишта, ҳазил-мутониба йўсишида кечётган эди. Бирдан, кутилмаганда, Мошиашвилининг ранги оқарди, сўнг қизарди, сўрида ялпайиб ётган Гоголнинг олдига чопиб бориб:

— Нима дединг? Тағин бир қайтар! — деди у тишлигини ғичирлатиб.

Чичико анграйиб қолди.

— Сенга айтяпман: ҳалиги сұзларингни яна бир қайтар! — деб тақрорлади овозини күтариб Гигла.

— Мошиашвили, сенга нима бўлди? Ўзингмисан ё менга шунаقا кўриняпсанми?

— Ўзимман, Гигла Мошиашвилиман, сендан, Чичико Гоголдан сўраяпман: қайтар, нима дединг ҳозир?

— Қайтаришим мумкин. Мошиашвили, лекин барibir энди эшитмайсан!

Гоголь ўрнидан сапчиб турди-да, иккала қўли билан Гигланинг гирибонидан олиб, ердан даст кўтарди... Гигланинг юзи бўғриқиб кетди, аммо миқ этмади, жимжилоғини ҳам қимирлатмади.

— Чичико, қўйсанг-чи! — деди Девдариани.

Чичико Гиглани исканжасидан бўшатди. У индамай ўз жойига бориб ўтирди.

— Нима ёмон гап айтди сенга? — Девдариани кулиб туриб Гиглага мурожаат қилди.— Истроилга кет, деди. Хўш, нима қипти? Истроилга кетаётган яҳудийлар озми?

— Менга бу гапни айтмаслиги керак! — деди жиддий оҳангда Гигла.

— Нима учун? Багратион Мухранскиймисан?¹ — деб сўради ётган жойидан Шошиа.

— Иккита акам Улуғ Ватан уруши фронтида ҳалок бўлган. Ота-онам шу ерга, Навтулугидаги² яҳудийлар қабристонига кўмилган.

— Ҳа, баракалла! Ҳеч кими йўқ, сўққабош бир етим экансан... Нима қиласан бу ерда?

— Ўзинг кимсан?! — Мошиашвилининг яна жони чиқиб кетди.— Ҳой, дайди ит! Нега мени ҳайдаяпсан?! Билиб қўй, мен ҳам, хотиним ҳам, болаларим ҳам, невараю чевараларим ҳам — ҳаммамиз шу ерда, мана шу тупроқда ўлишимиз керак! Тушундингми, Гоголь?!

— Хў-уш... Демак, мен дайди итман, шундайми? Ҳой, қовоқбош, менинг аждодларим Мегрелияда³ бундан икки юзу эллик йил бурун яшаганини биласанми?

¹ Багратион — Мухранскийлар — Грузиядаги қадимий князлар уруғи.

² Навтулуги — Тбилисидаги районлардан бири.

³ Мегрелия — Фарбий Грузиядаги область.

Томирларимдаги қоннинг саксон фоизи лаз¹ қони, оймнинг бувисининг бувисининг бувиси — Медея — колхидалик бўлган, хабаринг борми шундан?!² Қани, ким рад эта олади буни?! Демак, мен ҳам, хотиним ҳам, болаларим ҳам, болаларимнинг боласини боласи ҳам — ҳаммамиз шу ерда ўлиб, шу тупроққа кўмиламиз! Билдингми, Мошиашвили?!

— Бу қанақаси? — деди Тигран Гулоян норози бўлиб. — Грузиямизни қабристонга айлантироқчимисизлар?

— Фақат сен етмай турувдинг, Тигран! — деб луқма ташлади Девдариани.

— Нега унақа дейсан, Лимонжон! Бобом Хожеванкада³ кўкариб чиққанида бу келгиндиларнинг аждодларининг тирноғи ҳам бўлганмас бу ерда! Ундан ташқари, қамоққа олгунларига қадар мен Дадешкелиани деган фамилия остида яшириниб юрганман, — деб асослади Тигран ўзининг грузинлигини.

— Нима учун айнан Дадешкелиани деган фамилияни танладинг? Петросян деган фамилия остида яшириниб юрсанг ҳам бўлаверарди-ку! — деди кулиб Девдариани.

— Қизиқсан-а, Лимонжон! Петросян деган фамилия Дадешкелианинг олдида ип эшолармиди?

— Ё тавба! — деб хитоб қилди Мебуришвили, — бири яҳудий, бири украин, бири армани бўлса-ю, грузинман деб баҳслашишса-я! Ким ҳақу ким ноҳақлигини фақат олло билади!

— Учовининг ҳам гапи тўғри, — дея гўлдираб қўйди Исидор Саларидзе.

Ҳамма жим бўлиб қолди. Исиidor ҳам чурқ этмасди. Ниҳоят, Шошианинг сабри чидамади:

— Исиidor амаки, бошим тарс ёрилиб кетай деяпти — яҳудий, украин ва армани қанаққиб грузин бўлади?!

— Гулоян масаласига келсак, — деб гап бошлади жилмайиб Исиidor, — ҳозиргина ўзинглар эшийтдинглар: армани бўла туриб, грузин Накашидзенинг грузинча ти-

¹ Лазлар — трузинларнинг бир қабиласи.

² Колхида — колх қабилалари яшовчи жойнинг тарихий номи. Қора денгизнинг жануби-шарқий соҳилида. Эрамиздан аввалги VI асрда Колхида подшолиги ташкил топган. Медея — қадимги юнон мифологиясида Колхида подшоси Эстанинг қизи.

³ Хожеванка — эски Тбилисидаги қабристоннинг номи.

лини тұғрилаб турди... Хаос билан Қартлоснинг¹ акаука бұлғанлиги эса ҳаммага маълум...

— Э, қойил, Исидор амаки! Қойил! — деб қичқирди Гулоян.

— Ҳа, яхши, Исидор амаки, розиман. Тигран ўзимиздан бұла қолсın. Лекин мановилар-чи! — Шошиа Гоголь билан Мошиашвилига ишора қилди.

Исидор бир оз ўйланиб турди.

— Яҳудийларда, — деди у, — битта ғалати қонун бор: кимнинг онаси яҳудий бұлса, ўша одам яҳудий ҳисобланади.

— Отаси-чи? — деб сүради Тигран.

— Отасининг алоқаси йўқ.

— Нега унақа? Агар, айтайлик, отаси яҳудий, онаси француз бұлса-чи? — деб сүради Чейшвили.

— Боласи — француз бұлади! — деди Исадор иккиланмай.

— Менга жуда маъқул! — Чейшвили суюниб кетди.— Хотинимнинг аждодлари француз, демак, болаларимиз ҳам француз. Хўш, нега мен французларга алимент тұлашим керак экан. Бунинг устига, болалар умуман менини эмас!

— Баракалла! Ундей бұлса, Мошиашвили билан ҳужжатларингни алмаштириб, Исройлга жұнаб қол! — дея маслаҳат берди унга Тигран.

— Жоним билан. Агар у фирибгарлик қилгани ва муқаддас давлат мулкига кўз олайтиргани учун қамоққа олинмаганды албатта шундай қилган бўлардим!

— Сайра, қушча, сайрайвер! Мени эса икки кундан кейин: «Мошиашвили, нарсаларингни олиб чиқ!» — деб чақириб қолишади.

— Нима учун мени эмас, сени чақиришади, а?! — деб минғирлади ўз сурисидан Шошиа.— Мендан ортиқ жоининг борми? Сендан кўра камроқ ўмарғанманми? Қамомадим саникидан озми? Ёки оиласи сени оиласандан ёмонроқми? Сенга ўхшаб, соф ҳаводан нафас олгим келмайдими ё? Қани, айт, қаерим кам сендан?!

— Сабаби шундаки, азизим Шошиа, баданим жуда нозик, турма асло менга тұғри келмайди. Яна икки-уч сўроқдан кейин кўпдан-кўп одамнинг умрига зомин бўлишим мумкин... Чунки анчагина сирдан хабардорман...

¹ Хаос ва Картлос — ривоятга кўра, арман ва грузин халқларига асос соглан икки оға-ини.

— Нима, мен сендан кам сир биламанми?

— Аксинча, азизим Шошиа, сен керагидан ортиқроқ билгансан...

— У нима деганинг?

— Шу деганимки, сен ҳамма гапни гапириб бўлдинг... Мен эсам шу пайтгача чурқ этганим йўқ... Шундай тураверсам, яҳудий ошналарим бир пуд олтинни албатта топишади, қарабсанки, камера эшиги очилиб, назоратчи: «Мошиашвили, нарсаларингни олиб, чиқ!» — деб туррибди-да.

— Вой, пешонам қурсин, ширин-шакар болаларим! — Шошиа яна вайсашга тушди. — Қайси гўрдан илашдим ўша маймунжон шарбатига! Лаънати очкўз онангиз йўлдан урди мени!.. Ҳаммасига ўша айбдор!..

— Ўчир! Болаларинг ҳам, шарбатинг ҳам жонга тегди! — деб бақириб берди Девдариани Шошиага, Шошиа жим бўлиб қолди. — Хўш, кейин-чи, Исидор амаки!

— Хуллас, яҳудийлар қонунига кўра, Гоголь — грузин, яна қанақа грузин дегин! Асл колхидалик!

— Лекин бу ер Исроил эмас, Грузия! — деб эътиroz билдириди Чейшвили.

— Тўғри. Аммо Грузияда ҳам шундай ҳоллар кўп бўлган. Масалан, Лаша билан Русудан оталари Довуднинг эмас, аксинча, подшоҳ Тамарнинг фарзандлари ҳисобланишган.

— Ол-а! — деди Тиграннинг энсаси қотиб.

— Ҳа, майли,— Шошиа ён берган бўлди,— Гоголь грузин бўла қолсин. Лекин Мошиашвили-чи?

— Э-э, азизим Шошиа, нималар деяпсан, Мошиашвилининг иши беш! — деди кулиб Исидор.

— Багратионга чиқазиб қўймасангиз бўлди ишқилиб! — Шошиа заҳарханда қилди.

— Багратион ҳам гапми? Ундан ҳам зўрроқ! Ҳозир сенга тушунтираман. Ҳозир... бир эславолай...

Исидор кўзларини юмиб, хаёлга кетди. Сўнг аста сўз бошлади:

— ...Ана шундан сўнг подшоҳ Навуходоносор Қуддусни ер билан яксон қиласи ва у ердан қочган яҳудийлар Картлига¹ келиб, Мцхети оқсоқолидан бошпана сўрашади. Оқсоқол уларни Арагви соҳилидаги Занави деб аталмиш бир қишлоққа жойлаштиради... Агар хотирам

¹ Картли — Грузин подшолиги.

панд бермаётган бўлса, «Картлис цховреба»да шундай дейилган...

— Хўш, нима қипти?

— Гап шундаки, бу воқеа эрамиздан олдинги беш юз саксон олтинчи йили юз берган... «Картлис цховреба»да шундоқ деб ёзилган... Яна шу нарса ҳам равшанки, ватан ва унга муҳаббат туйфуси асрлар давомида шаклланадиган ва авлоддан-авлодга ўтадиган инстинктдир. Шуларни назарда тутиб айтиш мумкинки, Мошиашвили ҳар биримиз каби, эҳтимол биздан ҳам кўпроқ, ўзини грузин деб аташга ҳақли, зеро Грузия жуда қадим замонлардан буён унинг ватани бўлиб келган. Тушундингми?

— Сиз бебаҳо одамсиз, Исидор амаки! Ҳеч нарсага тушунганим йўғ-у, лекин сизга ишонаман! Сен, Накашидзе, мени калака қилгунча манови одамни асрагин: тағин ростдан ҳам она тилимиздан айрилиб қолмайлик! — Тигран бу гапларни шу қадар жиддий оҳангда айтдики, беихтиёр Исидор амакига ихлосим ошиб кетди.

Шунда бирдан на Мусо, на Исо алайҳиссалом, на унинг умматларию ва на бошқа бирорта мубошир кўрсата олган мўъжиза содир бўлди...

Камера эшиги очилиб, остоңдан назоратчининг овози эшитилди.

— Мошиашвили, нарсаларингни олиб, чиқ!

МЕНИ ОЛА КЕТ, ОФТОБИ

О, ҳаётбахш, чароғон Офтоб, битмас-туганмас ҳарорат чашмаси! Қани айт: наҳотки бир тутамгина нуринг фақат турманинг занг босган панжараларидан ўтиб, камерамизга тушиши учун, беш минутгина ёстиғим устидага ястаниб, музлаб кетган баданимни жиндай иситиши, юзимни бир зумгина сийпалаши, сўнг қалбимни бағрига жойлаб, бўм-бўш ва заиф танамни сўрига ташлаб кетиши учунгина ақл бовар қилмас олислардан фалакка кўтарилиган бўлсанг? Ёки идроким, тубсиз жарликка қулаётган овчи Далининг¹ сочларига ёпишгандай, нурларингга чирмашиб олганмикин?

Бутун олам, бутун коинот зар кокилларингдан тутиб, куну тун атрофингда айланиб ётганда биттагина начор бандага мурувват кўрсатиш сен учун нима деган гап?!

¹ Да ли — қадимги грузин мифологиясида ов худоси.

Кетма, мен билан қол, Офтоб! Ёки бутунлай қўринма! Илло, нурларинг озгина ҳарорат, умид ва қувонч баҳш этмасдан бармоқларим орасидан сирғалиб, ғойиб бўлишини кузатишдан ортиқ азоб йўқ менга!..

Раҳминг келсин, Офтоб! Зорланаётганим учун мени кечир! Бирдан-бир юпанчим сенсан, бинобарин, ортингдан эргашиб кетиш ниятида ҳар куни эрталаб келишингни кутаман. Зеро, соқчига ҳам, назоратчига ҳам, бошлиққа ҳам ва ҳатто камерадаги шерикларимга ҳам сездирмасдан мени бу ердан олиб чиқиб кетишга фақат сен қодирсан!..

Мени ола кет, Офтоб!..

БИРИНЧИ ТУШ:

— Тура қол, Заза!

Қўзларимни очаман. Тепамда Қуёш турибди. Илиқ кафти билан юзларимни силаяпти.

— Салом! — дейман қувончдан энтикиб.

— Салом! Бўла қол, мен кетяпман.

— Яна беш минут ётай,— дея ёлвораман.

— Беш минут кутолмайман. Ҳаққим йўқ бир жойда беш минут туришга — бу менга боғлиқмас... Бўла қол!

— Хўп! — дея сакраб ўрнимдан тураман.

— Қани, кетдик!

— Кетдик!

Биз панжара орасидан осонгина ўтиб, маъмурий бинонинг қизғиши тунука қопланган томидан ошдик, чапга бурилиб, тоғ ёнбағрига тирмаша-тирмаша чўққига кўтарилидигу Нарикала¹ деворлари пойидан чиқиб қолдик.

— Шу ерда мени кут. Кечқурун олиб кетаман! — деди Қуёш ва...

Офтоб кетди.

Мен каттакон ёзув столи ёнида ўтириб, эрталабки хат-хабарларни кўздан кечиряпман. Хатларнинг аксарияти — имзосиз. Одамлар бир-бирининг устидан ёзишган: кимнинг пули қайси дарахт остига кўмилган, тилла ва бошқа қимматбаҳо буюмлар солинган банкалар қаерга ва қайси девор ичиға яширилган, ким ўз мансабини ёки бирор «иш»га қўшган улушкини қанчага сотган ким қайси ресторонда фоҳишалар билан айшу иш-

¹ Нарикала — Тбилисидаги эски кальва.

рат қиласы, ким қанча шампан ичади, кимнинг дипломи қалбаки, ким — жумладан, менинг ходимларим ҳам — пропискадан үтказиб қўйгани учун, машинани расмийлаштириб бергани, ишга жойлаштиргани, квартира тўғрилагани учун қанчадан пора олади, ҳоказо ва ҳоказо...

Бу хатларни ўқиркансан, ер юзида соф ҳаво, сайроқи қушлар, тиниқ осмон борлигига ҳам ишонгинг келмай қолади. Ҳамма нарса балчиққа қоришган, мөғор босган, мана шу жафокаш Еримиз ҳам буткул ёвузлик масканига айланиб, қолгандай туюлади... Қабинетим деворлари мени исканжага олиб, тепамдаги шифт бирдан босиб туша бошлайди, тош қутида бўғилиб ўлмаслик учун кўчага отиламан. Бирор танишим ёки дўстимни учратиш, унинг ақлли ва мулойим кўзларига тикилиш, ёқимли табассумини кўриш ва ҳалолу пок, илиқ қўлларини қисиши иштиёқи билан ёнаман. Ана у!

— Салом, Заза!

Э, азизим, қадрдоним! Бормисан, тилло одам! Оқ кўйлагинг ёқаси сал кир бўпти, пойабзалинг ҳам анча уринган. Аммо юзингдан нур ёғилади, табассуминг бирам беғубор, бирам ёқимли...

— Чарчадингми? — деб сўрайди у.

— Ҳа, чарчадим. Жуда чарчадим. Манови ерим зирқираб оғрияпти! — дейман бошимни ушлаб.

— Ишинг оғир... Сочингни оқариб кетганини қара, дўстим! — дея пичирлайди у.

— Тушликка чиқдингми? — деб сўрайман.

— Э, тушлик қаёқда! Мажлисга шошяпман... — у соатига қарайди — кечикаётганга ўхшайди.

— Кириб тур, тортинма бирор нарса керак бўлса... — дейман мен.

— Э, худо кўрсатмасин! — деб кулади у. — Шундоқ кираман албатта.

— Ҳа, майли, шундоқ бўлса ҳам киравер!

Биз хайрлашамиз, елкамдан тоғ ағдарилгандай енгил тортаман. Сўнг ер юзида соф ҳаво ва шаффоғ жилғалар, барра ўт ва ям-яшил дарахт, тирик гул ва сайроқи қушлар борлигига, «юмалоқ» хат муаллифлари ўйлагандай, осмон ҳамиша рутубатли, жафокаш Замин эса нуқул қабоҳату разолатдан иборат эмаслигига қайтадан имон келтираман... Мазкур хатларни ёқиб юбориш керак эди, аммо — минг афсус! — уларнинг баъзи бирларида ҳақ гаплар ёзилган. Уларни текшириб кўриш керак.

Мана яна битта мактуб. У шахсан менга дахлдор.
«Хурматли министр!»

(«Министр» сўзи негадир қўштириноққа олинган).

Шаҳар бедарвоза, деб ўйламанг. Сизга ҳам навбат келади. Хотинингиз «Губерня» эшиги олдида тугун кўтариб турганини кўраман ҳали! Чингизхон билан Темурланг ҳам Грузияга сизчалик заҳмат етказишмаган! Тұрмалар грузинларга тўлиб кетди! Нима қиляпсиз ўзи? Сиз ҳам ўзингизни грузинман деб юрибсизми? Сиздақа «грузин»ни оёғидан осиш керак!»

Бу жирканч ҳақоратномага «Тақдир» деб имзо чекилган.

Вой, нодон-ей! Мен республика ички ишлар министри бўлсан. Ортимда қўшин, қурол, қонун бор. Қидиувнинг замонавий воситаларига эга бўлган йирик институт, ноёб экспертиза лабораториялари ихтиёrimda. Бир кундаёқ бу бемаъни хат муаллифининг кимлигини аниқлаш мен учун нима деган гап! Наҳотки шуни тушунмаса?

Хатни кулдонга ташлаб, гугурт чақаман. Қофоздан олов тил буралиб чиқади, сўнг кулга айланган хат зарралари ҳавода чарх ура бошлайди.

Электр қўнфироқ тутмачасини босаман. Секретарь қиз киради.

— Тиночка, манови хатларни ол, бир йўла кулдонни ҳам яхшилаб қоқиб кел.

— Сизни қандайдир бир кекса аёл кутяпти.

— Қим экан?

— Кимнингдир онаси.

— Онаси? Бир оз кутсин.

— Қелганига анча бўлди.

— Нима иши бор экан?

— Сизни кўрмоқчи! — дея жилмаяди қиз.

— Нега куласан?

— Ҳамма сизни кўришга ишқивоз. «Нима ишинглар бор?» — деб сўрасам: «Буни ўзларига айтамиз!» — дейишади нуқул.

— Майли, кирсин.

Кабинетга анчагина эскириб қолган коверкот плаш кийган, елкасига оқ холли кўк рўмол ташлаган, сочлари оппоқ, аммо кўриниши ҳали тетик, истараси иссиқ бир аёл кирди. Мен хиёл ўрнимдан туриб эгилдим-да, яна ўтиридим. Аёл ўз қадрини биладиган кишиларга хос фурур билан бош иргади. Унинг чеҳраси, бутун қиёфа-

си менга танишдай туюлди. Во ажаб, уни қаерда күрган бўлишим мумкин?

— Марҳамат, ўтириңг.

Аёл кенгаш ўтқазиладиган узун столга яқинлашиб, энг охирги стулга омонатгина ўтирди. Маъюс, айни пайтда мағрур чеҳрасида изтироб ҳамда ички бир ғалаён излари яққол кўриниб турарди: афтидан, менинг олдимга келиш унинг учун осон бўлмаган — бундай одамлар камдан-кам, фақат сира иложи қолмаган ҳоллардагина бирорвинг ҳузурига илтимос билан боришади. Аёл ҳаяжонланарди. Чап қўли билан рўмолининг учини эзифилар, кўп чекканидан икки бармоғи сарғайиб кетган ўнг қўли эса стол устида хиёл титради.

— Келинг, хизмат? — деб сўрадим ундан.

— Ўғлим масаласида келувдим,— деди аёл. Лаблари буришиб, овози жуда ғалати чиқди.

Дарров ўрнимдан турдим-да, олдига бир стакан сув билан бир қути сигарета қўйдим.

— Олинг, сувдан ичворинг, бемалол чекинг, кейин ҳаммасини хотиржам гапириб берасиз. Фақат йиғламанг, акс ҳолда бир-биримизни тушунишимиз қийин бўлади.

Аёл сувдан ҳўплади, аммо сигаретага қўл теккизмади.

— Ўзингизни таништириңг, кимсиз? — деб сўрадим.

— Заза Накашидзенинг онаси бўламан.

— Заза Накашидзе... Заза Накашидзе... Адашим экан... Лекин ҳеч эслолмаяпман... Хўш, нима қилди унга?

— Ресторандаги қотиллик важидан қамоқقا олинган.

— Ҳа-а-а, «Орзу»даги қотиллик, денг! Жуда шовшув бўлиб кетди... Исли шарифлари нима?

— Анна, Анна Накашидзе.

— Менимча, ҳурматли Анна «важидан» деган сўзни мазкур ҳолда ўғлингизга нисбатан қўллаб бўлмайди...

— Гапингиз тўғри, ўғлим. «Ўғлим» деганим учун мени кечиринг.

— Ҳечқиси йўқ... Гапираверинг.

— Болам ростдан ҳам ўша ишга аралашиб қолган, яъни қотиллик юз берган пайтда ўша ерда бўлган...

— Ҳамма она ҳам, агар пиçoқ ёки тўппонча билан қўлга тушмаса, ҳамма айбланувчи ҳам шундай дейди.

— Сиздан шу гапни эшитишимни билардим... Мен

нинг ҳар бир сўзим ва сизнинг ҳар битта жавобингиз шунақа, бир қолипда булишини ҳам биламан...

— Хўш, нима қиламиз унда?

— Сиз чин сўзимга ишонишингиз керак... Менинг ва ўғлимнинг чин сўзига.

— Саккизта гувоҳ берган маълумотлар ва терговчинг хуносасини нима қиламиз? Улар чин сўздан ташқари, далилларга ҳам асосланган.

— Тушуниб турибман, ҳурматли ўртоқ министр, лекин сиз ҳам тушунинг: ўғлим — устидан бўяб ташлаб, яна қайтадан бошқа расм чизса бўлаверадиган девор эмас.

— Нима дедингиз!

— Инсон — фақат бир ёқлама кўринадиган сурат эмас. Инсон энг яхши, энг гўзал жиҳатларини намоён этадиган нуқтадан туриб кузатилиши лозим бўлган ҳайкалдир.

— Сиз ҳақсиз, ҳурматли Анна, аммо ресторандаги қотилликни санъат, турмани эса кўргазма зали деб бўлмайди.

— Жавобингиз зўр, лекин тўғри эмас. Модомики инсон тарбияси санъат экан, инсонга ҳам санъат асари сифатида ёндашиш керак.

— Нима учун энди ўғлингизни санъат асарию мен билан ходимларимни, терговчиларни кўргазма залига қўйилган суратларга анграйиб боқадиган ғалчалар деб ҳисоблайсиз?

— Мен сизни назарда тутаётганим йўқ! Лекин терговчингиз Гагуа ҳақиқатан ҳам санъатга ақли етмайдиган ғалчага үхшайди...

— Сабаб?

— Гап шундаки, унда ўғлим ҳозир ниҳоятда муҳтож бўлган хислатлар етишмаяпти.

— Масалан, қанақа хислатлар?

— Инсонпарварлик, мулоҳаза ва сабр-тоқат.

— Хўш, сизнингча, Гагуа нимага суюниб иш тутяпти бўлмаса?

— Фақат Жиноят кодексига суюнапти терговчингиз.

— Хўш, шунинг ўзи кифоя эмасми?

— Йўқ, албаттa! Терговчида мен айтган фазилатлар бўлиши шарт.

— Ўғлингизнинг ишини бошқа терговчига олиб берсан, қутулиб кетишига ишонасизми?

— Мутлақо.

— Үз фарзандининг ҳақлигига бу қадар ишонадиган онани биринчи күришим.

— Мен ўғлимга эмас, ўзимга ишонаман.

— Унда, яхши.

— Ҳа, шундай, чунки мен уни қотил қилиб ўстирмаганман.

— Ҳеч қайси она боласини қотил, нашаванд ёки ўғри қилиб ўстирмайды.

— Ҳурматли ўртоқ министр, ўғлим билан учраштириңг!

— Тергов тугамагунча бундай қилиб бўлмайди.

— Учрашсак, бор ҳақиқатни ўзимга айтади.

— Иложи йўқ.

— Истисно тариқасида!

— Бизда бунақа истисноларга рухсат этилмайди.

— Ҳамма гапни айтиб берган бўларди!

— Шунақа деб ўйлайсизми?

— Юз фоиз ишонаман!

Мен ғалати аҳволда қолдим. Наҳотки ўз иродасига ва ўғлининг соғдиллигига шу қадар ишонса! Ахир ҳақиқатни аниқлаш унинг эмас, менинг вазифамга киради-ку! Нима қилсамикин? Рад этайми ёки рухсат берайнми?

— Менинг ўрнимда бўлганингизда сиз нима қилган бўлардингиз?

Аёл жилмайди.

— Нега кулласиз?

— Сизнинг ўрнингизда бўлганимда ҳамма маҳбусларни озод қилиб, турма деразаларига оқ байроқлар тикиб қўйган бўлардим. Эҳтимол, шунинг учун ҳам сизнинг ўрнингиздамасдирман...

— Ана, кўрдингизми, мен ҳақ бўлиб чиқдим!

— Тўғри, сиз ҳақсиз. Энди менинг ўрнимга онангизни қўйиб кўринг!

— Бундай бўлишини тасаввур ҳам қилолмайман, чунки менинг онам... — ўёфини айтишга тилим бормади.

Аёл ерга қаради.

— Бўпти. Ўғлингиз билан учраштиришга ҳаракат қилиб кўраман! — дедим мен.

— Олдингизга илтимос билан келувчилар кўп бўлса керак, а? — деб сўради у ўрнидан тураркан.

— Илгарилари кўп эди. Ҳозир деярли йўқ.

— Нима учун?

— Ҳеч кимга ёрдам бермаслигимга ишонч ҳосил қилишди.

— Ылғон. Құзларингиз бунинг аксини айтиб турибди.

— Хушомадни қўйинг. Агар ўғлингиз айбдор бўлса, бу ишга мутлақо аралашмайман.

— Раҳмат. Менга бошқа ҳеч нарса керак эмас!

Аёл шартта бурилди-да, кабинетдан чиқиб кетди. Ҳатто хайрлашмади ҳам...

Телефон трубкасини кўтариб, керакли рақамларни тердим.

— Полковник Асатиани эшитади!

— Айбланувчи Заза Накашидзенинг делосини олиб келинг.

— Ҳўп бўлади, ўртоқ генерал!

Айбланувчи Заза Накашидзенинг делоси... Айбланувчи Заза Накашидзенинг делоси... Кўп маротаба қўлдан қўлга, хонадан хонага, коридордан коридорга ўтган иш... Бирдан ҳалиги аёлнинг кимлиги ёдимга тушди!

Мени қамоққа олгунларига қадар у ўз онам эди, мен министр этиб тайинланмасимдан олдин эса ўша аёлнинг жондан азиз ўғли бўлганман...

— Салом, қотиллар! Салом, ўғрилар! Салом, пораҳурлар, фирибгарлар, юлғичлар, чайқовчилар! Салом, ер юткурлар! Туриңглар, етар энди! — дея айюханнос солади Шошиа.

Камерадагилар бирин-кетин ғингшийди, оқ-воҳ қилиди, уф тортади ва... бари бир уйғонади. Мен ҳам кўзларимни очаман. Ёстиғимга дераза панжарасидан бир тутам нур тушиб турибди.

— Бу нима қилиқ! Ухлагани қўядими, йўқми! — деб пўнғиллайди Девдаринани.

— Салом, Заза! — дейди Шошиа.

— Салом, Шошиа! — дея жавоб қайтараман.

Офтоб нури энди ёстиғимдан деворга кўчган, беш минутдан сўнг камерани тарк этади...

— Яхши ётиб турдингми, азизим Заза? — деб сўрайди Шошиа.

— Бир нави,— дейман истамайгина.

— Нима бало, ёмон туш кўрдингми?

— Ғалати, жуда ғалати туш кўрдим, Шошиа?

— Эштайлик-чи.

— Тушимда Ички ишлар министри эмишман.

— Ҳўш, кейин-чи?

— Нима — кейин?

— Кейин нима қилдинг?

— Ярим соат ичиди нима ҳам қила олардим?

— Ё тавба, гапини қаранглар-а! Ярим соатда Обэхэес ўттиз кишини қамоққа олди, сен министр бўла туриб, атиги тўққиз кишини ҳам озод қилолмадингми?

— Қанақа тўққиз киши? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Ўзимиз-да, галварс, ким бўларди?! Ҳе, ўл-э! Министр бўлти-ю, дўстларини эсламапти-я! Яна қанақанги дўстларини денг! Шуми ҳақиқатинг, э парвардигор? Шундоқ тентакни тушида министр қипқўясан-у, менга маймунжон шарбатидан бошқа нарсани рано кўрмайсан-а! Уриб ўлдириш керак буни!

Мен ўзимни гуноҳкор сезиб, бошимни ҳам қилдим.

— Шошиа! Агар яна каллаи саҳарлаб уйғотадиган бўлсанг, уёгини ўзингдан кўр! — деди Девдариани.

— Нима, гапим нотўғрими, Лимон!

— Тўғри, лекин бари бир огоҳлантириб қўйяпман! — деб такрорлади Девдариани ва шошмасдан кийина бошлади.

Шошиа устимга энгашди:

— Ростдан ҳам министр бўлдингми, Заза?

— Рост, Шошиа, рост. Худбинлик қилганим ҳам тўғри. Бўйнимга оламан.

Шошиа ўлланиб қолди.

— Эҳтиёт бўл, Заза... Катта одамнинг тушга кириши — хосиятсизроқ! Ҳалиям эсимда, қирқ биринчи йили мактабимиз директори тушимга кирувди, эртасига уруш бошланиб кетди!... Эҳ! — Шошиа бир хўрсиндию деразага тирмашиб қолди.

— Келди!

— Ким келди, Шошиа?

— Анови пиянистамиз!.. Қани, қуй!. Қўйсанг-чи, тезроқ, ноинсоф!.. Намунча маҳтал қиласан!... Қарзга бўлса ҳам қуявер, хумпар! Иигирма тийинни қизғанасанми?... Қутулиб чиқсан, ўзим ўн сўм бераман!... Уф, хайрият-э, қўйди!.. И-ийи, нима қиляпти?! Вой, аҳмоғ-её!

— Ҳа, нима бўлди, Шошиа?

— Қўпигини пуфлаяпти! Вой, хумкалла-её! Ўзи ярим кружка-ку!.. Нима қиласан-а баракасини учирив! Вой! — Шошиа инграб юборди.

— Қизиқсан-а, Шошиа! Ҳамма завқ — қўпигини пуфлашда-да! Едингдан чиқдими? Мана бундоқ... — Мен пиво тўла кружка қай тарзда қўлга олиниши, қўпиги қан-

дай пулланиши, сўнг қандай симирилишини кўрсатдиму... бирдан ўзимнинг ҳам сўлагим оқиб кетди.

— Гапинг тўғри, азизим Заза! — деди Шошиа уф тортиб.

— Шошиа, Соят-Нова тушингга кирмадими ишқилиб? — деб қолди бирдан Гулоян.

— Нимага сўраётганингни билиб турибман! Ашуlamни эшитгинг кепқолган-да, а? Йўқ, Соят-Нова тушимга киргани йўқ!

— Хўш, нима туш кўрдинг бўлмаса?

— Э-э, сен сўрама, мен айтмай!.. Тун бўйи Тбилиси кўчаларини кезиб чиқдим... Мткварида сайр қилдим... Кейин Сионига бордим. Шам ёқдим. Қутулиб чиққаним учун худога шукроналар айтиб, иккинчи давлат маблағинга кўз олайтирмасликка онт ичдим. Сўнг яна черковга қайтиб, шамларни янгиладим ва оллога: «Э, тангрим, озгина олишга ижозат бер!» — дея ёлвордим. Худодан: «Сени биламан! Миллиондан ортиқроғини ўмардинг!» — деган нидо келди. Яхшиямки, қария ўша «ортиқроғи» — тўққиз юз минг сўм экансигини билмайди.

— Янги пул биланми ёки эски пул билан? — деб сўради Чейшвили ҳангу манг бўлиб.

— Галварс! Янги пул ҳисобида бир миллион тўққиз юз минг — Грузиянинг бир йиллик бюджети-ку. Эски пул билан, албатта. Қанча маош оласан?

— Юз йигирма.

— Демак, арзимаган ўттиз сўм учун турмада ўтирибман, дегин! Қип-қизил анқов экансан!

— Тўғри, сендақа социалистик мулкни ўмарувчиларга гапириш осон! Ўттиз сўм сен учун нима деган нарса!

— Олдин нима иш қиласдинг, Чейшвили? — деб сўраб қолди шу пайтгача миқ этмай ўтирган Гулоян.

— Инженер эдим.

— Яна?

— Ҳалиги... жамоат ишларида қатнашардим... — Чейшвили негадир аниқ жавоб беришни истамади.

— Қанақа жамоат ишлари?

— Агитатор эдим.

— Демак, байроқ бўлгансан, кейин сенга ёғоч боғлашган, шундайми?

Ҳаммамиз кулиб юбордик.

— Ана, айтмадимми? — деб қийқирди Шошиа.— Анқовнинг ўзгинасисан!.. Эҳ, Чейшвили, мени шу ердан

чиқазиб юборсанг, сени ҳам, терговчингни ҳам, прокурору судьянгни ҳам умрбод боққан бўлардим, ҳатто анови итваччаларингга алимент ҳам тўлардим!

— Давлатдан ўмарган пулларингни берсанг, мен ҳам bemalol сен билан Сирон деган ўша маъшуқангни боқа-верардим.

— Мендан, турмада ётган маҳбусдан пора сўрашга уялмайсанми?

Зулфин ширқ этди. Шошиа сакраб деразадан тушди. Дарча очилиб, камерага баҳор мўралади.

— Салом, жиноятчиларим! — деди Нуну қўнғироқдай овоз билан ва бирам ширин жилмайди.

— Салом! — камера бир энтикли. Ҳаммамиз ўрни-миздан турдик.

— Хўш, нима шикоятинглар бор?

Ҳм, нима шикоятимиз бор? Яхшилаб тикилсанг-чи, қадрдонимиз Нуну! Нимадан нолишимиз мумкин? Қўп нарсадан. Бизга аёл меҳри, инсон тафти, кулгию кўз ёшлиари, икки оғиз ширин сўз етмаяпти. Ўзинг баҳордай очилиб-сочилиб, гул-гул ёниб дарчадан бош суқасан-у, тагин нима шикоятинглар бор, деб сўрайсанми? Худодан қўрқсанг-чи, Нуну!

— Гапиринглар, кимни қаери оғрияпти? — деб та-рорлади Нуну.

Биз эшикка ёпирилдик.

— Бошим оғрияпти!

— Люминал.

— Тишим, ҳурматли Нуну!

— Люминал.

— Қорним санчяпти, доктор!

— Люминал.

— Юрак чатоқ!

— Люминал.

— Томоғим, Нуну! — дедим мен.

— Сиртмоқ солиш керак! — қиз шундай деб, бир дона люминал узатди.

Кулги кўтарилиди.

— Анови ким? Нега ётибди?

— Девдариани,— деб жавоб берди Чичико.

— Нимага ётибди? — Нуну таажжубланиб қошлари-ни чимирди.

— Ҳа, шундоқ сулув аёл келганида ҳар қандоқ ба-маъни одам, агар тирик бўлса, ўрнидан туриши керак, албатта. Аҳволи оғир чамаси. Турсанг-чи, Девдариани!

У бошини сарак-сарак қилди.

— Ҳа, тамом бўпти! — деди Гоголь.

— Андрей! — Нуну назоратчини чақирди.

— Лаббай! — дея овоз берди у.

— Эшикни очвор, илтимос, биттаси касалга ўхшайди.

— Ҳозир!

Сал ўтмай камерага назоратчи билан... Нуну кириб келди. Нуну! Одам эмас — фаришта! Бунақасини фақат суратларда кўрганмиз! Қомати қуйиб қўйгандай, кўкси таранг, бели бир тутам, оёқларини айтмайсизми! Қалта оқ халат кийган, елкасида сумка. Хулласи калом, рўпарамизда шундоқ бир нарса турардики, ер юзида бундан гўзал мавжудот бўлишини тасаввур қилиш ҳам амри маҳол. Буни фақат биз — маҳбусларгина тушумиз.

— Қани, ҳамма жой-жойига ўтирсин! — деб буюрди назоратчи. Аммо ҳеч ким қимир этмади. Биз ҳайкал бўлиб қолган эдик.

Ҳаммани қай кўйга солиб қўйганини сезган Нуну қаддини ғоз тутганча битта-битта босиб, Девдариани томон юра бошлади.

— Ўтирилсин! — буйруқни такрорлади назоратчи. Биз чўчиб тушдик. Чичико шоша-пиша Нунауга стул қўйиб берди. Қиз ўтирдию Девдарианининг пешонасига кафтини босди.

Лимон инграб юборди.

— Ҳарорат йўқ. Қаеринг оғрияпти?

Девдариани миқ этмади.

— Нега индамайсан? Гапир, нима безовта қиляпти? — деб сўради яна Нуну ҳайрон бўлиб. Агар шу тобда Девдарианидан садо чиқса мен қиздан кўра ҳам кўпроқ ҳайратга тушган бўлардим.

— Нима бўляпти ўзи? Гапирсанг-чи?

— Ўлим яқинлашяпти, доктор! — деди ниҳоят Девдариани.

— Доктор дема мени, фельдшерман!

— Биз учун доктор ҳам, профессор ҳам, қиролича ҳам ўзингсан!

— Майли, академик бўла қолай. Лекин айт-чи, ўлим яқинлашаштаганини қандай билдинг?

— Билдим-да, битта-битта босиб олдимга келди, нафасини сезиб турибман...

Шу пайт йўлакдан бироннинг қаттиқ чинқиргани эши-тилиб қолди.

— Чиқмайман!... Бормайман! Қўйворинг!.. Прокурор келмагунча овқатга қўл ҳам урмайман!

Назоратчимиз ташқарига отилди. Шунда турма тарихид ғулмаган ҳодиса юз берди: Гулоян итариб юбордими ёки назоратчи чопиб чиқаётганида бирор ери тегиб кетдими, ишқилиб, камера эшиги қарсиллаб ёпилди! Нуну илон чаққандай сапчиб туриб, йўлак томон югуруди, аммо энди кеч эди: эшик қулфланиб қолганди. Қиз ортига ўғирилдию, деворга суюнганча бизга тикилиб қолди. Қўзлари қўрқувга тўла эди. Биз бўлсак ўтирган жойимизда нафасимизни ичимизга ютиб, анграйганча унга қараб турардик. Ранги докадек оқариб кетган Девдарини аста ўрнидан туриб, қиз томон юра бошлади. Этим жунижикиб кетди.

— Яқинлашма! — деб қичқирди Нуну.— Яқинлашма! Яқинлашма!

Девдарини ваҳима босганидан гунгу лол бўлиб қолган Нунуни икки қўллаб даст кўтарди-да, олиб келиб, камера ўртасида турган стулга турғазиб қўйди. Бир муддат қизга тикилиб турғач, уч қадам орқага тисарилди, сўнг ерга чўқкалади-ю, худди илтижо қилаётгандай, қўлларини тепага кўтариб пицирлаб шеър ўқий бошлади:

Эй қомати шамшодим, эй сарвиноз жононим,

Эй қошлари камоним, эй қўзлари қаттолим!

Мен сўрининг темир поясини ушлаганча тош қотиб турардим. Оғзим қуруқшаб кетганди.

Ой юзинг орзусида кўнглим тўла армоним,

Сенсиз менга ҳаёт йўқ, ҳижрон тўла ҳар оним!

Девдарини бизга ўғирилди. Икки юзидан ёш думаларди.

Мен ишқида девона, адо бўлса бу жоним,

Мажнун ётган тупроқка беринг жисму урёним!¹

Девдарини ғилқ этиб ютиндю ўзини сўрига ташлаб, юзини ёстиқча босди.

Ҳангу манг бўлиб қолган Нуну ҳамон стулда тик турар, жиққа ёш қўзларини пирпиратарди. Маҳбуслар олдида ҳўнграб юборишдан уялди шекилли, стулдан сакраб тушди-да, чопиб бориб эшикни муштлай кетди.

¹ Грузин шоири Бесики (Виссарион Габашвили, 1750—1791) шеъри.

Камерага ўтакаси ёрилган назоратчи ҳовлиқиб кириб келди.

— Эшикни ким беркитди?! — деб қичқирди у.

Биз индамадик. Нуну чиқиб кетди.

— Гоголь, ким беркитди эшикни? — назоратчи Чичикога ұдағайлади.

У үз айбини хас-пұшламоқчи бўлаётганини ҳаммамиз сезиб туардик.

— Бораверинг, начальник, ҳеч нарса бўлгани йўқ! — деб жавоб берди Гоголь хотиржамлик билан.

— Агар бирортанг хафа қилган бўлсанг, ҳаммангни карцерда чиритаман!

Гулоян ўрнидан туриб, назоратчининг олдига келди.

— Эшикни! Ҳуснинг бузилмасидан кетавермайсанми!

Назоратчи билан Тигран бир муддат кўз уриштириб туриши. Кейин назоратчи шартта бурилиб, камерадан чиқиб кетди.

Ҳаммамиз енгил тортдик.

Камера тунда ҳам нотинч бўлади. Бирор фингшиган, бирор хуррак отган, бирор алаҳсираган, бирор уйқусида йиғлаган, бирор пиқир-пиқир кулган. Хуллас, тунда ҳам камерада тинчлик йўқ...

Бугун кундузги таассуротлардан толиққаннимиз учун барвақтроқ ётдик. Бояги ғалати ва унутилмас воқеа ҳар биримизнинг кўнглимиизга беадад армону беадад қувончлар солиб кетган эди...

Икки соатдан бўён кўзларимни очиб ётибман. Уйқу келмаяпти. Шифтдаги хира чироқдан нигоҳимни узмайман. Чироқ менга тонгда ҳуркитилган тиллақўнфизни эслатади: тун бўлиб тунмас, кун бўлиб — кун. Шунинг учун ҳам шўрлик тиллақўнфиз шифтга ёпишганча наёнишини ва на ўчишини билади...

Мен уйғоқман. Кўзларимда уйқу йўқ.

Шифтдаги чироқ ҳам уйғоқ. Ўзига қолса-ку, тўйиб ухларди-я, мумкин эмас-да, У ҳар доим сергак туриши керак.

Камера эшигидаги яккаю ягона, ичкаридан ташқарини эмас, аксинча, ташқаридан ичкарини кузатадиган «кўз» ҳам уйқу нималигини билмайди. Ўқтин-ўқтин «қоғови»ни кўтариб, ҳар биримизга тикилиб-тикилиб қараб қўяди.

Мендан бошқа ҳамма ухляяпти. Дарвоқе, шундайми-

кин? Күпам унақа әмас-ов. Девдариани уйғоқ бұлиши керак. Қимир этмай ётибди-ю, лекин уйғоқ, үлай агар!

— Лимон! — дедим секин.

У индамади.

— Лимон! — деб чақирдим яна.— Ухлаётганинг йўқ-ми?

— Нимайди?— деди у.

— Сира уйқум келмаяпти.

— Алла айтайми?

— Лимон, асл исминг нима?

— Лимон деган ном ёқмаяптими?

— Ёқади. Лекин бу исм әмас-ку.

— Қако исмим. Ақакий.

— Ақакий-Қако-Қаки,— деб такрорладим пичирлаб.

— Нима?

— Шундоқ, ўзим. Нега Лимон дейишади сени?

— Болалигимда Макака деб чақиришарди. Лимон деган лақабни кейинроқ, иккинчи бор ётганимда орттирганман... Баданимга сафро тарқаб, лимондай сарғайиб кетганим учун шундай лақаб қўйишган.

— Ҳа-а... Лекин қовун ҳам сариқ-ку?

— Биласанми, феълим ҳам сал анақа... нордонроқ-да...

— Тўғри...

— Кўнглинг жойига тушдими?

— Йўқ ҳали...

— Фақат бодринг ҳам сариқ ва нордон бўлади, демасанг бўлди!

Анча вақт жим ётдик.

— Лимон! — дея гап бошладим тағин.

— Яна нима дейсан?

— Севиб қолдингми? — деб сўрадим-у, жавобини эшитгунча юрагим дукурлаб уриб кетди.

— Нима-а?!

— Севиб қолдингми, дейман.

— Қимни?

— Ўзингни гўлликка солма!

— Қимни, ахир?

— Нунуни!

Лимондан ҳадеганда садо чиқмади.

— Сени фақат ғўр ва лақма деб юрсам,— деб бошлади у ниҳоят, — фирт каллаварам экансан-ку, азизим!

— Э, қўйсанг-чи, уни кўтариб олганингда, шеър ўқи-

ётганингда қай аҳволга тушганимни ўзинг бир кўрга-
нингда эди!

— Бемаъни гап!

— Нега йиғладинг бўлмаса?

— Биласанми... Маҳбусларнинг кўзидан ҳеч қачон
ёш аримайди.

— Мен-чи... Мен нима учун йиғладим?

— Нима, сен маҳбус эмасмисан?

— Ҳа, майли. Нуну нега йиғлади бўлмаса?

— У ҳаммамизга баравар ачинади...

— Ҳеч қачон бирорни севганмисан, Лимон?

— Севганман. Биринчи синфдан учинчи синфгача
бир қизчани севганман, оти Нелли эди... Үқитувчи опа-
миз кўчани кесиб ўтиш учун бизни сафга тизганда ҳар
доим у билан ёнма-ён турадик...

— Кейин-чи?

— Кейин — ҳеч нарса... Бошқа ҳеч кимни севганим
йўқ. Севишга улгурмасимдан қамоққа тушиб қоламан! —
деди Лимон хўрсиниб.

— Демак, Нунуни яхши кўрмайсан?

— Яхши кўраман! Шунаقا яхши кўраманки! Лекин
Нунуни эмас. Мен севган қизнинг исми йўқ! Нуну, Ма-
нану, Кетино, Жозефина, Тамар — ҳаммасини яхши кў-
раман, тушуняпсанми? Мен аёлни севаман. Аёлни ва
гўзалликни!

Мен ғалати бўлиб кетдим.

— Аммо-лекин Нуну жудаям чиройли, тўғрими, Ли-
мон?

— Йўқ.

— Нима учун?

— Чунки сен билан мен — маҳбуслармиз. Аёлга
ташнамиз. Шунинг учун ҳам фельдшер қиз кўзимизга
чиройли кўринади. Озодликда эса бошқалардан фарқ
қилмайди. Шунаقا!

— Қўй-э, Лимон! Бунаقا гўзал қизни сира учратма-
ганман!

— Севиб қолган бўлмагин тағин?

— Севаман-да! — дедиму юзим ловуллаб кетганини
сездим.

— Олла! Севармиш! — деб тўнғиллади Лимон.

— Севаман, Лимон, севаман!

— Тушингга ҳам кирадими?

— Кечалари мижжа қоқмайман-у, қанаққиб тушим-
га кирсин!

— Ухлаёлмайман, дегин?

— Фақат хаёл сурман... Сизлар ухлаётган пайтда у камерага кириб келади... Гоҳ кўринади, гоҳ ғойиб бўлади...

Девдариани хохолаб кулиб юборди.

— Нега куласан? — дедим таажжубланиб.

— Қотил эмаслигингга энди ишондим.

— Нима учун?

— Чунки қотилларнинг кўзига тунда аёлларнинг эмас, мурдаларнинг шарпаси кўринади.

— Қаёқдан биласан?

— Биламан-да.

— Тушунтирсанг-чи?

— Эрталаб Тиграндан сўрайсан. Ўша тушунтириб беради... Энди ухла! — Лимон девор томонга ағдарилид.

Алламаҳал бўлди — бари бир ухлаёлмадим.

— Лимон! — дедим яна.

— Ҳалиям уйғоқмисан, биродар? Ҳаёлингда ҳалиям Нуnumи?

— Ҳа, Лимон.

— Бахти одам экансан!

— Биласанми, Лимон, менимча дунёдаги энг улуғ нарса, бу — аёл!

— Эҳтимол... — деди Лимон узоқ сукутдан сўнг.

— Дунёдаги энг улуғ нарса бу — алифбе, байроқ ва гимн, зеро уларнинг замирида озодлик руҳи бор! — бирдан Исидор амакининг овози эшитилиб қолди.

Мен сесканиб кетдим.

— Сиз ҳам уйғоқмисиз, Исидор амаки? — дея сўз қотди Девдариани.

— Ҳа.

— Нега ухламаяпсиз?

— Нуқул мурда кўз олдимга келяпти.

— Ҳазиллашяпсизми, Исидор амаки?

— Йўқ, ҳазил эмас, рост гап... Ҳадеб шунаقا бўлаверса чидаёлмайман, ўламан!

— Э-э, ўлимгача ҳали йўл узоқ, Исидор амаки! — деб тасалли берди унга Лимон.

— Энг узоқ йўл — борса келмас йўл, тушундингми?

— Йўқ, тушунолмадим.

— Афсус...

Исидор амаки жим бўлиб қолди. Биз ҳам индамадик. Қамера ичига сукунат чўкди...

...Сўнг яна Қуёш кўринди. Бугун у шунақаям кат-

та эдики, панжара орасидан ўзи сиғмай, қўлини узатди, юз-кўзимни сийпалаб, сўридан даст кўтарди-ю, осмону фалакка опчиқиб кетди...

ИККИНЧИ ТУШ

Нуну каравотда қўлларини боши остида чалкаштириб, чалқанчасига ётарди. Қўзларини хиёл юмганча менга тикилиб турар, нигоҳини тубсиз хаёл пардаси қоплаганидан шу тобда мени кўрятпими-йўқми, билиб бўлмасди. Мен каравот четида ўтириб, унинг ўзига келишини, ҳайратланиб қаддини кутаришини ва елкамдан маҳкам қучиб, ипакдек мулойим товуш билан: «Заза, менинг Зазам!» — дейишини интиқиб кутардим.

Нафасимни ичимга ютиб, узоқ ўтирдим, сўнг Нунунинг сергак ётганига, алла пайтдан буён чарос кўзларини мендан узмаётганига, энг муҳими, каравотида бирор ўтириб, уйқусида очилиб қолган оппоқ сийнасига суқланиб тикилаётганидан ва ўша «бирор» мен, Заза Накашидзе эканидан мутлақо таажжубланмаётганига ишонч ҳосил қилдим.

— Қуёш нури билан келдингми, а? — деб сўради у.
— Ҳа.
— Нега аввал ойингни олдига бормадинг?
— Ойим кута туради... Кутмай қаёққа ҳам борарди?
— Шўрлик оналар!.. Ўзим она, ўғлим — қотил бўлса, мен ҳам кутаман-да... Қаёққа ҳам борардим? Тўғрими? — Нуну синиқ жилмайди.
— Айбисизлигимга ишонмаяпсанми? — деб сўрадим хафа бўлиб.

— Икки ой, даҳшатга тўла узоқдан-узоқ икки ой кутиш билан ўтди. Мана шу икки ой икки йилга, олти, ўн, ўн беш йилга айланиб кетиши мумкин...
— Сендан фақат бир йил кутишни сўрайман! Бир йилгина кутсанг бас!
— Нима учун?
— Бир йил ичидаги ҳаммаси ойдинлашади...
— Агар бундай бўлмаса-чи?
— Унда йўлинг очиқ.
— Нега ҳозир йўлим очиқ эмас экан?
— Ҳозир кутишга мажбурсан!
— Бу ишга менинг алоқам йўқ! Жавобгар эмасман! Ҳеч ким мени кутишга мажбур қилолмайди!
— Менинг ҳам алоқам йўқ бу ишга, лекин кутишга мажбур қилишяпти-ку!

— Сен маҳбуссан, турмада ётибсан!
— Сен ҳам турмадасан.
— Қанақасига?
— Мен сен учун ҳам камера, ҳам турмаман!
— Сен айбланувчисан, менинг эса айбим йўқ.
— Бугундан бошлаб сен ҳам айбланувчисан!
— Нимада айбланаман? Айбим ҳар куни сенга люминал берганимми? Билиб қўй, сенга ўхшаганларнинг сон-саноғи йўқ бу ерда! Ёки ойинг кечаси ёнимга келиб, хатни бериб қўйишни сўраб ялиниб-ёлворганида рад этмаганимми айбим? Мен бу ишга сени ўйлаб эмас, ойингга ичим ачиғанидан рози бўлганман. Ўшанда ойингни кўриб, ўзимнинг марҳум онам эсимга тушиб кетган эди... Хатда нима ёзилганидан мутлақо бехабарман...

— Ўша хатида ойим ҳақиқатни, фақат ҳақиқатни гапиришни илтимос қилган.

— Нима учун?

— Чунки, ҳақиқат — озодлик манбаи!

— Агар қотил бўлсанг-чи? Сени яхши билмайман... Кимсан ўзинг? Қаёқдан пайдо бўлдинг, не сабабдан ҳаётимга суқулиб кирдинг?

— Мен — Заза Накашидзе, Нуҳ алайҳиссаломнинг фарзандиман. Отам иккаламиз инсониятнинг тамал тошимиз. Ўшандан буён сен менинг рафиқамсан. Сени миллион йиллардан бери севаман, энди эса гуноҳкорсан деб турибман!

— Гуноҳим нима?

— Сени қотилликда, ўғриликда, порахўрликда, Ватанга хиёнатда, бевафоликда айблайман.

— Яна?

— Гуноҳингнинг чеки-чегараси йўқ... Сени мен билан бирга жазолайдилар. Сени отадилар.

— Кейин нима бўлади?

— Кейинми? Кейин сен ўласан, кимлигинг, ҳатто айбинг бор-йўқлиги билан ҳам бирор қизиқмайди.

— Кейин-чи?

— Ҳеч ким тепангда кўз ёши тўкмайди, ҳеч ким қабрингни зиёрат қилмайди.

— Кейин?

— Сен тупроқقا айланасан, бағрилга қандай уруғ ташласалар ҳам фақат олабута ва ёввойи ўтлар ўсиб чиқади.

— Кейин?

- Яроқсиз ер сиғатида күйдирадилар. Сен ғиштга айланасан.
- Кейин?
- Сендан уй қурадилар. Аммо бу уй қулаб тушиб, күлдан-күп бегуноҳ кишилар ҳалок бўлишади.
- Кейин?
- Харобанг теварагини тиконли сим билан ўраб қўйишиади.
- Нима учун?
- Нимагаки, сен ҳали яна узоқ вақт одамларга таҳдид солиб турасан.
- Бўлди, бас! Ким менга шунча айб қўймоқчи?
- Мен!
- Кимсан сен?
- Менми? Мен — айбсиз айборман.
- Ҳали сен, айбсиз одам, мендай бегуноҳга айб қўймоқчимисан? Раҳминг келмайдими менга?
- Йўқ!
- Нега?
- Чунки сен бунга арзимайсан.
- Уялмайсанми?
- Йўқ!
- Нега?
- Чунки атрофимдагиларнинг кўпчилиги ҳеч нарсадан уялишмайди.
- Шу аҳволда яшаб юрибсизларми?
- Биз яшаяпмиз. Бизнинг суратимиз бор-у, сийратимиз йўқ.
- Азалдан шунақамидинглар ё кейин шунақа бўп қолдингларми?
- Баъзилар олдишроқ, баъзилар кейинроқ.
- Сен-чи? Сени нима жин урди?
- Билмайман! Ҳеч нарсани билмайман, Нуну! Мени қутқар, акс ҳолда нобуд бўламан!
- Мен Нунуниг оёқлари остида тиэ чўкиб, бошимни кўксига қўйдим-у, ҳўнграб йиғлаб юбордим. Бир маҳал елкамда унинг мулојим, илиқ кафтларини сездим, ипак соchlари юзимга тўкилди. Сўнг Нунуниг тўлиб-тошиб шивирлаётганини эшилдим:
- Заза, шўрлик Зазагинам! Нима бўлди сенга, той-чоғим! Қўрқма! Минг йил бўлса ҳам кутаман сени! Агар нариги дунёда кутиш мумкин бўлса, ўлганимдан кейин ҳам кутаман!.. Сени севаман, Заза! О, шунақаям севаманки!.. Қандоқ бўлсанг шундоқлигингча севаман — айбормисан, айбсизмисан, қотилмисан, қурбонмисан —

менга фарқи йўқ!... Жонимдан ҳам ортиқ кўраман сени, Зазагинам!..

Нуну яна анча вақт алланималар деб пичирлади, унинг қайноқ қўзёшлари юзимга томчиларди.

— Энди тур, жўна! — деди у кейин.— Фақат пардан ёпиб кет, кўзимга офтоб тушяпти...

Мен пардан ёпдим.

Нуну қўзларини юмди.

Нуну уйқуга кетди.

ГУНОҲКОР ФАРИШТА

Эрталаб бизни назоратчи уйғотди.

— Подъё-о-ом! Туриңглар! — деб қичқирди у йўлакдан чийилдоқ овоз билан.

Кейин камера эшиги очилди.

— Староста!

— Лаббай! — деди Гоголь қўзларини ишқалаб.

— Тур, кутубхонага бориб кел!

— Биламан ўша кутубхонангизни...— деб тўнғиллади Гоголь.— Чернишевский, бор, ўзинг тузукроқ бирор нарса топиб кел!

Гамцемлидзе бурчакдаги токчада уюлиб ётган учтўртта китобни қўлтиқлаб чиқиб кетди.

Турма кутубхонасини жудаям бой деб бўлмайди. Бир марта ўқиган китобинг ҳафта ўтмай айланиб яна қўлингга тушаверади. Шунга қарамай назоратчи ҳар гал китобларни алмаштириб келишни буюрганида ҳаммамиз севиниб кетамиз. Чунки биз лоақал бирор кун бўлса ҳам бошимизга тушган кулфатни унтишга интиламиз. Турмада китобнинг бирдан-бир афзал томони бор: унинг қаҳрамони ҳаётингга тезгина кира қолади, у ёки бу образнинг хатти-ҳаракатларини тарозига солиб ўтирумайсан, унга танқидчи назари билан қарамайсан — қандоқ бўлса шундайлигича қабул қиласерасан. Нимагаки турмада дўсти содиқ, хешу ақрабо йўқ, ҳар қандай янги кимса, гарчи у китобий бўлса ҳам юрагингга яқин туялади.

Гамцемлидзе қайтиб келди. Бир даста китобни стол устига ташлади-да, алланималар деб ғўлдираганча бориб ўз сўрисига чўзилди. Ҳаммамиз китобга ёпишдик.

Талашиб ўтириши истамай, стол ёнига энг охирида бордим. Иккита китоб: Горькийнинг «Короленко замони» билан «Рус трамвайига — 60 йил» деган брошюра қолган эди.

Илгари икки марта ўқиган бўлсам ҳам Горькийни танладим.

— Зазажон, менга қандайдир минераль китоб тегди — «Шўр бешик»¹ деган. Қанақа китоб бу? — деб сўради Тигран мендан.

— Яхши ҳикоя, албатта ўқи! — дедим мен. Қейин: — Чернишевский йўқ эканми? — деб сўрадим Гамцемлид зедан. У менга шубҳаланиб қаради, аммо ҳазиллашмаётганимни сезгач:

— Йўқ экан... — деб пўнғиллади.

— Балки Горькийни ўқирсан?

— Ўқиганман...

— Намунча Чернишевскийга ёпишиб олмасанг, Гамцемлидзе? Йўқ бўлса нима қиласан! — деди Тигран.

— Мен сиёсий озуқага, яъни сиёсий адабиётга эҳтиёж сезаман! Чунки миям жойида, сеникига ўхшаб суюлиб кетмаган!

— Опқоч-а, опқоч! Мияси жойида эмиш! Сен ҳам менга ўхашаш бир ҳаромтомоқсан, шунинг учун ҳам менинг ёнимда ётибсан... Кўнгиллари Чернишевскийни тураб қопти! Бу ҳақда олдинроқ, турмага тушмасдан аввал ўйлаш керак эди! Энди борини ўқиб, «Таво чемо»² хиргойи қилаверасан!

— Нимани ўқиш, нимани хиргойи қилишни ўзим биламан! Ҳар ҳолда бу ердагиларнинг ҳаммаси сендақа қотил эмас! — деди Гамцемлидзе зарда билан.

— Қотилинг нимаси! Мухтарам қотил, дейиш керак! — унинг гапини тузатган бўлди Тигран.

— Ҳе, ўргилдим сендақа закийдан! — деб хитоб қилди Гамцемлидзе.

— Узр, «закий» дегани нима? — астойдил таажжуб-ланиб сўради Тигран.

— Галварс! — деди Гамцемлидзе ва нариги ёнбошига ағдарилди.

— Сени отанг галварс!

— Қўйсанг-чи, Тигран, шу аҳмоқ билан тенг бўласанми! — дея баҳсга аралашди Лимон.

— Ўртоқ Девдариани, оғзингизга қараб гапиринг! — деди Гамцемлидзе жириллаб.

— Ўчир овозингни, ҳе сендақа сиёсатдонни!

¹ «Шўр бешик» — грузин ёзувчиси Р. Коркянининг ҳикояси.

² «Таво чемо» — З. Палиашвилининг «Даиси» операсидан ерия. Маъноси: «Шўрлик бошим».

— Менга пўписа қилманг! Ўғрилар салтанати эмас бу ер! — Гамцемлидзе бўш келмади.

— Дехқонлар салтанати ҳам эмас! — деди Девда-риани гавдасини сўридан хиёл кўтариб.

— Бўлди-да энди, Гамцемлидзе, биласан-ку, турма — ўғриларники! — бақириб берди Чейшвили.— Тўғ-рими, Чичико?

— Тўғри, тўғри, азизим! Илойим ўшалардан ортма-син!

Камерага сукунат чўкди. Ҳамма китобга тикилиб олган эди. Улар ўқияптими ё ўз хаёли билан бандми, бу-ғини худо билади. Менимча Исидор амакидан бўлак ҳеч ким ўқиётгани йўқ — бир соатдан буён ўшандан бошқа одамнинг китоби варақланмайди. Исидор амаки чалқанчасига ётар ва ҳадеб қўли билан Чейшвили бурқ-ситаётган папирос турунни ҳайдарди.

Тавба... Неча ойдан бери бир камерада яшаяпмиз. Бир-биримизни гўё мирилиздан сирниизгача биладиган-даймиз. Очиқчасига гаплашамиз. Аммо айни пайтда бир-биримиздан нақадар йироқмиз! Орамиздаги мана шу жарлик менга уфқни эслатади: яқинлашганинг сари узоқлашаверади...

Маҳбусларнинг табиати ҳар хил. Бири сиртлонга ўх-шайди — силлиқ, абжир. Бошқаси худди балиқнинг ўз-гинаси: энди тутдим деганингда, қўлингдан чиқади-ке-тади... Яна бири — бўри: дамини ичига ютиб, пайт пой-лайди. Ановиниси илондай бироннинг босиб олишидан қўрқади, шунинг учун ҳам заҳари тилининг учиди. Яна биттаси зада бўлган оҳудай олазарак. Уларнинг бариси ҳам ночор, нотавон, шунинг учун ҳам бири сиртлон, бири балиқ, бири бўри, бири илон бўлишга мажбур... Аммо дили очиқ, бебоклари ҳам йўқ эмас: бундайларнинг ичидаги тамом сиртида. Улар аллақачон тақ-дирга тан бериб қўйишган, нимадир юз беришини кутишади. Лекин ўша «нимадир»нинг нималигини ва қачон юз беришини турмада ҳеч ким билмайди. Аммо кунлардан бир кун юз бериши муқаррар. Ўша «нимадир» ҳамма нарсага нуқта қўяди. Ҳар ким қилмишига яраша оладиганини олади, ҳар кимнинг гуноҳи заргар тарозисида мисқоллаб ўлчанади. Ўша «нимадир»ни маҳбуслардан бири Худо, бошқаси — Тақдир, яна би-рови — Адолат деб атайди.

Мен ҳам маҳбусман, мен ҳам ана шу Адолат рўёбга

чиқишини кутиб ётибман. Камера эшиги очилиб, Адолат кириб келишини ва елкамга одил кафтини ташлаб:

— Заза Накашидзе, тур, кетдик! — дейишини кутяпман...

— Гамцемлидзе, мана айбноманг! — деди назоратчи ва ранги дув оқариб кетган Гамцемлидзега буклоғлиқ қоғозни узатди.

Гамцемлидзе қўллари титраб-қақшаб қоғозни олди-ю, ҳаммамизга ҳадик билан бир-бир қараб чиқди, сўнг айбномани шоша-пиша чўнтағига солиб, жойига ўтирди.

Камерада аввалига бўғиқ бир ғовур кўтарилди, ке йин ҳамма жим бўлиб қолди. Сира кутилмаган воқеа юз берган эди. Турманинг ёзилмаган қонунига кўра, ҳар бир маҳбус ўзи ҳақидаги айбномани старостага бериши, у ҳаммага ўқиб эшилтириши керак,— одамлар тақдир уларни кимга дучор қилганини, қайси маҳбус қандай айб билан қамоққа олинганини билишни хоҳлашади. Гамцемлидзе ана шу муқаддас таомилни бузган эди!..

Камерадаги вазият таранглаша бошлади. Бамисоли ҳаво етишмаётгандай эди... Ҳар биримизнинг жингиртоб бўлган асабларимиз аллақаңдай қўринмас иплар билан битта умумий асабга улангану бирортамиз эҳтиётсизлик қилиб ана шу ипга тегиб кетсан... ёпирай, худо кўрсатмасин... Биринчи бўлиб асаб торини чертиб кўришга Гоголь журъат этди. Ниҳоятда эҳтиёткорлик билан қўл урди, ҳар ҳолда староста, камерада ўйламай қилинган ҳар қандай ишинг оқибати нима булишини яхши билади.

— Гамцемлидзе, хафа бўлмагин-у... сал чакки иш қилдингми дейман-да! — деди у бутунлай беозор бир оқангда.

— Нимаси чакки, ўртоқ староста? — деб таажжубланди Гамцемлидзе.

— Шуниси чаккики, бу ерда ҳаммамизнинг ҳуқуқимиз бир...— Гоголь тўхтаб, Девдарианига кўз қирини ташлади.— Үғрилар мустасно, албатта... Ҳар биримиз нима сабабдан қамоққа тушиб қолганимизни сен биласан масалан... — Гоголь яна сўлиш олиб, Тигранга қараб қўйди. Гулоян билан Девдариани ўз сўриларида ётишар, баҳсга аралашибмасди.— Демоқчиманки, сен биз ҳақимиздаги ҳамма гапни биласан, энди биз ҳам сенинг кимлигингни, нима гуноқ қилганингни билиб қўяйлик-да, оғайни?

— Ҳайронман, мендан нима истайсизлар ўзи? — деди Гамцемлидзе асабийлашиб.

— Айбномани старостага узат. Қоидаси шунақа,— деди Шошия.

— Қанақа айбнома? Ким айбловчию ким айбланувчи, ким айбдору ким бегуноҳлигини худо билади ҳали! — деб қичқирди Гамцемлидзе.

— Айбномани ўқиб бер! — деди яна Шошия хотиржам, лекин қатъий оҳангда.

— Айбнома деганинг нимаси? — Гамцемлидзе бўш келмади. — Ёзишаверади-да оғизларига келган гапни! Мана, сен! — У Гулоянга мурожаат қилди. — Қотилликда айбланасан. Лекин одам ўлдирганимисан?

Гулоян тескари қаради.

— Ўлдирган! — унинг учун Девдариани жавоб берди.

— Ростданми? — деб сўради Гамцемлидзе Тиграндан. Тигран бошини ҳам қилди.

— Сен пора олганимисан? — Гамцемлидзе Мебуришвилига ўгирилди.

— Порани ҳар ким ҳар хил тушунади. — Мебуришвили аниқ жавобдан қочди.

— Сен-чи, Чейшвили?

— Менга қара, Гамцемлидзе! — деди Девдариани. — Гапни айлантирмасанг-чи! Орамизда фақат икки киши одам ўлдирмаган, ўғирлик қилмаган, пора олмаган, умуман бегуноҳ, бу — ҳурматли Исидор амаки билан Заза Накашидзе. Қани, ким буни рад эта олади?

— Мени ҳам айбим йўқ! — деб чийиллади Гамцемлидзе.

— Буниси бизга қоронғи... — деди Лимон. — Узат айбномани старостага!

— Бериб бўпман! Мен учун староста йўқ! Ўзим-ўзимга старостаман! Мен сизларга папуас эмасман, менга йўлбошчининг кераги йўқ! Бу қанақа золимлик! Ҳе, ўргилдим! Сен, — у Лимонга ўгирилди, — сен мени қўрқитма! Биласанми, Америка Озодлик Декларациясининг отаси Джефферсон¹ нима деган: «Мен инсон тафаккурига нисбатан ўтказиладиган тазиқнинг ҳар қандай кўринишига қаршиман», — деган. Мен ҳам унинг сўзлари ни такрорлайман!

¹ Джeффeрсон Томас (1743—1826) — Американинг давлат арбоби, файласуф, АҚШ мустақиллиги баён этилган «Мустақиллик Декларацияси» лойиҳасининг муаллифи (1775 й.).

Лимон индамади.

— Тортиб олиш керак, вассалом! — деди Чичико.

Гамцемлидзе чўнтағидан айбномани чиқазди-ю, йўл-йўлакай ғижимлаганча челакка қараб югурди. Аммо у кечиккан эди. Чейшвили билан Гулоян унинг йўлини тўсиб, худди чорчўпга михланган Исо Масиҳдай, деворга қапиштириб қўйишиди.

Гоголь ерда сочилиб ётган қофоз парчаларини йигишириб, энг юқори сўрига чиқди-да, айбномани ўқишига чоғланди.

— Кўйворинглар! — деб бақирди у тепадан.

Чейшвили билан Гулоян ўзларини четга олишиди. Гамцемлидзе секин сирғалиб полга ўтириди-ю, деворга суянганча миқ этмай қолди.

— Джейферсон ўша гапларни гапирганда президент эди — бу биринчидан, икки миллиондан ортиқ қўшини бор эди — бу иккинчидан, қолаверса, икки юз миллиондан иборат аҳолининг мададига суюнарди — бу учинчидан. Ёдинга бўлсин, Гамцемлидзе! Энди эшитинглар! — Гоголь нотиқликнинг ажойиб намунаси бўлмиш айбномани ўқишига киришиди...

«Вячеслав Ражденович Гамцемлидзенинг Грузия ССР Жиноят кодексининг 118-моддасида кўзда тутилган жинояти юзасидан

АЙБНОМА

Жиноий иш... йил 20 ноябрда Тбилиси шаҳар Оржоникидзе район прокуратураси томонидан қўзғатилган.

Шу иш юзасидан ўтказилган тергов натижасида қуидагилар аниқланди:

24 октябрь куни тахминан соат 23 дан 30 минутлар ўтганда Вячеслав Ражденович Гамцемлидзе ўз дўсти, ҳозирги пайтда ҳибса бўлган Вахтанг Кириллович Гамкрелидзенинг квартирасига (Чавчавадзе проеҳзи, 761-й) келади ва унинг умр йўлдоши Елена Абивонна Гажонияга 100 (юз) сўм пул беради. Жабрланувчи Гажониянинг гувоҳлик беришибча, Гамцемлидзе Гамкрелидзенинг яқин дўсти сифатида олдинлари ҳам унга моддий ёрдам бериб турган. Аммо бу гал 100 (юз) сўм эвазига Гамцемлидзе Гажонияга бирга ётишни таклиф қиласиди. Жабрланувчи Гажония эри қамоқдалиги сабабли бир неча йилдан бери сўққабош эди, шунга қарамай, Гамцемлидзе билан жинсий алоқа қилишдан қатъиан бош

тортади. Жабрланувчи Гажониянинг гувоҳлик беришича, у Гамцемлидзенинг ўзига ғалатироқ қараб юрганини илгари ҳам сезган. Таклифи рад этилгач, айбланувчи Вячеслав Ражденович Гамцемлидзе (оилали) ўз ҳирсини қондириш мақсадида жабрланувчи Гажонияга ташлана-ди. Қўшиларининг диққатини тортмаслик учун жабрла-нувчи Гажония анчагача чидайди, овозини чиқазмайди, аммо айбланувчи Гамцемлидзе хирайлик қиласеради. Шундан сўнг жабрланувчи Гажония айбланувчи Гам-цемлидзенинг чап елкасидан қаттиқ тишлаб, бир парча гўштни узиб олади, Гамцемлидзе қичқириб юборади. Унинг овозини эшитиб югуриб кирган қўшилар қутуриб кетган Гамцемлидзе жабрланувчи Гажониянинг кўйла-гини йиртиб ташлаганини, уни зўрламоқчи бўлаётгани-ни, аёл Гамцемлидзенинг қучогидан қутулишга зўр бе-риб уринаётганини кўришади...»

Гоголь айбномани ўқиб бўлиб, ҳаммага бир-бир на-зар ташлади. Тош қотган маҳбуслар унга бақрайиб қа-раб туришарди. Айбномада ёзилган гаплар улар учун, худди мусаффо осмонда гумбурлаган момақалдириқдай, кутилмаган ва тушунарсиз бир нарса эди.

Гоголь сўридан тушиб, Гамцемлидзенинг олдига кел-ди.

— Хўш, буёғи қандоқ бўлди?

— Ёлғон! Ҳаммаси ёлғон! — деб қичқирди Гамцем-лидзе.

Шу он Гоголь бир силтаб, Гамцемлидзенинг чап ёқа-сини йиртди, очилиб қолган елкасидаги қизғиши чан-диқни ҳамма кўрди.

Беҳад таранглашган асаб торлари чирс узилди...

...Шундан кейин юз берган воқеани эсласам, юрагим орқасига тортиб кетади. Ҳамма бараварига Гамцемлид-зенинг устига ёпирилди. Бирор уни тепкилар, бирор ая-май мушт солар, Гамцемлидзе эса ғужанак бўлиб олиб, ҳар зарба тушганда чўзиб-чўзиб инграрди.

Чидаб туролмадим. Ўзимни оломон устига отиб, дуч келганини қарамасдан муштлайвердим.

— Нима қиляпсизлар, қотиллар! Бас қилинглар! Бўлди! Ўлдириб қўясизлар-ку! Бас қилинглар!

Кейин чопиб бориб, эшикни муштлай бошладим.

— Ёрдам беринглар! Ўлдириб қўйишади! Ёрдам бе-ринглар!

Кимнингдир бақувват қўли мени эшикдан узиб олди. Рўпарамда кўзлари қонга тўлган Гоголь ҳансира бу-

рарди. Яна Гамцемлидзе томон юлқинган эдим, иягим остига тушган муштдан ер-парчин бўлдим...

...Кўзимни очганимда камера сув қўйгандай эди. Гоголь билан Гамцемлидзедан бошқа ҳамма ўз жойида ўтиради.

Хушимга келганимни кўрган Тигран бир муддат менга индамай тикилиб турди-да, энсаси қотиб қўл силтади:

— Шу одамни қотилликда айблашяптими?!

— Нима гап бўлди ўзи? — деб сўрадим ёнимда ўтирган Исидор амакидан.

— Гап шундаки, бу ерда ўтирганларнинг кўпчилиги хотинларини дўстларининг паноҳига қолдириб келишган...

— Улдиришдими уни?

— Йўқ.

— Айномага ишонасизми, Исиорд амаки?

— Қайдам... Толстой: «Шайтон, бу — йўлдан озган фариштадир», — деган. Демак, гуноҳ қилмасидан олдин шайтон ҳам фаришта бўлган... Мен Толстойга ишонаман...

Исидор амаки ўрнидан туриб, ўз сўрисига ўтди.

УЧРАШУВ

Узун, энсиз хона. Узун, энсиз стол. Узун, энсиз иккита скамейка. Столнинг бир томонида — маҳбуслар, иккичи томонида уларнинг ота-оналари, қариндош-уруғлари ўтиришади. Столнинг икки бошида, тамада ва унинг ёрдамчисидай, назоратчилар тик турволади. Вақти-вақти билан стол ёнида ўтирганларга: «Бўлди, бўлди, тура қолинглар!» — деб луқма ташлаб қўйишади. Пичирпичир билан бошланган сұхбат охири ғала-ғовурга айланиб кетади. Маҳбуслар энтика-энтика нималарни дир тушунтиришади, илтимос қилишади, яқинлари «хўп» дегандай бosh иргашади, вайда беришади, қўллари билан кўзёшларини артишади.

Нихоят хайрлашув пайти келади. Учрашув муддати тугади. Келганларни бошқа хонага чиқазиб юборишади. Маҳбусларни эса биттама-битта камераларга тарқатишади.

Ҳамма жойда бўлгани каби турмада ҳам учрашувнинг ўз вақт-соати ва тартиб-қоидаси бор. Шу боисдан назоратчи мени учрашувга чақирганида жуда таажжуб-

ландим. Бұш хонага киритвориб, үзи қаёққадир жұнаб қолгани эса яна ҳам ажабланарлы эди.

Мен стол ёнига үтириб, рұпарадаги әшикка тикилиб туравердим. Ҳеч ким чиқмади. Сабр косам тұлиб кетди. Билагимнинг томирини ушладим-у, үзим ҳам кулиб юбордим: юрагим деворнинг орқасида турған назоратчи ҳам эшитадиган даражада гупиллаб уриб ётибди-ю, томирни ушлаб күришга бало борми?!

Бирдан әшик очилиб, хонага ойим кириб келди.

Әгнида әски, аммо яхши сақланган коверкот плаш, бүйнида оқ холли күк рұмол, құлида кичкина қора саквояж билан термос.

Ойим бақирмади, йиғламади, қучогини очиб югурмади. Шошмасдан стол ёнига келди-ю, құлидаги нарсаларини қўйди. Сўнг:

— Салом, ўғлим! — деди.

— Салом, ойижон!

Кейин саквояжни очиб, ичидан бир қути сигарета олди. Гугуртни чақиб, лабига яқин олиб борганидагина ияги билан қўллари титраётганини кўрдим.

— Фақат йиғламанг, ойижон! — дедим аста.

— Йиғламайман, ўғлим! Йиғлайвериб кўзимда ёш қолмаган...

Ойим сигарета тутатди. Сўнг саквояж билан термосни олиб, менга яқинроқ келиб үтирди.

...Ё алҳазар, бу аёлга айтадиган қанча гапим бор-у! Жуда күп нарсаларни ҳикоя қилиб беришим, тушунтиришим, илтимос қилишим керак! Қани энди кўксига бош қўйиб, етказган заҳматларим учун узр сўрасам, худди уникдай, кўзёшларим тугагунча йиғлайверсам, йиғлайверсам, йиғлайверсам!.. Бу кунни қанча кутдим! Мана энди ойижоним рұпарамда үтирибди-ю, худди фалаж бўлган одамдай, ўрнимдан жилолмайман, ёнига бориб, оппоқ соchlари ярашиб турған бошини бағримга бослмайман...

Ойим аҳволимни тушуни шекилли, шундоққина ёнимга келиб үтирди, сўнг атрофга тезгина бир аланглаб олдию, термоснинг тунука қопқоғини очиб столга қўйди ва унга титроқ қўл билан қайноқ, кўпирин турған қаҳва қўйди.

Қаҳванинг хушбўй ҳиди гуп этиб димоғимга урилиб, бошим айланиб кетди. Бир ой жазира мақсади сувсиз қолган бадавийдай қаҳвага ёпишдим. Термоснинг қизиб кетган қопқоғи бармоқларимни, лабларимни,

тилимни күйдирар, аммо мен ҳеч нарсаны сезмасдим. Бунақа роҳатни сўз билан тушунтириб бўлмайди. Хушбўй ичимликни энтикиб ҳўпларканман, ойим чурқ этмай илиқ кафти билан нуқул бошимни силарди. Шу тобда дунёда иккаламииздан бўлак ҳеч ким йўқдай эди назаримда.

Анчадан кейин тилимиз калимага келди.

— Яна ичасанми? — деб сўради ойим.

Мен бош силкидим.

Энди шошмасдан, қаҳванинг аллақачон унутилган таъмини сезиб ича бошладим.

— Қаҳва яхши эканми?

— Жудаям зўр!... Учрашувга қандай қилиб рухсат олдингиз, ойи? Тергов тугаптими?

Жавобни кутиб, бутун жисмим қулоққа айланди. Худо кўрсатмасин, тергов шу босқичда тугаган бўлса, тамом бўлдим! Ахир айбизлигимни ҳали исбот қилолганим йўқ-ку!

— Йўқ, тергов давом этади, аммо ишингни энди бошқа терговчи кўрса керак... Сочингни олиб ташлашибди-да, а? — деб қолди ойим жилмайганча, гапни бошқа ёққа буриб.

— Буни қаёқдан билдингиз, ойи?

— Министрнинг олдига кирдим.

Мен донг қотиб қолдим.

— Қанақа министр?

— Ички ишлар министрига-да, қанақа министр бўларди?

Ё раббим, нималар бўляпти ўзи?! Министрга кирипти-я! Ахир мен уни тушимда кўрган эдим-ку!..

— Қаҷон, ойи?!

— Ўн тўртиинчи июнь куни.

Қичқириб юборишимга сал қолди. Қанақа тасодиф бу! Тушимни ойимга айтиб берсаммикин ёки йўқми? Улгуролмайман, ҳали замон учрашув вақти тугайди. Кейин, ишониши ҳам гумон...

— Уша мен эдим-да, ойи!

— Нима?

— Сиз гаплашган министр — мен эдим!

— Баракалла, ўғлим! Асло руҳингни туширма! — деди ойим кулиб.

— Йўқ, рост айтяпман!

— Дарвоқе, сенга қаериdir ўхшаб кетади. Лекин мен унга, министрга: турмада ётган ўғлимга ўхшаркан-

сиз, деёлмайман-ку!.. Сендан бор ҳақиқатни аниқлашга сүз бердим. Эшитяпсанми? Бор ҳақиқатни! Мени хижолатга қўйма, ўғлим!

Ойимнинг овозида шунча дард, шунча ўтич бор эдики, ўпкам тўлиб, йиғлаб юборишимга сал қолди.

— Ростом иккаламизда айб йўқ, ойи! Ёлғон бўлса, ўлай агар! Буни Харабадзе ҳам тасдиқлайди!

— Ҳм. Харабадзе дегин... Анови ҳўқиз Ростом Амилахвари бошини шунақаям айлантириб ташлаганки, ундан тайинли бир гап чиқишига ҳам ишонмай турибман...

— Қўрдингизми уни?

— Нуқул кулади, бир нималар деб ғўлдирайди... Годо, мени гапиришишмаяпти, деб бақириб қолади...

— Ўша кеча ҳам шунаقا деган эди...

— Адвокат университетдан сенга характеристика олиб келиб беришимни илтимос қилди.

— Деканга боринг.

— Бордим...

— Хўш?

— Местком раисига жўнатди.

— Нима учун?

— Характеристика бериш — касаба союз ташкилотининг вазифаси, дейди.

— У нима деди?

— Бермади.

— Нега?

— Сенинг қотил эмаслигинг тўғрисида справка талаб қилди.

— Ким бераркан бунаقا справкани?

— Шунисига бошим қотиб қолди-да!

— Энди нима бўлади?

— Қўшнилардан характеристика олиб борган эдим, қабул қилмади: думалоқ муҳр керак эмиш.

— Вой ярамас-эй! Узим уни раисликка сайлаган эдим-а!

— Додингни кимга айтасан!

— Нима қиласиз энди, ойи? — дедим ҳафсалам пир бўлиб.— Характеристика беришмапти, Харабадзе касал...

— Аллақандай «Ангинин» деган дори бор эмиш, японларники...

— Зўр-ку! — мен суюниб кетдим.

— Зўрликка зўрку-я... Аммо бутун Грузияда атиги икки шишача бор экан-да... Биттасини кимгадир беришибди, иккинчисини ҳам бирорвга асрар туришганмиш...

- Олиб сотарларда-чи?
- Қайдам... Эҳтимол бордир, лекин нархи осмонда-да...
- Ойижон! Жон ойи! Харабадзени қандай қилиб бўлса ҳам даволаш керак!
- Балки ҳожати йўқдир?
- Менга ишонмаяпсизми, ойи?
- Гап унда эмас, ўғлим... Харабадзе ҳамма айни сизларга ағдарса-чи, унда нима бўлади?
- Бунақа бўлиши мумкин эмас! Ойижон! Ҳамма нарсани сотинг-у, лекин дорини топинг! Акс ҳолда хароб бўламиз.
- Харабадзенинг қариндошлари ўша дорини қидирмаяпти деб ўйлайсанми? Йўқ ҳеч қаерда!
- Ҳамма нарсани сотинг, ойи!
- Нимани сотаман, ўғлим?
- Ҳа, дарвоҷе, ниманиям сотарди? Эсимни таниганимдан бери уйимиздаги буюмларни сотамиз...
- Қарз олинг, ойи! Чиққанимдан кейин ўзим узаман... Ортиғи билан узаман!
- Бўпти, ўғлим!
- Бирортасидаи сўранг.
- Албатта сўрайман, ўғлим.
- Анови... Харабадзенинг уруғлари билан гаплашинг. Ҳаммасига ўша галварс сабабчилигини тушунтиринг. Шишани ўша отган!
- Тушунтираман, ўғлим, тушунтираман.
- Қандай қилиб бўлса ҳам даволашсин! Бўлмаса ўлдираман, калласини оламан у аблажни! Энди менга бари бир!
- Ҳўп, ўғлим, айтаман!
- Мени қотил деб билишларини истамайман!
- Тўғри қиласан, ўғлим!
- Айтинг ҳаммасига — терговчига ҳам, министрга ҳам, судьяга ҳам, Харабадзенинг уруғларига ҳам, врача-га ҳам, анови гувоҳлар, — саккизта эркакка ҳам айтинг: нима бўлганини яхшилаб эслашсин! Менга ишонишсин! Бўлмаса уларни ҳам, ўзимни ҳам ўлдираман.
- Айтаман, ўғлим, айтаман!
- Нима қиласарди орага суқилиб! Тинчгина ўтирган эдик! Ким уни чақирибди?! Ўзи хираки қилиб ёнимизга ўтироволди!

— Құй, үзингни бос, үғлим! Құлымдан келган ҳамма нарсаны қиласан! Үзингни бос, болагинам!

— Иүқ, иүқ, иүқ!

Бутун вужудим титрарди. Ойим сакраб туриб, елкамдан қучди.

— Бұлди, үғлим, бұлди! Сени ташлаб құймайман, ҳамма ишни қиласан! Қерак бұлса, одамлардан садақа сұрайман! Бу ҳам етмаса, жонимни тикаман! Сендан юз үгирмайман, үғлим! Сени қаёққа жұнатишимасин, судьянинг оёғини үпіб бұлса ҳам, изингдан боришга рухсат оласан! Рухсат бермаса, мен ҳам жиноятта құл ураман! Иккаламиз бирга бұламиз! Құрқма, құзичоғим!..

Мен тиз чўкиб, ойимнинг тиззасига бош қўйдим, қўлларини ўпа бошладим.

— Мени кечириң, ойижон! Кечириңг!..

— Унақа дема, үғлим! Сендан мен кечирим сұрашим керак — келиб, ярангга туз сепдим.., Майли, ҳечқиси йўқ, бу кунлар ҳам ўтиб кетади!..

Хонаға назоратчи кирди.

— Учрашув вақти тугади,— деди у бизга қарамасдан.

— Яна бир минут, үғлим, атиги бир минутгина! — деб ёлворди ойим.

Назоратчи индамай чиқиб кетди.

— Тур, үғлим! Дадил бұл! Қани, менга қара-чи! Едингда тут: ҳамма илтимосларингни бажо келтираман. Құрқма!

— Раҳмат, ойи!

— Яқында сени янги терговчи чақиради.

— Раҳмат, ойи!

— Лекин құпоплик қилма!

— Хұп, ойижон!

— Мұлойим гаплаш, ҳаммасини тушунтири, ишонтиргин уши!

— Ҳаракат қиласан, ойи!

— Энди хайрлашамиз! Үзингни әхтиёт қил! — Ойим ўрнидан турди.

— Бўпти, ойи!

— Берироқ кел-чи...

Мен ойимнинг ёнига бордим. У мени бағрига босиб, ҳўнграб юборди. Қўзёшлари юзидан думалаб тусиб, иягидан чакиллаб тома бошлади. Мен ноқобил фарзанди учун қўзёшларини ҳанузгача асраб қололган онамга ҳайрат билан боқардим.

Уни аста ўтқиздим. Ойим қўлларини стол устида чал-

каштириб, билагига бошини қўйганча силкиниб-силкиниб йифлайверди.

Бир минут ўтди, икки минут ўтди... Назоратчидан дарак йўқ эди. Чидаёлмадим. Бориб эшикни муштлашга тушдим. Ҳовлиқиб назоратчи кирди.

— Олиб кетинг мени, илтимос!

Назоратчи ойимга қаради. Ойим рўмолининг учи билан кўзларини артиб, бош иргади ва назоратчига мамнун жилмайиб қўйди.

Биз хонадан чиқдигу чурқ этмай коридорни босиб ўтдик. Назоратчи ҳовлидаги водопровод олдида тўхтаб сув ичди, енги билан оғзини артаркан:

— Ич! — деди менга.

Сув ичгим йўқ эди, назоратчининг ҳам чанқоқ эмаслигини сезиб турардим. У азбаройи мени деб тўхтаган эди.

— Ювинвол, йигитча! — деди у яна.— Яхшимас, кўзларинг қизариб кетипти...

Юзимга ҳовучлаб муздай сув сепдим, анча енгил тортиб, назоратчига миннатдорлик билан қарадим,

— Ойингми? — деб сўради у.

— Ҳа!

— Сезувдим, кулгиларинг ўхшаркан.

— Эҳтимол.

— Уят эмасми?

Мен назоратчига таажжуб билан боқдим.

— Нега тикилиб қолдинг? Уялмайсанми, дейман?— деб тақрорлади у.

Индамадим, қоидага кўра қўлимни орқамга қилиб, юриб кетдим.

СЕНТИМЕНТАЛ ГУМАНИЗМ

Турмада ўғрининг ошиғи олчи, у ҳеч кимга бўйсунмайди. Ўғри бироннинг ишига аралашмайди, бирон ўғрининг ишига аралашуви ҳақида-ку гап бўлиши мумкин эмас. Шунга қарамай, маълумоти, касби, қисмати, хулқатвори ва миллатидан қатъий назар, бошқа ҳар қандай кишидан кўра ўғри билан турмада ётган минг марта афзал. Ўғри йўқ камера кимсасиз оролга ўхшайди, кема ҳалокатига учраганлар бу ерда кимdir қутқаришини кутиб, бир-бирларининг гўштларини ейишади. Ўғрилар ўртасидаги тенг ҳуқуқлилик кишини баъзан ҳайратга солади! Ўғри ўғридан фақат маълумотининг қай даражада

да эканлиги билангина фарқ қиласи, чунки уларнинг конституциясида мажбурий умумтаълим тўғрисидаги модда йўқ. Дарвоқе, маълумот ўғрига ҳеч қандай имтиёз ҳам бермайди: уларнинг бари бир хилда бахтсиз. Улар учун ижтимоий, моддий ёки миллий чегара йўқ. Ўғри Месопотамияданми, Танзанияданми, Чохатауринданми — бари бир ўғри. Ўғрилар учун қора, оқ, қизил, саринқ ранглар ҳам бўлмайди — ҳамма ўғри бир хилда қора. Ўғри ишламайди, унинг касби йўқ, шу сабабли унинг учун касб рақобати ёки касбдан фууруланиш деган туйгулар ҳам бегона. Ўғриларнинг бирдан-бир касби — ўғирлик. Ўғри ўғрини қандайдир буюк фазилати учун ҳурмат қилиши мумкин, лекин бу унинг шахсий иши. Ўғрилар турмада бирга тамадди қилишади, сўнгги бурда нонни бўлиб ейишади, ҳаммавақт бир-бирларини қўллаб қувватлашади. Ўғри озодликда қанчалик қўрқоқ ва ишончсиз бўлса, турмада шу қадар ботир ва шеригига беҳад садоқатли бўлади. Турма ўғрилар учун бамисоли жаннат, бу ерда улар ўзларини денгиздаги балиқдай ҳис қилишади. Шунинг учун ҳам улар камерани тозалашмайди, шунинг учун ҳам Гоголь тузган навбатчilar рўйхатида ҳаммамизнинг фамилиямиз бор-у, Девдариани билан Гулояннинг фамилияси йўқ.

Бугун Шошиа билан Мебуришвили навбатчи. Улар чelакни бўшатиб келишди, бакка сув тўлғазиши, мана энди Шошиа тўнфиллай-тўнфиллай камерани супуряпти. Тигран иккаламиз шахмат ўйнаяпмиз, бошқалар ўз сўриларида чордона қуриб ўтиришибди.

— Нима, бошқалардан ёмон ўғrimanmi? Бошқалардан кам ўғирлаганманми? — деб қолди бирдан Шошиа жигифийрон бўлиб.

Гапни қаёққа бураётганини сезиб турган бўлсан ҳам, индамадим...

— Рост-да, кимдан камим бор? — деди яна Шошиа супурги дастаси билан оёғимизга туртиб.

Тигран фарзинни кўтарганча қотиб қолди. Аввал менга, сўнг Шошиага қаради.

— Ким ҳақида гапиряпсан, азизим Шошиа? — деб сўради ниҳоят.

Шошиа унинг сўзларига парво қилмай, бидирлай кетди:

— Ўғrimisan, Мао Цээ-дунмисан, Искандар шоҳмисан — менга бари бир! Тозалик ҳаммага керак! Ҳа! Бош-

қаларнинг ахлатини тозалаш менинг ишим эмас! Шуми адолат?!

— Зазажон, кимни чалпияпти бу? — деб сўради Гулоян мендан.

— Юрсанг-чи, менга жавоб бериб юборишса, ўйинимиз чала қолади.

— Хаши¹ саккиз! — деди Тигран шахмат донасини суриб.

— Қабоб² тўрт! — деб жавоб бердим мен.

— Сенга фақат майнавозчилик бўлса! — Шошия менга ташланиб қолди.

— Нега унақа дейсан, Шошия, кеча навбатчилик қилдим-ку! — дедим ҳайрон бўлиб.

— Сени айтаётганим йўқ... Бошқалар бор...

— Ким уша бошқалар? Менми?

— Албатта! Девдариани икковинг! — деди Шошия бўш келмай.

— Хўш, нима демоқчисан? Гапир!

— Шулар билан тенг бўласанми, Шошия?! — деб бақириб берди Мебуришвили. — Биласан-ку, турма ўғриларники. Тўғрими гапим, староста?

— Сен етмай турувдинг! — деди ғижиниб Гоголь. — Айтилди-ку: ўгри — турманинг хўжайини. Яна сўрайдиган бўлсанг тилингни сууриб оламан!

— Мен нима дедим? — Мебуришвили ўзини оқлашга тушди. — Турма ўшаларники дедим, холос.

— Ушаларинг — ким? Нега уларники бўларкан?! — Шошия яна қайнаб кетди. — Ишлаш, супуриб-сидириш, чеалки бўшатиш, сув ташишга келганда турма уларники бўлмай қолади, еб-ичиш бўлса жон дейишади.

— Шошия, ишламаган — тишламайди, дея кўрма зинҳор! Балога қоласан! — дедим мен.

Ҳамма кулди.

— Рост-да! Турмада шулар хўжайин, бошқа жойда эса... — Шошия ўёгини айтишга журъят этолмади.

— Хўш, хўш... Бошқа жойинг қаер? — деб сўради Тигран.

— Нима, турма шунчалик камёб нарса эканми? Марҳамат, биздан ажралиб, «Совет Иттифоқи ўғриларининг

^{1,2} Хаши, қабоб — миллий таомлар. Гулоян билан Накашидзе хаши деганда «һ»ни, қабоб деганда «К»ни (шахмат катаклари) назарда тутишади.

Автоном республикаси»ни тузиб олишсин! — деди Шошиа.

— Лимон иккаламиз ҳам ўғри эканлигимиз ёдингдан чиқдими? — Тигран шундай дедио шахмат тахтасидаги доналарни сидириб ташлади.

— Ҳой, одамлар! — Шошиа сўрида ётганларга ўғирилди. — Нима деяпти булар? Биздан ортиқ жойи бор эканми буларни? Лимон иккаласи нимани қойил қип қўйипти? Биттаси ўн сўм учун одам ўлдирган, иккинчи си ёпиқ бозорда бир ночор деҳқоннинг пишлогини ўғирлаган. Ҳой, Гулоян, шуни билиб қўй: мен ўмарган пулларни бутун уруғ-аймоғинг бир бўлиб ўн йилда ҳам санаб тугатолмайди! Бир миллион тўққиз юз минг! Бу қўлга тушганимдагиси! Сув қилиб юборган пулларимни санашига яна ўн йил керак! Хўш, қани айт-чи, ким кўпроқ ўғирлаган: менми ё Лимон икковингми? А? Мендан қаерларинг ортиқ? — Шошиа жаҳл билан супургини полга улоқтириди-ю, икки қўлини белига тираганча Гулоянга тикилиб қолди.

— Шошиа,— деди ранги оқариб кетган Тигран.— Чипқонлигингни билардим-у, лекин қачон ёрилишингни билмасдим! — Шундай деб у ўз сўриси ёнига борди-да, бир тортишда тўшагини чокидан сўкиб, ичидан устара чиқазди.

Ҳамманинг нафаси ичига тушиб кетди. Устара борлиги ҳеч қайсимизнинг хаёлимизга ҳам келмаганди. Шошиа орқасига тисарилдио деворга суюнганча қотди-қолди.

Девдариани сўридан сакраб тушиб, Тиграннинг йўлини тўсади.

— Нима қиласан жўжахўрозлик қилиб! Буёқقا ол устарани!

— Қўйвор, Лимон, қонини ичаман бу аблажни! — деди Гулоян титраб.

— Узат, деяпман!

Гулоян устарани Лимонга бериб, рўпарамга ўтириди. Пайтдан фойдаланган Шошиа шоша-пиша ўз сўрисига чиқволди.

Девдариани устарани буклаб, Исидор амакининг сўрисига отди.

— Яшириб қўйинг, Исидор амаки!

Сўнг Шошиага ўгирилди:

— Гоголадзе!

Утакаси ёрилган Шошиа миқ этмасди. Шу тобда у

итдан қочиб дарахтга чиқволган, ғажиб ташламоқчи бўлиб пастда ириллаётган рақибига даҳшат билан тикилиб турган мушукка ўхшарди.

— Гоголадзе! — дея такрорлади яна Девдариани.— Қаерим сендан ортиқлигини айтайми?... Биринчидан, мен — Девдарианиман... Иккинчидан, мен одамман, сен — ҳайвонсан... Учинчидан, миллион сўм ўғирлаган махлуқ қайтиб бу ишни қилмайди! Сизлар-чи? Сизлар нима қилгансизлар? Шеринг Гварамадзе миллион сўмни дарахт тагига кўмиб қўйибди. Одамми у?!. Йўқ, палид у! Сен ҳам шунақасан! Сен ҳам пулни ерга кўмиб қўйган бўлсанг керак ҳойнаҳой! Ўлганингдан кейин болаларинг қанаққиб топади ўша пулларни?! Қабрингга тупуришади ҳали! Билдингми?

— Нега, нима учун? — деб ғўлдиради Шошиа.

— Шунинг учунки, сен ҳам палидсан!. Пулни ҳам ерга кўмадими одам!.. Наҳотки пулга муҳтож қариндошларинг бўлмаса? Ёки кўча-кўйда қўл чўзиб турган тиланчига ҳам кўзинг тушмаганими? Черковга боргин эди, шу пайтгача ер ютмаганига шукроналар айтиб, шам ёққин эди!.. Пулни кўмганмиш-а! Ҳў, текинтомоқ иблислар!.. Яна ўзингларни бизга солиштириб ўтирибсизларми?! Сен ҳеч қачон бу ердан чиқиб кетолмайсан, чунки озодликда юришга муносибмассан! Сени суягинг шу ерда чириши керак!

— Чирияпти-ку ҳалиям! — деди Шошиа йиғламсираб.

— Баттар бўл! Сенлар одаммиссанлар? Еб тўймас, очкўз аждарҳосанлар! Сенларга қанча бўлса ҳам оз кўринаверади! Бугун — бир миллион, эртага — икки миллион, индинга — уч миллион бўлса дейсанлар!

— Мен давлатдан ўғирлайман, сенлар камбағал одамларни шиласанлар! — деди Шошиа ўзини оқлаган бўлиб.

— Камбағалларни эмас, сенга ўхшаган абраҳаларни шиласмиш!

— Мен меҳнат қиласман!

— Меҳнат қиласман? Ҳозиргина «ўғирлаганман» дединг-ку?

— Ўғирлаган бўлсан ўғирлагандирман. Лекин сен нега энди мени шиласан?

— Ўғирлаган ўғри — ўғри эмас, исини чиқазмаган ўғри!

— Айтдим-ку, мен давлатникини ўғирлайман. Бу бутунлай бошқа нарса!

— Нима, давлатга пул керак эмасми сенингча? Ёки давлат — соғин сиғирми? Сенга ўшаган ҳаромхўрлар кечасию кундузи қонини сўриб турганига чидаган давлатга раҳмат! Ўлай агар, раҳмим келади давлатга!

Шу гапларни гапираётганида Девдарианинг кўнглидан нима ўйлар кечганини билмайман-у, аммо Шошиага ўшаганлар қонини сўриб ётганини кўз олдимга келтириб, давлатга ростдан ҳам ичим ачиб кетди.

— Бўпти, бўпти, Девдариани, энди қўлимга рўмолча олиб, давлатга мотам тутарканман-да! Топган етимчангни қара-ю! — деди Шошиа кесатиб.

— Шунча пулни нима қиласанлар, а? Деворга ёпиширасанларми?

— Бола-чақага, Лимон, фарзандларга,— деди Шошиа маъноли жилмайиб.

— Бола-чақа эмиш-а! Биламан сенларни! «Ҳақиқий грузин» қилиб ўстирмоқчисанлар-да, а? Зиёлиларни тарбиялайсанлар? Инглиз тили, музика, рақс... Тоғда дача, денгиз бўйида дача, ўрмонда дача, машина, диплом, Тбилисида «ёғли» жой, ҳашаматли уй... Хўш, болаларнинг ўзлари нима қилишади, а? Унақа ношудларни кимга кераги бор? Ҳе, қўшмозор бўлинглар ўша такасалтангларинг билан! Тағин Тигранга таъна қилганига ўласанми! Тигран бир одамни ўлдирган, бунинг учун жавоб беради. Сен-чи? Сен кулиб туриб минглаб одамларни жонини оласан, энди жавобгарликдан қочмоқчимисан?! Камерани йифиширишдан бўйин товлайсан! Челакни бўшатиб келишга оғринасан! Ҳў, ярамас! Пастга тушгин, каллангни мана шу челакка тиқмасам одам эмасман!

Девдариани нафасини ростлади.

— Ўзинг-чи, ўзинг! — деб тўнғиллади Шошиа.— Ўзинг фариштамисан?! Ҳе, ўргилдим!..

— Мен ўзимни фариштаман деётганим йўқ! Ўлганимдан кейин зурриётим тугайди. Сен бўлсанг, иккита итваччанг етмагандай, яна аллақандай Сиранушга уйланниб, ҳалигиларни кўпайтирмоқчимисан!

— Ўйланаман! — деб бақирди Шошиа, гўё Девдариани севгилисини тортиб олаётгандай.

Ортиқ чидаб бўлмасди. Бениҳоя таранглашган асаб торлари ё узилиши ё бўшашиши керак эди... Шошианинг охирги нидоси жонга ора кирди: асаблар бўшашиб, ҳамма кулиб юборди...

— Ол-а! Бир-бировларининг кекирдакларини узиб

олишади, деб ўйловдим. Булар ҳиринглашади-я! Хүш, нега куласанлар? — деб түнғиллади Тигран сўрисига чўзиларкан. Девдариани ҳам ўз жойига қайтди. Мен Исидор амакининг ёнига ўтирдим.

— Эшигдингизми, Исидор амаки? Бу Лимон эмас, нақ Маратнинг ўзгинаси!

Исидор амаки бош иргаб қўйди, бир лаҳза ўйланиб турди-да, сўнг қўлини юқорига кўтариб, эҳтирос билан хитоб қилди:

— Агар Қавкасионининг мангу музликлари қалби қайноқ, руҳи тетик, феъли кенг ватандошларимизни ҳовридан тушириб турмаганда улар ўзларидаги беҳисоб нуқсонларга қарамай ажойиб мўъжизалар яратишган бўлур эди...

Сентиментал (французча) — ҳаддан ташқари таъсирчан, йиғлоқи дегани.

Гуманизм (лотинча) — одамларга муҳаббат, инсон қадр-қимматига ҳурмат туйғуси билан йўғилган дунёқараш.

«Гуманизм» деган сўз библиядаги илк сўзлар ичида нечанчи ўринда туришини ёки Ер юзида инсон пайдо бўлганидан кейин қайси минг йилликда бу сўз биринчи бор тилга олинганини аниқ билмайман, лекин бир нарса шубҳасиз: энг улуғ инсонпарварлик олло-таоло гуноҳга ботган Одам Ато билан Момо Ҳавони жаннатдан қувиб юбориб, шу тариқа уларни абадий ҳузур-ҳаловат ва беташвиш турмуш азобидан халос этганида содир бўлган.

Ушанда яратганинг бу қилмишини кўпчилик, жумладан Одам Ато билан Момо Ҳаво ҳам, ўта шафқатсизлик деб баҳолашган эди. Энди эса, бу воқеага йигирманчи асрнинг иккинчи ярмидан туриб назар ташлаганимда парвардигор инсонпарварликнинг, ўз бандаларига меҳр-шафқатнинг олий намунасини кўрсатганига астойдил имон келтираман. Одам Ато билан Момо Ҳавога ҳаёт қувончларини баҳш этган, уларнинг томирларини қайноқ қон билан тўлдирган, жаннат нағмаларидан мудроққа кетган қалбларида изтироб ва эҳтирос оловини ёққан оллоҳнинг бу иродасини яна қандай баҳолаш мумкин?

Мана шу ҳақиқий гуманизм, мана шу буюк инсон-парварлик учун парвардигори оламга Одам Ато ва ра-

фиқасининг беҳисоб ва миннатдор авлодлари номидан қанчадан-қанча шукроналар айтганман...

Энди сентиментал гуманизм масаласига келсак, бу тушунча анча кейин пайдо бўлган, уни, худо каби, одамлар ўйлаб топишган ва шуниси ажабланарлики, одамлараро муносабатнинг бу маҳсули... турмада дунёга келган...

Турмада ҳамма раҳмдил бўлиб кетади. Масалан, Гулоян кунбўйи Р. Коркиянинг «Шўр бешик» ҳикояси қаҳрамонининг аччиқ қисматига ачиниб, ёш тўкиб ўтири.

— Шу ҳам ишми? Ёш болани армияга олишга уялишмаганини қаранглар-а! Аблаҳ оқ гвардиячилар-чи? Унга ўқ узишипти-я! Бола отдан йиқилганида одамларнинг кўзи қаёқда эди? Ёрдам беришса бўлмасмиди? Сизлар мана шунақасизлар, грузинлар!

— Ҳикоя грузинлар ҳақида эмас-ку, Тигран! Ундан ташқари, замон шунақа эди у пайтда... Уруш кетаётган эди...

— Э, қўйсанг-чи! Уша ерда бўлганларнинг ҳаммасини пешонасидан отиш керак! Ўн беш йил намакобда ётиб кўр-чи, нима аҳволга тушаркинсан!..

Тигран, тонетлик ўрмончини киприк қоқмай жонидан жудо қилган Тигран юм-юм йиғларди.

Турмада марҳумларга ҳам ачинишиади: Лаврентий Павлович Мебуришвили, истеъфога чиққан (ёки ишдан ҳайдалган) майор, қабристоннинг собиқ директори, ҳар бир қабр устига кунига уч мартадан борадим, бириннинг атрофидаги гулларга сув қуярдим, иккинчисининг тепасида соатлаб ёш тўкардим, таниш-билишларнинг қабр тошлари чангини мана шу шоҳи рўмолчам билан артардим, дея бизни ишонтиришга уринади.

— Ҳой, қабристон директори,— деб мурожаат қилади унга Шошиа,— нима учун ўттизта сохта қабр, яна тош қўйилган қабр топилганини ёки жасад устига жасад қўйиб, уларнинг қариндош-уруғларини шилганинги гапирмайсан?

— Сохта қабрларни ўзимга опқўймаганман, азизим! Ўттизта қабрни бошимга ураманми? Дўстларимни ўйлаганман, сизларни ўйлаганман!.. Ҳамманинг борадиган жойи ўша ер... Ҳар қандай келажак бугундан бошланаиди, сўнг ўтмишга айланади, ана шу ўтмиш — бизнинг келажагимиз,— деб тушунтиради Мебуришвили.

— Ҳе, фалсафангдан ўргилдим! Үлай агар бир нарса тушунган бўлсан! — дейди Шошиа.

— Қабристонга олиб бориб, ўша сохта қабрга тиқ-қанларида тушунасан! — деб тасалли беради унга Мебуришвили.

— Ҳой биродарлар! — Шошианинг хуноби ошади.— Нима учун бу одам сохта қабрларни пуллади?

— Менга қара,— дея унинг гапини бўлади Тигран,— сохта деганинг нимаси?

— Ёлғон деганим-да! Қабр бор. «Бу ерга ўғри Тигран Гулоян дағн этилган, № 23041»,— деган ёзув ҳам бор. Лекин қабр бўш. Тушундингми энди?

— Демак, тирик одамларни кўмган экан-да? — дейди Тигран.

— Бир ҳисобда шундай... Ана шунаقا сохта қабрлар ўттизта бўлган, бу ўша қабрларни сотган, пора олган...— деб изоҳ беради Шошия.

— Ишонманглар буни гапига! Нимани тушунарди бу чаласавод! Порани нима алоқаси бор? Нима ўзи пора дегани? Бошига кулфат тушганда бировга ёрдам берсаму у бунинг эвазига менга миннатдорлик билдирса — пора бўладими шу? Қанча одамга қабр ҳадя қилиб юбордим! Мана, масалан, бирортангиз олдимга келиб, қабр учун тузукроқ жой ажратиб беринг, десандиз, йўқ дейманми? — астойдил таажжубланди Мебуришвили.

— Ҳм... Қандай даҳшат! Лекин бу ҳам инсонпарварликка киради! — дейди бир нуқтага тикилиб, ўй сурингни ўтган Чейшвили.

— Қўйсанг-чи, Мебуришвили? Чўпчагингни бошқаларга айтасан, аҳмоқ одам йўқ бу ерда! Бўйнига хоч осволиб, ўзини авлиё қилиб кўрсатмоқчи! Қип-қизил порахўрсан, нафси ўпқон, дарди бедаво порахўрсан, билдингми?! — дея гапга аралашди Чичико Гоголь. Гамцемлидзе билан бўлган жанжалдан кейин уни олти сутка карцерга қамаб қўйишган, шундан бери анча мулоим тортиб қолган эди, аммо Мебуришвилига нисбатан нафратини барибир яшиrolмади.

— Ўзинг жиноятчи бўла туриб, мендан бир туки ортиқ бўлмаган манови одамлар олдида каминани ҳақорат қилишга уялмайсанми, Гоголь? — деди Мебуришвили ўта босиқлик билан. Чунки Гоголнинг Гамцемлидзени қандай калтаклаганини ҳали ёдидан чиқазмаган эди.

— Ўрнимдан турайми, Мебуришвили? — дея пўписа қилди Девдариани.

— Ўғриларни назарда тутганим йўқ! — Мебуришвили шоша-пиша гапини тўғрилади.

— Бекор айтибсан! Бу ерда сендан палидроқ одам йүқ! — деб ўшқирди Гоголь.

— Нега энди, Гоголь? Мени биروف билан адаштира-ётган бұлмагин тағин? — деди Мебуришвили.

— Йүқ, адаштираётганим йүқ! Сен одамларнинг бошига тушган кулфат орқасидан бойлик орттирган, қабрларни пуллаган, энди эса бўйнига хоч освониб, биз билан бир камерада ўтирган ва кечалари ўғринча тамадди қиласдиган Коммунистик партияниң собиқ аъзоси ўртоқ Мебуришвили бўласан! Гапим тўғрими?

— Ўзингни гўлликка солма, Гоголь! Партия билети ўз вақтида иккаламиз учун ҳам нон карточкаси олиш воситаси бўлган! Бўйнимга хоч осаманми, фишт осаманми, бу — менинг ишим!

— Йүқ, фақат сенинг ишинг эмас! — деб эътиroz билдириди Гоголь.

— Яна кимнинг иши? — деди кесатиб Мебуришвили.

— Лоақал менинг ишим! — деб жавоб берди Гоголь.

— Мен билан партияниң ўртасига ким сени даллол этиб тайинлади? — деди Мебуришвили жиғи-бийрон бўлиб. — Ҳе, сендақа марксизм-ленинизм ғояси учун курашчидан ўргилдим! Мен ўз вақтида, мени хароб қилмасларидан олдин, ҳақиқий коммунист бўлганман, агар билсанг!

— Хароб қилмасларидан олдин деган гапингни қандай тушуниш керак Мебуришвили? Пора олишни тақиқлаб қўйишган-да, шундайми?

— Мен порахўр бўлиб туғилмаганман!

— Ҳа сен ҳамма вақт фаришта бўлгансан!

— Ҳа, шунаقا!

— Биламан! Шу даражада софдил бўлгансанки, ҳатто пораларинг ҳисобидан ҳам партвзнос тўлагансан?

— Сенга ўхшаб?

— Елғон гапиряпсан, Мебуришвили! Мен учун партия билети ҳеч қачон нон карточкаси бўлган эмас, чунки мен партиясизман! Марксизм-ленинизм ғоялари билан ҳам қизиқмаганман! Мени бошқа нарса ташвишлантиради: ўз партияси ва ўз партбилетини ўттизта сохта қабрга алмаштирган одам менга ёки бошқаларга вафо қиласмиди? Ҳаммамизни мол бозоридаги жонвордай сотиб юборасан-ку!

Мебуришвили индамади.

— Қалбингга-ку тупурибсан, энди муқаддас хочни ҳам ҳаром қилмоқчимисан?

- Эътиқод эркинлиги конституцияда ёзіб қўйилган!
- Худони ва виждонни сотиш эркинлиги ҳамми?
- Гоголь Мебуришвилининг устига бостириб бора бошлади. Мебуришвили оғирроқ бирор нарса излаб, атрофга аланглади, лекин ҳеч нарса топа олмай, стулни күтарди:
- Яқинлашма! Бошингни ёраман!
- Гоголь, қўйсанг-чи! — деди Девдариани.
- Аралашма, Лимон! Мен сенларнинг ўғирлик ишларингга аралашмайман-ку! — дея чўрт кесди уни Гоголь ва бизга ўгирилиб: — Ким аралашса — ўлдирман! — деди кўзини олайтириб.
- Яқинлашма! — деб чинқирди яна Мебуришвили ва стулни бир четга улоқтириб, эшикка қараб югурди. Аммо Гоголь унга етиб олиб, бақувват панжалари билан ёқасидан ушлади-да, бир силтаб ўзига қаратди:
- Хочни чиқаз!
- Мебуришвили буйруқни бажо келтирди.
- Гоголь хочни кафтига қўйиб, унга бир оз тикилиб тургач:
- Ўнта амри вожибдан хабаринг борми? Исонинг амри вожибидан? — деб сўради Мебуришвилидан.
- Бу ер диний мактаб эмас, Гоголь? — деди Мебуришвили.
- Гапир! — Гоголь унинг иягига муштини тиради.
- Ўлдирма! — деди Мебуришвили овози титраб.
- Қўрқма, ўлдирмайман, лекин бу — бешинчи амр.
- Бир бошдан айт.
- Хиёнат қилма!
- Олтинчиси бу! Бир бошдан айт, деяпман.
- Ёдимда йўқ.
- Инжил нечта, буни биларсан?
- Тў... Тўртта, — деди Мебуришвили иккиланиброқ.
- Тўгри. Тўртта. — Гоголь шундай дедиую қуличкашлаб Мебуришвилининг юзига тарсаки тортиб юборди. — Бу бир, ўзинг хиёнат қилган партия номидан!
- Бу икки, ўзинг хиёнат қилган худо номидан! — Гоголь яна тарсаки тушириб, Мебуришвилининг бўйнидаги хочни юлиб олди. — Буни осиб юришга муносиб эмассан!
- Мана буниси — уч, қабристонингдаги марҳумлар номидан! — Учинчи зарбадан Мебуришвили чайқалиб кетди.
- Буниси эса — мендан! — Гоголнинг гурзидаи муш-

ти Мебуришвилиниг бошига тушди. У бир инградио чўккалааб қолди. Гоголь хочни унинг ёнига қўйиб, бориб эшикни тақиллата бошлади.

— Безовта қилганим учун уэр, оғайнилар! — деди сўнг бизга қараб.— Башқа иложим йўқ эди! Ёшлигимдан бунақа аглаҳларни ёмон кўраман! Нима учун директоримни урдим? Нима учун ёшим бир жойга борган бўлишига қарамай, безори деган айб билан қамоқقا тушдим? Чунки директорим ҳам мановингга ўхшаган разил одам!

Камерага назоратчи кирди.

— Нима гап? Қим тақиллатди? — деди у ўдағайлаб.

— Илтимос, манови иблисни опчиқиб кетинг, начальник, кейин мени ҳам олинг, мен уни дўппосладим! — деди Гоголь ва ўзи назоратчига кўмаклаша бошлади.

— Зўравонлик! — деб тўнғиллади Чейшвили, Гоголни олиб чиқиб кетишгач.

Гуманизмдан гуманизмнинг фарқи бор.

Эсимда, қамоқقا тушмасимдан олдин, якшанба кунларидан бирида ўртоғим Нодар билан яёв Бетаниага¹ қараб жўнадик.

Йўлда дайдиб юрган эгасиз бир эшакка дуч келдик. Борадиган манзилиниг тайини йўқ жонвор қулоқларини осилтирганча боши оқсан томонга қараб одимларди.

— Бизга эмас, бўрига дуч келганида кўрарди кўрадиганини! — дедим мен. Нодар кулиб юборди.

— Нега куласан?

— Бир нарса эсимга тушиб кетди.

— Нима экан?

— Қизиқ бир иш бўлган: ўтган йили археолог ўртоқларим экспедицияга боришган эди... Йўл-йўлакай эшак сотиб олишибди. Манзилга етгач, эшакдан юкларни туширишибди, палаткаларни тикишибди, жойлашишибди, қарасалар, эшак ортиқча эмиш.

— Нима қиласиз буни? — деб сўрабди биттаси.

— Қўйворамиз! — дебди иккинчиси.

— Йўғ-э, раҳм қилиш керак! Бўриларга ем бўлади! — деб ўртага тушибди учинчиси.

— Бўлмаса, шу ерда юраверсин! — дея маслаҳат берибди тўртинчиси.

¹ Бетания — Тбилиси яқинидаги кўхна архитектура ёдгорлиги.

— Ким унинг ем-сувидан хабар олиб туради? — деб эътироz билдирибди бешинчиси.

— Унақа бўлса, ўлдирамиз! — дебди олтинчиси.

— Нима билан ўлдирамиз? Милтиғимиз йўқ-ку? — деб бош қашлабди биринчиси.

Кейин шундай тадбир ўйлаб топишибди: эшакнинг қорнига динамит боғлаб, пилигига гугурт чақишибди, эшак тилка-пора бўлиб кетибди-ю, ҳайтовур, бўриларга ем бўлишдан қутулибди. Даҳшатли воқеа, аммо бу ҳам гуманизмнинг бир кўриниши...

... Тurmada ҳатто қурт-қумурсқаларга ҳам ачинишади. Масалан, Шошиа дуст-дори кашф этилишидан инсоният ҳам жабр кўрди, деб ишонади. Одамларнинг ортиқча қонини сўриб, шу тариқа организмда қон айланшини тартибга солиб турадиган тахтакана ва бургалар ўша дорининг дастидан қирилиб кетаётганмиш. Оқибатда гипертония, атеросклероз, лейкемия, инфаркт, инсульт, стенокардия ва яна ҳали ўзимиз ҳам билмайдиган турли-туман касалликлар бениҳоя кўпайганмиш.

— Илгари шунақа касалликларга ҳеч ким чалинганими? — деб сўрайди Шошиа.

Биздан садо чиқмайди, чунки жавоб беришга ожизмиз.

— Ана, кўрдингларми — мен ҳақ эканман! — дейди Шошиа севиниб.— Хитойда ҳам шундай бўлган эди. Чумчуқларни қириб ташлашди. Хўш, оқибати нима бўлди? Шолининг ҳосили пасайиб кетди! Тўгрими гапим?

Яна ҳамма жим. Бирдан Тигран тилга киради:

— Хўп, бурга билан чумчуқлар — майли. Бит-чи? Битдан нима фойда?

Энди Шошиа гангиг қолади, чунки бит инсон учун фойдалими-йўқми, аниқ билмайди.

Ҳа, турмада ҳамма нарсага ачинишади, фақат ўз асаблари ҳақида ўйлашмайди.

... Бу гал Гоголни нарсалари билан олиб чиқиб кетишиди. Ҳаммамиз уни яхши кўрардик, бинобарин, у кетганидан кейин камера ўлик чиқсан уйдай ҳувиллаб қолди. Фақат уйқуга ётишдан олдин Исидор амаки:

— Агар асабларимизни асрамасак, давлат беиш қолади: ўзимиз бир-биrimизни гўрга тиқамиз! — дедио бошига адёлни тортди.

ЯНА ШУБХА-ГУМОН

Ойим түғри айтган экан. Бир ҳафтадан сүнг мени янги терговчи қақыртирди.

У Гагуадан ёшроқ эди. Қабинетга кирганимда саломлашмади, үтиришга жой күрсатмади, чекишиңи таклиф қилмади. Бу ишларни үзим бажардым — терговчига салом бердим, стулга үтиридим, стол устида турган «Иверия» қутисидан бир дона сигарета олдим-да, оёқларимни чалкаштирганча уни тутатдым.

Нега бунчалик сурбетлик қилдим — ҳайронман. Эхтимол, янги терговчига айбим йүқлигини, бинобарин, ҳеч кимдан құрқаслигимни билдириб қўймоқчи бўлгандирман. Балки, ниҳоятда ҷарчаганимни, ҳамма нарса жонимга текканини, нима қилсалар ҳам менга бефарқлигини таъкидлаш истаги туғилгандир. Оймининг, үзингни яхши тут, мулоим гаплаш, деган сўзлари ёдимда эди-ку, нега бундай қилдим-а? Терговчи менга истеҳзоли табассум билан қараб турарди. У бунақа қилиқларни минг маротабалаб кўрган, шунинг учун менинг бемаъни хатти-ҳаракатим унга заррача ҳам таъсир қилмаганди. Шуни тушундиму изза бўлиб кетдим ва үтирган жойимда қаддимни ростладим.

— Фамилиям Хеладзе, — деди терговчи, — қўшимча тергов ўтказиш учун делонгизни менга беришди.

- Жуда соз! — дедим мен кулиб.
- Нега соз бўларкан? — деб сўради у.
- Қайдам.
- Бунақа дейишни нима кераги бор унда?
- Шунчаки, илтифот юзасидан.
- Унда яхши.

Орага жимлик чўқди. Хеладзе индамасди, менинг эса айтадиган янги гапим йўқ. Сигаретани охиригача чекдим, яна олишга уялиб турган эдим, Хеладзе буни сезиб, битта сигарета узатди, үзига ҳам олди.

- Раҳмат! — дея миннатдорлик билдиридим.
- Бемалол. Тутатавер.
- Олдин сиз ёқинг.

— Мен чекмайман. Беш йил бўлди... Лекин хумори тутиб туради...

— Бу ердан чиққанимдан кейин мен ҳам ташлайман!

Хеладзе жилмайди. Ножӯя гапириб қўйганимни дарров сездим, лекин начора? Иккинчи сигаретани ҳам охиригача чекиб бўлгач, сабрим чидамади:

- Бошлаймизми?
- Нимани?
- Терговни-да!
- Тергов аллақачон бошланган.
- Суроқ қымайсизми?!
- Бирор янги гапинг борми?
- Иүқ.
- Эскилари сұзма-сұз ёзилган бу ерда.
- Нега чақырдингиз бўлмаса?
- Шундоқ. Сен билан Амилахварини бир кўриб қўйгим келди-да.

— Қўрмоқчи бўлсангиз, суратимиз бор-ку! — дедим энсам қотиб ва боя терговчини кўрганда йилт этган умид учқуни сўна бошлаганини ҳис қилдим.

Хеладзе папкани очиб, қофозларни узоқ кўздан кечирди, кейин бошини кўтариб:

— Суратда сен қотилга ўхшайсан, Накашидзе! Шунга ишонаверайми? — деди у ниҳоятда осойишта оҳангда. Кўзларимиз тўқнашди. Унинг ўткир нигоҳига чидаб туришга роса уриндим-у, аммо уддасидан чиқолмадим, сал ўтмаёқ ерга қарадим.

Бир оздан сўнг терговчига яна кўз ташлаган эдим, чеҳрасида ғолиб келган кишиларникига хос тантана ифодасини эмас, аллақандай надомат ва мунг аксини кўрдим.

- Хўш, нима маслаҳат берасан, Накашидзе?
- Виждонингиз буюрганини қилинг.
- Мана булар-чи? — у папкага кафтини қўйди.
- Ўзингиз биласиз...
- Сенинг фойдангга фақат уттагина факт бор, Накашидзе.

Менинг фойдамга ҳам нимадир борлигини шунча ойдан бери биринчи марта эшитишим.

— Ростдан-а! — дея қичқириб юбора ёздим.
— Биринчидан, сен билан Амилахвари берган маълумотлар айнан бир хил. Тергов материалларига қарандан, олдиндан тил бириктириш учун сизларда имконият бўлмаган. Иккинчидан, жабрланувчи Харабадзега тегишли бир минг беш юз сўм пулни ўзлаштиришга уринишиди, деган айб ҳам олиб ташланади. Ўша оқшом Харабадзенинг ёнида пули бўлмаганлигини буфетчи тасдиқлади. Эски мижоз сифатида буфетчи уни насяга сийлаган. Учинчидан, Амилахвари айбни ўз зиммасига олди. Мана ўз қўли билан ёзган иқорномаси. Ўқи.

Титроқ қўл билан Ростомнинг маълумотномасини олиб, ўқий бошладим. Бу ўта ишонарли қилиб ўз-ўзига ёзилган тұхматнома эди.

— Ёлғон! Амилахвари виждон азобидан қийналяпти, у ўзини менинг олдимда гуноҳкор деб ҳисоблаяпти, чунки ресторанга у бошлаб борган эди, ўшанинг зарбидан Харабадзе тилдан қолди. Соселиянинг ўлимига бизнинг алоқамиз йўқлигини тасдиқлайдиган бирдан-бир гувоҳ — Харабадзе. Амилахварининг ҳамма айни ўз бўйнiga олаётганига сабаб — мана шу. У мени асрар қолмоқчи, тушуняпсизми? Қотил — Харабадзенинг ўзи! Ҳа, Харабадзе! Харабадзе! — Мен Ростомнинг хатини майда-майда қилиб йиртиб, столга ташладим. — Ёзинг, гапларимни ёзиб қўйинг! Бор ҳақиқат — мана шу! Бўлмаса мени тинч қўйинг! Нима қилсангиз ҳам ихтиёр ўзингизда! Терговингизга ҳам, адолатингизга ҳам, кодексу гуманизмингизга ҳам тупурдим! Ёзинг: ўша одамни мен ўлдиридим, аслида олдин анови чўчқа Харабадзени ўлдириш керак эди! Улгуролмадим! Майли, ҳечқиси йўқ! Бу ердан эсон-омон чиқсан — тирик қўймайман, агар унгача оёғини узатвормаса! Ана ўшанақа палидларни дўппослаганимиз учун бизга мукофот беришингиз керак, медаль, орден беришингиз керак, ҳайкал қўйишингиз керак бизга! Э-э, оғзимни оғритиб сизга гапириб ўтирибман-а! Қани ўша адолатингиз? Нега ёзмаяпсиз?! Сотилганмисиз? Тилла беришганми? Харабадзени ёнини олинг! Ушанга хушомад қилинг! Шамоллаб қолмасин тағин! Айниган мияси баттар айнимасин! Кунинга уч маҳалдан қон босимини ўлчанг! Америкада тайёрланган дорилардан топиб беринг! Элчихонага хат ёзинг — Грузиянинг фахри ва виждони, умидимиз юлдузи, суюнган тоғимиз ўлим ёқасида, денг! Ёзинг!.. Накашидзе айбига иқрор бўлди, тергов тугади, дело ёпилди, деб ёзинг! Ёзинг!!!

... Титраб-қақшаб стулга ўтириб қолдим. Чаккаларим зирқираб, кўз олдим қоронгилашиб кетди. Теварак-атрофимдаги ҳамма нарса — турма ва терговчи, қалин папка билан Ростомнинг иқрорномаси, хонадаги ҳаво ва тамаки тутуни, Харабадзенинг хаёлимда жонланган қиёфаси билан ўзимнинг енгилтаклигим — ҳаммаси аралаш-қуралашига миямни шу қадар пармалардики, шу тобда бу азоблардан қутулиш учун ўлишга ҳам тайёр эдим.

Хеладзе сўзларимни бошини эгганча чурқ этмай

эшитди. Кейин шошмасдан Ростомнинг мен йиртиб ташлаган иқорномаси ёзилган қофоз парчаларини тера бошлади. Уларни кафтига тўплаб, саватга ташлаганидан сўнг:

— Асабларинг чатоқ-ку, йигитча? Намунча ўзингни қийнамассанг? — деди мулойимлик билан.

— Кечиринг...

— Шу даражага етгансан деб ўйламаган эдим... — Уйрнидан туриб, хонада ўёқдан-буёққа юра бошлади.

— Мени кечиринг, ҳурматли... айб менда эмас. Сиз ўз ҳолатингиздан келиб чиқиб гапирияпсиз... Турмадаги тартиб-қоида эса бутунлай бошқача. Асабни авайлаш осонми бу ерда... Ўзимни иродали одам деб ҳисоблардим, янгишган эканман...

— Ҳечқиси йўқ... Энг муҳими, абраҳ эмас экансан... Сенинг ўрнингда бошқа одам бўлганда Амилахварини бадном қилиши мумкин эди.

— Ростдан ҳам у ўлдиргани йўқ! Нега унга тұхмат қилишим керак?!

— Нега, дейсанми? Тергов ишида шундай иборалар борки, уларнинг ёрдамида бировга тұхмат қилмасдан ҳам сувдан қуруқ чиқиб кетиш мумкин. Масалан; «эҳтимол», «аниқ ёдимда йўқ», «бир нарса деёлмайман», «назаримда шунақа», «бўлса бордир» ва шунга ўхшаш иборалар. Тушундингми?

— Айтганларимни ёзиб беришим мумкин!

— Кераги йўқ. Сени сўроқ қилиш ниятида келмаганман. Маълумотларинг ҳам керак эмас. Бари бир айтганингдай қилиб ёзиб беролмайсан.

— Нима учун келгансиз бўлмаса? Айтинг!

— Сенга ёрдам ва маслаҳат бериш учун келгансман, — деди у. Қўзларимиз яна тўқнашди. Негадир этим жунжикиб кетди. Нима бўляяпти ўзи? Наҳотки бу ҳам алдаётган бўлса? Терговчи маҳбус билан шу йўсинда гаплашганини ким эшитган? Қайси маҳбус бунга ишонади? Ҳар қандай терговчи: «Бўйнингга олсанг, гуноҳинг енгиллашади!» «Иқрор бўлсанг, ўғига ёрдам берамиз!» «Хўп деявер, ҳеч кимга айтмаймиз!» — деган ваъдаларни беради... Буни ҳамма билади... Лекин бу одам... Бунаقا терговчини биринчи кўришим!

— Ўзинг маслаҳат бер, Накашидзе,— деди у яна.— Нима қилсамикин?

Тағин кўз уриштиридик... Энди чидайман, тикилиб ту-

рaverаман! Ичидагини күзларидан билиб оламан! Агар алдаётган бўлса ўзи нигоҳини олиб қочади!

Мен унга узоқ, жуда узоқ тикилдим, у ҳам киприк қоқмай қараб тураверди. Хеладзе алдамаётган эди!

— Мен нима маслаҳат беришим мумкин? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Яхшилаб эсла... Менга дастак булладиган бирор тафсилотни хотирангга келтир. Агар фақат бунга ишондиган бўлсан,— у папкага қўлини қўйди,— икковимиз ҳам доғда қолишимз мумкин...

— Билмайман... Мени фақат Харабадзенинг айбига иқрор бўлишигина сақлаб қолиши мумкин. Тўғрисини айтса, албатта...

— Айтармикин?

Мен жавоб беролмадим, чунки Харабадзега ишонмасдим. Умуман ҳеч нарсага ишончим қолмаган эди.

— Кеча касалхонага борувдим,— дея давом этди терговчи,— Харабадзе анча ўзига кепқопти, лекин сўроқ қилишга вақт эрта. Бирор ҳафталардан кейин хотираси батамом тикланади. Дўхтирлар шундай дейишяпти. Лекин бўйнига олармикин? Ҳамма гап мана шунда.

— Соселиянинг ўлганини билмайди-ку, ахир! Иккинчи шишани улоқтиргани ҳамоно Амилахвари уни сопқолди! Шиша Соселияга текканини кўргани йўқ у!..

— Сопқолди, сопқолди! Нима билан сопқолди ўша Амилахваринг? Экспертиза хулосасида, тўмтоқ предмет билан урилган, дейилган.

— Ўлай агар, мушт билан солди! Фақат мушт билан!

— Мушти ҳам бор экан-да! Демак, Харабадзе Соселиянинг ўлганини билмайди, дегин?

— Билмайди.

— Билиб қолиши мумкин-ку?

— Билмаслиги керак!

— Қандай қилиб?

— Айтманг унга!

— Алдайинми?

— Ёлғонга кирмайди бу! Ахир ўлдириш нияти йўқ эди-ку! Шишани отди, холос. Агар ўша шиша Соселиянинг ўлимига сабабчи бўлганини билиб қолса, албатта бўйнига олмайди! Ўтинаман, Соселиянинг ўлганини Харабадзега айтманг! Илтимос!

— Бўпти, хотиржам бўл! Айтмайман... Агар айтиб қўйишмаган бўлса...

Хеладзе ўлланиб қолди. Кейин стол устидан папка-

ни олиб, кетишга чоғланди-ю, бирдан энгашиб телефон номерини тера бошлади.

— Алло, Миминошвили? Хеладземан. Ҳозироқ Қамо күчасидаги тез ёрдам касалхонасига милиционерни жүнат! Саккизинчи палатада ётган Ҳарабадзенинг ёнига ҳеч кимни киритмасин, дүхтирларни ҳам, қариндошрууғларини ҳам! Тушундингми? Ҳеч кимни! Саккизинчи палата. Ҳарабадзе... Мен етиб боргунимча-да!.. Ҳа!..

Хеладзе трубкани қўйиб, бошқа номерни терди.

— Бош врачни улаворинг!... Шалва Михайлович! Салом... Шалва Михайлович, Хеладземан... Яхшимисиз... Шалва Михайлович, ҳозир бир ходимимизни касалхонангизга жүнатдим... Саккизинчи палатага, Ҳарабадзенинг олдига... Ҳа, ҳа... Илтимос, мен боргунимча палатага ҳеч кимни киритмасангиз... Ҳозир етиб бораман... Илтимос... Раҳмат! Саломат бўлинг... Раҳмат!..

Ў енгил тин олиб, терлаб кетган пешонасини енги билан артди, сўнг электр қўнғироқ тугмачасини босди.

Соқчи кирди.

— Олиб кетинг.

Хеладзе хайрлашмасдан чиқиб кетди.

Е УЛИШ, Е ҚОЛИШ

Тигран Гулоян сўроқдан сувга бўккан мушукдай шумшайиб қайтиб келди. Ҳеч қайсимизга қарамай, ӯзини сўрига ташлади-да, бошига ёстиқни ёпди. Биз бир мудат анграйиб қолдик, охири Чейшвили жимликни бузди:

— Ҳм... Ҳаёт шунаقا экан-да...

— Нима бўлди. Тигран? — деб сўрадим мен.

— Ӯз ҳолига қўйсаларинг-чи уни, кўряпсизлар-ку аҳволини,— дея гапга аралашди Шошиа.— Ҳозир: «Нима гап, Тигран!», «Нима бўлди, Тигран?», «У нима деди?», «Сен нима деб жавоб бердинг?», «Отишадими?», «Ӯн беш йил беришадими?», «Улдираётганингда эсҳушинг қаёқда эди?», «Ундан кўра ўғирлик қилсанг бўлмасмиди?» — деб бошини қотирасизлар. Қўзини очирмайсизлар!.. Ҳўш, Тигран? Нима деди терговчи?

— Сени боллаб сўкишни буюрди!

— Наҳотки? Мени-я?!

— Ҳа, сени. «Миллиондан ортиқ пулни ўмарган Гоголадзени болохонадор қилиб бир сўкинг!» — деди.— Уқдингми? ..

— Ҳе, ўша терговчингни!.. Илойим ҳамма маҳбуслари тумтарақай қочиб, беиш қолсин ўша терговчинг! Илойим тез кунда жаназасига борай! — деди бидирлаб Шошиа.

— Ўёғи билан ишим йўқ... Сўкинг, деди. Вассалом!! — яна ўша гапни қайтарди Гулоян.

— Қўявер, Тигран, нима бўлганини айт! — орага Девдариани суқилди.

— Э-э, нима бўларди, Лимонжон! Бир кампир мени таниб қолди! Ўн саккиз кишининг орасидан топди, ялмоғиз!

— Ёпирай! — деб инграб юборди Чейшвили.

— Сени таниш шунчалик қийин эканми?! Қаллангни қара — арава босган челякка ўхшайди! — Шошиа яна сасиди.

— Ҳазилни вақти эмас, Шошиа! — деди Гулоян фижиниб. Шошиа жим бўлиб қолди.

— Хўш, кейин-чи? — деб сўради Девдариани.

— Нима — кейин?! Мен ҳам бўш келганим йўқ. Бу қанақаси: ўн еттига малла соч ўрисни ичига битта тахтаканага ўхшаш қоп-қора арманини қўшиб қўйиб, қайсииси Гулоян десангиз ҳамма ҳам мени кўрсатадида! — дедим.

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди! Кампир олдимга келиб «манашу!» — деди. Ҳой, бувижон, ўйлаб иш туting, мени хароб қиласиз, деб роса ёлвордим.

— У-чи?

— Биламан, ўғлим, лекин таниб турган бўлсам, нима қиласиз? — дейди.

— Ана, айтмадимми?! — деб ҳиринглади Шошиа.

— Тигран унга бир ўқрайиб, давом этди:

— Бувижон, яна бир ўйлаб кўринг, — дедим.

— Хўп, ўғлим, ўйлаб кўриб, анови малла йигитни кўрсатсан, хурсанд бўласанми? — дейди.

— Кўрсатаверинг. Хурсанд бўламанми-йўқми — бу менинг ишим, дедим. Қаёқда!.. Қулоқ солмади...

— Кейин?

— Нима — кейин?! Яшанг, кампиршо, қойил қилдингиз, деб елкасига қоқиб қўйдим — шу!..

— Энди нима қилмоқчисан? — деб сўради Чейшвили.

— Иссиқроқ кийим-кечак опкелтирмоқчиман, нима қиласардим! Бир ҳафтадан кейин суд бўлади. Ўн беш йилни ёпиштиришса керак...

— Үн беш йил?! — деб юбордим бехосдан.

— Тахминим шу... Қасддан ўлдирганим йўқ-ку, ахир... Тасодифан шунаقا бўпқолди... Қоида бўйича бунаقا иш учун отишмайди... Тигран бу гапларни шу қадар хотиржам оҳангда гапирдики, бирдан аъзойи баданим музлаб кетди. Кейин эгилиб, бир пойафзалини ечи-да, ичидан буклоғлик газетани олди.— Терговчиникини ёпиштирдим. Ма, Заза, ўқи!

— Янгими? — деб сўрадим мен.

— Нима фарқи бор? Биз учун шу йил чиққан ҳамма газеталар — янги! — Тигран қўлларини боши остида чалкаштирганча эшитишга чоғланди.

Мен газетани очдим, май сони эди. Биринчи, иккинчи, учинчи саҳифаларни статистика бошқармасининг «Колхоз ва совхозларда баҳорги дала ишлари планинг бажарилишига доир» жадваллар эгаллаганди.

— Нимасини ўқийман — нуқул жадвал-ку! — дедим мен.

— Охирги саҳифани ўқи! — деб маслаҳат берди Девдариани. «Қишлоқ техникиаси янгиликлари».

— Бўлаверади! — дея сўз қотди Шошиа.

— «Гуржаан районининг Телиани қишлоғидаги колхоз агроном-механизатори Гиви Батиашвили бир пайтнинг ўзида ҳам олма арчадиган, ҳам ёнғоқ чақадиган машина яратди. Иккита болғача билан бир неча пичоқдан иборат ушбу қурилма юз йигирма вольтли ўзгарувчан токда ишлайди, бошқариш осон, иш унуми юқори. Агар бир тонна олмани қўлда арчиш учун қирқ ишли-куни, бир тонна ёнғоқни чақиш учун эса — үн олти иши-куни сарфлашга тўғри келса, машина бу юмушни бир иш кунида бажаради. Шу тариқа, янги машина кўплаб ходимларни ишдан озод этиб, боғдорчилик районларидаги хўжаликларда миллион сўмлаб маблағни тетежаб қолиш имконини беради.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, олма ва ёнғоқларни машинага солиш, шунингдек, чақилган ёнғоқларни пуст-лоғидан ажратиш жараёни ҳали механизациялаштирилмаган, аммо яқин келажакда машина такомиллаштирилажагига ўртоқ Батиашвилининг ишончи комил. Машина синовдан муваффақиятли ўтди. Тез кунда у боғдорчилик районларида кенг миқёсда қўллана бошланади».

— Эҳтимол, муаллиф Давлат мукофотига тавсия этилгандир,— деди Чейшвили.

— Билмадим, бу ерда у ҳақда ёзилмаган.

— Ёзиш шарт эмас! Бир одам қўлидан келган ишни қипти. Ўз районининг юкини енгиллаширибди! — деди Шошиа.

— Худо яратган жонзотлар ичидан инсондан ялқови йўқ! — дея гапга аралашди Исидор амаки.— Дунё яралгандан бери инсон тинимсиз меҳнат қиласди, тер тўқади, азиат чекади, турли-туман машиналар, агрегатлар, станоклар, механизмлар яратади, мусиқа, шеър, романлар тўқиб ташлайдиган роботлар ясади, ўқийдиган, таржима қиласди, эшиладиган ва кўрадиган автоматлар ихтиро этади, дengiz тубига, ер қаърига шўнғиди, Ойга учади... Хўш, нима мақсадда шундай қиласди? Сира ўйлаб кўрганмисизлар? Ўзи ишламаслик учун шундай қиласди! Ҳа, ҳа! Темир-терсакларни ишлатиб қўйиб, ўзи сояда ётаверса! Қўлини совуқ сувга урмаса! Қаранглар-а, ўша Батиашвили дегани олма арчишни ҳам, ёнгоқ чақишини ҳам хоҳламай қопти! Машина ўйлаб топибди!.. Агар ихтиёр менда бўлганда, уни биринчи дуч келган олма дарахтига осардим! Мукофот дейсанлар-а!

— Башарти масалага жиддий ёндошилса, мантиқий фикрлаш муқаррар равишда шундай хулосага олиб келадики, охир-оқибатда биз ё табиий инқироз туфайли ер юзидан йўқ бўлиб кетамиз, ёки бир-биримизни қириб ташлаймиз, ёхуд олло-таоло ҳаммамизнинг жонимизни олиб, ўзи биринчи одамни яратган лойга айлантиради! — Чейшвили бутун инсоният устидан ана шундай ҳукм чиқарди.

— Чейшвили, эҳтимол сен тупроқ билан тупукдан пайдо бўлгандирсан, лекин мени ўз отам яратган! — деди Шошиа хафа бўлиб.

— Бу гумроҳ, жоҳил бандага гап тушунириб бўладими! — Чейшвили мадад сўрагандай Исидор амакига қаради.

— Ким жоҳил?! — деди Шошиа ранги ўчиб.

— Ким бўларди — сен-да! Умрида лоақал иккита китоб ўқимаган нодон, тўнкасан!

— Ўзинг-чи? Мана сен Чернишевскийни ёддан биласан, нега бўлмаса шундай зукко одам мен билан ўтирибсан? Қани, гапир, алментхўр! — Шошиа рақибини уялтирган бўлди.

— Бари бир одамзот бир-бирини қириб ташлайди,— деб сўзида давом этди Чейшвили. — Бу жараённи аллақачон Тигран Гулоян билан Заза Накашидзе бошлаб

беришган! — У артистона ҳаракат билан бизга ишора қилди.

— Ўчир овозингни, Чейшили! Биласан-ку, суд учун битта одамни ўлдирсанг ҳам, юзта одамни ўлдирсанг ҳам фарқи йўқ: ўша-ўша қотилсан! — Тигран шундай дейиши билан Чейшилиниң дами ичига тушиб кетди.

— Мен ёмон гап гапирганим йўқ. Ё одамлар бир-бировларини қириб ташлашади, ёки оллонинг ўзи ҳам мамизнинг жонимизни олади. Шундайми, Исидор амаки?

— Йўқ, унақа эмас. Худо бутун инсониятнинг жонини ололмайди, — эътиroz билдирид Исидор амаки.

— Нима учун?

— Чунки худони одамлар кашф этган, шундан буён худо инсонлар онгида худо бўлиб яшаб келяпти. Инсоният бўлмаса — худо ҳам бўлмайди!

— Тўғри, лекин бир марта олло-таоло одамзотни қириб ташлаган-ку?

— Қачон?

— Оламни сув босгандা!

— У шунчаки пўписа эди!

— Йўғ-э?

— Ҳа, агар ростдан ҳам худонинг шунақа нияти бўлганда, Нуҳ алайҳиссаломни ҳам ўлдиради. Лекин ҳазрати Нуҳ тирик қолади, шу тариқа худо Нуҳ тимсолида ўзини ҳам сақлаб қолади!

— Фикрингизга қўшилмайман, Исидор амаки! Ахир худо одамзот пайдо бўлмасидан олдин ҳам бор эди-ку?!

— Ким биларди буни? Фақат худонинг ўзи биларди, холос. Маълумки, ёлғиз бир рақамини тақсимлаб ҳам, кўпайтириб ҳам бўлмайди, бундай арифметика худога ёқмаслиги табиий. Тушуняпсизларми? Худо бўлиш, мангу барҳаёт бўлиб қолиш учун унга одамлар керак эди. Одамлар йўқ экан — худо ҳам йўқ!

— Исидор амаки тўғри гапиряпти! — деб хитоб қилиди Тигран. — Ўлганимдан кейин мен учун худо ҳам, прокурор ҳам, судья ҳам бўлмайди. Қўшсанг ҳам, олсанг ҳам — бари бир ноль чиқади. Шундайми, Шошиа?

— Бекор айтибсан! Сен ўлганинг билан худонинг ихтиёрида сенга ўҳшаган яна уч миллиард аҳмоқ қолаверади! Икки мингинчи йилга бориб уларнинг сони саккиз миллиардга етади!

— Менга ўҳшаган-а? — деди Тигран кесатиб.

— Сендан баттарлари ҳам бор.

- Саккиз бўлмаса, ярми бўлар?
— Ярим миллиардми?
— Иўқ, саккизнинг ярми, яъни тўрт миллиард.
— Вой-бўй! Жинни бўпқолиш ҳеч гапмас бунақада!
— Шуни айтяпман-да: бутун одамзот Тигранга ўхшаб қолса, худо ўз ишидан номус қилиб, ҳаммани у дунёга жўнатади! — деди Чейшвили бўш келмай.
- Менга қара, Чейшвили, карантин пайтида сенга ҳам укол қилишганми? — деб қолди бирдан Девдариани.
- Қанақа укол?
— Уколдақа укол-да. Карантинда ётганингда.
— Уколни нима алоқаси бор?
— Алоқаси бор-да. Айтавер, қилишганми, йўқми? — деди яна Девдариани сирли оҳангда.
- Қилишган. Нимайди?
— Каттасиними, кичигиними?
— Каттасини!
— Ҳа-а-а...
— Хўш, кейин нима? — Чейшвили ташвишга тушиб қолди.
- Қанақа уколлигини айтишганми?
— Ҳа, айтишган, терлама, вабо ва ўлатга қарши.
— Ҳа-ҳа-ҳа! — Девдариани хаҳолаб кулиб юборди.
— Нима гап, Девдариани? Нимаси кулгили буни? — Чейшвили асабийлаша бошлади.
- Демак, учта укол.
— Иўқ, иккитаси укол, биттаси шунчаки эмлаш!
— Ана холос! — Девдариани қўлларини икки томонга ёзди.
- Айта қолсангиз-чи, нима гап ўзи?
- Девдариани жавоб бериш ўрнига «шўринг қурсин» дегандай бошини сарак-сарак қилди. Кейин Чейшвилига шунақанги ачиниб қарадики, бирдан юрагимни аллақандай ваҳима чулғаб олди, чунки Девдариани айтган уколни менга ҳам, бошқаларга ҳам қилишган эди.
- Гапирсанг-чи, Девдариани, қон қилвординг-ку одамни! — деб ёлворди Чейшвили.
- Аёл киши тушингга кирмаганига кўп бўлдими?
Чейшвили аввал жилмайди, сўнг хаҳолаб кулди, кейин бирдан ранги докадек оқариб кетди:
- Наҳотки?!
- Девдариани унга ҳамдардлик тўла нигоҳ билан тикилиб, бош иргади.

— Елғон! Ишонмайман! — деб чинқириб юборди Чейшили.— Бунақа бұлиши мүмкін эмас!

— Құй, хафа бұлма! — дея тасалли берди унга Лимон.— Ън йил үтади-кетади...

— У нима деганинг?!

— Шунақа-да. Ҳар битта укол беш йилга мүлжалланган... Тұғриси, бу үринде турма маъмурияттінің ҳам айблаб бўлмайди. Биз, оғайни, эркаклармиз... Аёлларсиз аҳволимиз нима кечишини ҳаммамиз яхши биламиз. Турма қоидасида — ҳалиги... эркакларни аёллар билан таъминлаб туриш кўзда тутилмаган... Шунинг учун ҳам укол қилишади, асабимизни асраш учун шундай қилишади...

— Асабни ҳам падарига лаънат! — деб қичқирди Чейшили.— Гўримга орқалаб кетаманни ўша асаб деганингни! Ўн йил бичилган қулдай яшашнинг ўзи бўладими! Нима кераги бор менга бунақа ҳаётни! Ким ҳуқуқ берган уларга?! Нима, мен Распутинмани ёки Чезаре Боржияманми?! Ё тавба! Тинчлантирадиган укол эмиш-а! Қип-қизил ўзбошимчалик! Ўн йил-а, ўн йил! Мен ҳозир яшамоқчиман, ҳозир оила қурмоқчиман! Бу нима деган гап?! Нега энди мени тақдирим қандайдир турма бошлиғига боғлиқ бўлиши керак?! Кимга халақит беряпти иссиқ мижозлигим? Қани гапиринглар, ҳой биродарлар! Нега индамайсизлар?! Ё сизларга укол қилишмаганми?! Сен нега тиржайяпсан?! — Чейшили бирдан Шошиага ташланиб қолди. — Сенга ҳам укол қилишган-ку, ахир, галварс!

— Э-э, менга бари бир! Мени иккита болам бор!.. Аёллар масаласига келсак... Менга тиркаладиган моддани ўйласам, аёл уёқда турсин, ҳатто фаришта ҳам кўзимга кўринмайди!

— Сиз-чи, Исидор амаки? — Чейшили Исадорга юзланди. У хижолатомуз жилмайиб, оппоқ сочини силади. Чейшили үринсиз савол берганини сезди-ю, дарҳол менга тирғалди:

— Сен-чи?!

— Менга биттагина кичкина укол қилишган, холос.

— Кичкина?

— Ҳа.

— Кичкинаси қанақа бўлади, Девдариани?

— Кичкина укол — бир йилга мүлжалланган! — деб изоҳ берди Лимон.

— Мени уколим экан-ку! Улар ҷалкаштириб юбо-

ришибди. Бир йил — мени муддатим! Ҳар қанча ури-нишмасин, суд бир йилдан ортиқ бермайди! Бүёғи нима бўлади энди?

Хахолаб кулиб юбормаслик учун шоша сўримга чиқдиму юзимни ёстиққа босдим.

— Ариза ёз! — деди кимдир.

— Қанақа ариза? Нима ҳақда? — деб сўради Чей-швили ҳайрон бўлиб.

— Эркаклик қобилияtingни тиклаш хақида-да! — деди Девдариани.

— Шу пайтгача қаёқда эдинглар? Аризадан нима фойда энди? — Чейшвилиning руҳи баттар тушиб кетди.

— Ёз дегандан кейин ёзавермайсанми!

— Қофоз! — деб қичқирди Чейшвили. Унга қофоз беришди. — Қалам! — қалам узатишиди. У стол ёнига ўтириду, ўйланиб қолди.

— Қимга ёзаман?

— Турма бошлиғига!

— Прокурорга!

— Президентга!

— Дўхтирга!

— БМТ га!

— Распутинга! — ҳар томондан таклифлар ёғилиб кетди.

— Мао Цзэ-дунга ёз, унда жень-шень бор, жуда фойдали дейишади! — деб маслаҳат берди Шошиа.

— Ифвогар! — Чейшвили афтини буриштириди. — Кимга ёзишим керак, Девдариани?

— Турма бошлиғига, иложи борича дағдаға қил! — деб маслаҳат берди у.

— Раҳмат, дўстим! — Чейшвилиning ўпкаси тўлиб кеди. — Сизлар, — у бизга ўгирилди, — қип-қизил ҳайвонсизлар!

— Зазажон, у ариза ёзгунча газетани ўқиб тур! — деб илтимос қилди Тигран.

— Хўп бўлади. Бошладим. «Агар соғлом бўлай десанг».

— Айнан бизбоп экан! — деди Шошиа.

— «Умрида бирон марта бўлса ҳам боши оғримаган одамни топиш қийин...»

— Нотўғри! Мени бошим ҳеч қачон оғриган эмас! — деб гапимни бўлди Гулоян.

— Тигран, бу ерда одамлар ҳақида гап кетяпти! — дедим мен ва ўқишида давом этдим: «Кўп ҳолларда бош

оғриғи қисқа бўлади. Мабодо оғриқ кучайиб, узоқ давом этса, бу нарса кишининг иш қобилиятига таъсир этмай қолмайди, кузатишлар шуни кўрсатадики, бундай ҳолат касаллик аломатидир, демак, дарҳол врачга мурожаат қилиш лозим. Шунингдек, ошқозон, жигар, буйрак, кўричак касалликларида, тан жароҳатланганда, тиши оғриганда ва айниқса, ўткир юқумли касалликлар бўлмиш терлама, чечак, вабога йўлиққанда мутахассисининг аралашуви мақсадга мувофиқдир. Уз-ўзини даволаш — соғлиққа зарар. Медицина фанлари кандидати, врач К. Долгорукова...»

— Кейинги пайтларда бу газетадан тамом путур кетди! — деб тўнгиллади Исидор амаки.

— Нега энди! Фойдали гапларни ёзяпти? Агар шу маслаҳат босилиб чиқмаганда ҳолимиз нима кечарди? — деди Тигран.

— «Ажойиботлар оламида», — ўқишда давом этдим мен.

— Олавер келган жойидан! — деб далда берди менга Шошия.

— «Германия Демократик Республикаси орнитологлари ғалати тадқиқот ўтказдилар».

— Зазажон, орнитолог дегани нима дегани? — деб сўради Тигран.

— Билмайман, Тигранжон.

— Орнитология — зоологиянинг бир бўлаги, қушлар ҳаётини ўрганади, — деди ариза ёзиб ўтирган Чейшвили.

— Епирай, кроссворд экан-да? — деб кулди Гулоян.

— «Улар шаҳардагина эмас, ҳатто ўрмонда истиқомат қилувчи қушлар ҳам ин қураётган пайтда оддий хас-чўплардан ташқари ўта замонавий материаллар — алюмин, пензолосиликат, полиэтилен, нейлон толалари ва бошқа ҳар турли симлардан маҳорат билан фойдаланишини исбот қилдилар. Бир чумчуқ инидан радио қисмларининг бежирим ўрилган кумуш толаларини тошишди...»

— Опқочяпсан, Накашидзе, газетада бунаقا гапларни ёзишмайди! — деди Девдариани ишонмай.

— Улай агар, мана, ёзиб қўйишибди?

— Ундоқ бўлса, ўша чумчуқнинг телефони ҳам бўлиши керак. Чиққанимдан кейин албатта қўнғироқ қиласман.

Гур кулги кўтарилди.

— Уҳ, күпдан бери бунақа қаттиқ кулмаган эдим, охир бахайр бўлсин-да, ишқилиб! — деди Шошиа.

— Ўқийман! «Меҳмондорчиликда киши ўзини қандай тутмоғи керак».

— Буни бизга алоқаси йўқ! — Шошиа қўл силтади.

— Нима учун? Балки ишимиз ўнгидан келиб, тез кунда қўйиб юборишар! — деди Тигран ширин энтикиб.

— «Меҳмондорчиликка борганда ҳеч қачон биринчи бўлиб ўтирунг. Ҳеч қачон идишдан охирги луқмани олманг, бу одобсизликка киради. Буни бошқаларга қўйиб беринг».

— Ким — ўша бошқалар? — деб сўради Шошиа.

— Мен қаёқдан биламан? Мана — «Буни бошқаларга қўйиб беринг», — деб ёзилган.

— Нима, бошқа одам учун ўша луқма охиргиси ҳисобланмайдими? — деди Девдариани.

— Эҳтимол, бу газетани ўқимайдиганлар назарда тутилгандир, — деб изоҳ берди Исидор амаки.

— Бўлди! Бас қилинглар! — Чейшвили бирдан сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Нима гап? — дедим ўтакам ёрилиб.

— Ёзиб бўлдим!

Ҳамма нафасини ичига ютди.

— Ёзиб бўлдим! — деб такрорлади Чейшвили. У қаттиқ ҳаяжонда эди. Юзи бўғриқиб кетган, пешонаси реза-реза тер, ариза тутган қули хиёл титрарди.

— Ўқи! — деб буюрди Девдариани. Чейшвили ўқий бошлади:

— «Грузия ССР Ички ишлар министрлиги Ортачала Маҳбуслар уйи (қамоқхонаси) нинг бошлиғи гр-н А. И. Габедовага

тергов бераётган, ҳеч қандай далилсиз қамоққа олинган ва Сизга тегишили турманинг 5-корпус, 10-камерасида ётган Галактион Варламович Чейшвилидан

Қатъий талабнома-ариза

Шуни маълум қиласманки, 1950 йили, 24 ёшимда грузинларимизнинг алмисоқдан қолган, устини минг йиллик мөгор босган чиркин-оилавий анъаналаридан юз ўтириб, тақдиримни бошқа (грузин бўлмаган) миллат вакили — ўзим билан тенгқур, хушрўйгина, юмшоқ та-

биат, Тбилиси Давлат университетининг филология факультетини тугатган бир жувон билан боғлаган эдим (бу ўринда муқаддас ҳисобланмиш «қиз» деган сўзни атайлаб ишлатмаяпман). Шунинг оқибатида ота-онам ва қариндош-уруғларим билан юзқўрмас бўлиб кетдик.

Табиийки, фарзандларимиз дунёга келди. «Фарзандларимиз» сўзини шартли маънода тушуниш керак, чунки уларнинг пайдо бўлиш жараёни кўпам иккаламизга боғлиқ әмаслигига юз фоиз ишонаман, зеро у билан ўтказган ҳузурбахш онларим билан бегуноҳдан-бегуноҳ икки боланинг туғилиш муддатлари асло бир-бирига мос келмайди. Мен буни обдон ҳисоб-китоб қилиб кўрдим. Демоқчиманки, рафиқам ҳадя этган ҳар иккала боланинг ҳам пайдо бўлишида менинг мутлақо иштироким йўқ. Шунинг учун улардан воз кечдим. Тўғри, норасидалар ўзимга сал ўхшаб кетишади, лекин ташқи ўхшашлик ҳеч нарсага узил-кесил асос бўлолмайди. «Қозонга яқин юрсанг қораси юқар...» деган мақол бежиз айтилмаган. Хулласи калом, оиласдан юз ўгириб, алимент тўлашдан бўйин товлаганим учун шу кунларда Сизга ишониб топширилган масканда истиқомат қилиб турибман. Лекин ҳозир гап бунда эмас, гап бошқа нарса устида.

Тамомила мўътабар манбалардан менга шу нарса маълум бўлдики,— у ҳам маъқуллагандай виқор билан бош силкиди, — шу нарса маълум бўлдики, бу ерда сиртдан қараганда инсоний, аммо моҳият жиҳатидан бафоят ваҳшиёна бир саъй-ҳаракат содир этилганким, буни Мальтуснинг инсониятга нафрат билан йўғрилган ғоясининг рўёбга чиқиши деб баҳоламоқ мумкин. Ана шу ҳаракатнинг қурбони биз, мазкур ҳолда, шахсан мен бўлдим. Гап шундаки, карантинда ётган пайтимда Сизнинг кўрсатмангизга биноан менга жинсий қобилиятни сусайтирадиган доридан укол қилишган, қилганда ҳам катта игнада, таъсири ўн-ўн беш йилга етадиган миқдорда укол қилишган. Ваҳоланки, менга бериладиган жазо муддати бир йиллик мажбурий меҳнатдан нарига ўтмайди, бу муддатнинг ҳам ярмини тергов органларининг «ғамхўрлиги» туфайли мутлақо менга тўғри келмайдиган шаронтда ўтаб бўлдим. Демак, жазо муддати тугаганидан кейин яна ўн тўрт йил энг юксак инсоний туйғулардан бебаҳра юрарканман, ҳолбуки, табиий тараққиёт давомийлигини таъминлаб, ўзаро жинсий ало-

қаларни тартибга солиб турадиган асосий өмил ана шу түйулардир.

Сиз аblaҳona бу иш амалга оширилганини тан ол- маслигингиз мумкин, лекин рад этиб бўлмайдиган далил бор: беш ойдан буён, афсус ва надоматлар бўлғайким, вужудимда аёл зотига эҳтиёж туйғусини сезмаяпман, бу ҳол фожиали оқибатларга олиб келиши мумкин.

Шу муносабат билан, ҳар тарафлама мукаммал оила қуриш ниятида юрган ва ҳали келажак авлод ва ўз зурриётлари олдида эркаклик бурчини бажаришга ул- гурмаган соғлом ва бенуқсон инсон сифатида кескин норозилик билдираман ҳамда жинсий қобилиятимни тиклаш учун шошилинч чоралар кўрилишини, айборлар эса қаттиқ жазоланишини қатъяян талаб этаман. Акс ҳолда очлик эълон қиласман.

Ариза ёзуви Г. Чейшвили».

Дамимиз ичимизга тушиб кетди.

Ҳаммамиз даҳшатли англашилмовчилик юз берганини, бир қаравда беғараз туюладиган ҳазилимиз юракни ларзага келтирувчи томошага, беўхшов масхарабозликка айланиб кетганини англадик. Бироқ масхарабоз ким — мана шу таги зил ҳазилни ўйлаб топганларми ёки қаттиқ асабийлашганидан ҳануз ўзига келолмай, бизга жавдираб қараб турган мана бу мискин одами — билиб бўлмасди.

Сукунат қанчага чўзилганини эслаёлмайман. Бошим ҳам, юрагим гўё уришдан тўхтаб қолгандай эди. Бир маҳал Гулояннинг:

— Врачлардан сўралса — уни соппа-соғ дейишади! — деган дўрилдоқ овози эшитилди.

— Тигран Гулоян! — деди унга жавобан Исидор амаки паст, хаста товуш билан.— Сен — аblaҳсан, сендан нафратланаман! — Тигран миқ этмади.— Девдариани, сен ҳам ундан қолишмайсан, шунинг учун сендан ҳам нафратламан! — Девдариани индамай юзини четга бурди.— Сизлар ҳам, Накашидзе билан Шошия, икковла- рингиз ҳам — разил одамсизлар, сизлардан ҳам жир- канаман! — Ранги оқариб кетган Шошия деразага ти- килди, мен юзимни ёстиққа босдим.— Ўзинг ҳам мана шулардан баттар нотавонсан! — Исидор амаки Чейшви- лига ўгирилди. — Аммо орангизда энг палиди менман, ўзимман, шунинг учун сизлардан кўра ўзимдан кўпроқ нафратланаман!

— Нима гап, Исидор амаки? Нима бўлди? — деб сўради Чейшвили таажжубланиб, сўнг нима гаплигини се-зиб қолди шекилли, синиқ жилмайиб, бошини хам қилганча сўрига бориб ўтирди. Қейин шошмасдан, гўё, ўзи-ни ўзи мажбур қилаётгандай, аризани бўлак-бўлак қи-либ йиртаркан:

— Нималар бўляпти ўзи, а? Буни нима дейиш мум-кин? — деб сўради бўғиқ товуш билан.

— Ҳеч нарса. Бунинг исми йўқ! — дея ҳамма учун Исидор амаки жавоб берди.

Эшик очилиб, қозон кўтарган назоратчи кирди. У қозонни камеранинг ўртасига қўйди-ю, ҳеч ким ўрнидан жилмаганини кўриб, анграйганча ҳаммамизга бир-бир қараб чиқди, сўнг индамай чиқиб кетди. Кечқурун қо-зонни олиб кетиш учун кирганида ҳам овқатга қўл урилмаган эди. Назоратчи безовталаниб қолди:

— Ие, ие, бу нима қилиқ? Очлик эълон қилганми-сизлар?!

— Қўрқма! Кўтар ювиндингни. Ошпазга айтиб қўй, қозонга гўшт солишини унутмасин! — деди Девдариани. Назоратчи сал енгил тортди.

— Э-э, шунаقا демайсанми! Хўш, қанақа гўшт сол-син? Бузоқ гўштими ёки қўй гўштими?

— Одам гўсти! — деб жавоб берди Девдариани.
Назоратчи апил-тапил камерадан чиқиб кетди.

Бир ҳафта бурун Чейшвилини нарсалари билан олиб чиқиб кетишиди. Ўша вақеадан кейин у биз билан гаплашмай қўйган эди, бинобарин, назоратчи чақириб қолганида, яна бир балони бошлашдимикин, деган хавотир билан бизга гўлайиб қараб қўйди. Лекин ундай эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, тамом довдираб қолди. Камера ичида зир югуриб лаш-лушларини йифиштириди, шошганидан ушлаган нарсаси нуқул қўлидан тушиб кетарди, ниҳоят бор-будини қопчасига жойлаб, эшик томон юрди. Остонага етганда бирдан тўхтаб, қопини ерга ташлади-да, олдимизга чопиб келиб, ҳар биримизни биттадан бағрига босиб ўпа бошлади, ўзи ҳам йиғлади, бизни ҳам йиғлатди.

Камерада беш киши қолдик — мен, Тигран, Лимон, Шошиа ва Исидор амаки.

Ҳар бир маҳбуснинг турмадан озод бўлиши ҳаммага қувонч бахш этади, лекин айни пайтда қаттиқ ўқинтиради ҳам. Турмада қолаётган ҳар бир маҳбус айбининг

қай даражада оғир-енгиллигини ҳам унугиб, назоратчи ўзининг эмас, бошқа бироннинг фамилиясини айтиб ча-қирганидан хафа бўлади, ҳатто ўлим жазосини кутаёт-ганлар ҳам ўкинади, зеро ҳеч қаерда турмадагичалик мўъжизага ишонишмайди.

Биз беш киши қолдик. Гўё вақт ҳам тўхтаб қолгандай эди. Ҳеч кимни олиб келишмайди, ҳеч кимни қўйиб ҳам юборишмайди... Қизиқ: камерада қанча кўп маҳбус бўлса, ўзингни шунча ёлғиз, ёруғ дунёдан узилиб, одамлар ва буюмлар ичига сингиб кетгандай сезасан. Бальзан шундай бўлади: қазнофингга кириб, қачонлардир ўзинг ҳар эҳтимолга яшириб қўйган каттакон эски михни қидира бошлайсан, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб ҳам топа олмайсан, ҳолбуки, мих шундоққина оёғинг остида ётган бўлади. Камерада ҳам шундай: атрофинг тўла одам-у, ҳеч ким сени кўрмайди, сен билан ҳеч кимнинг иши йўқ... Мана энди, саноқли одам қолганимиздан сўнг, камера баттар ҳувиллаб, гўё бу ердан столни ҳам, стулларни ҳам, челякни ҳам ва ҳатто сув турадиган бочкани ҳам олиб чиқиб кетишгандай тувлади. Ўзимизни ҳам ечинтириб, қип-яланғоч қилиб қўйишгандай гўё... Биз энди илгаригидан кўра бир-бири-мизнинг фикримизни равшанроқ ўқиймиз, илгаригидан кўра ўз дардимизни, ёлғизлигимизни чуқурроқ ҳис эта-миз, шундан қаттиқ асабийлашамиз. Бир-бири-мизни ғажиб ташлагимиз келади-ю, аммо ўзимизни аранг тия-миз. Ўттиз кишига мўлжалланган камера бизга — беш кишига торлик қилаётгандай. Нафасимиз бўғилади. Тасалли берадиган бирдан-бир нарса — бу, инсониятнинг суюнчи, ифтихори, саждагоҳи бўлмиш нон-туздир.

Дунёда турма камерасидаги дастурхондан улуғроқ ва суюклироқ дастурхон бўлмаса кераг-ов. Бу ерда дастурхон ҳамиша ўртада. Бу таомил муқаддас ҳисобланади. Қамерада бирга туз тотган одамлар ўла-ўлгунча оға-ини бўлиб қолишади. Охирги бурда деган калима турмада кулгили эшитилади, чунки бу ерда охирги бурда бўлмайди. Ҳамма нарса охиригача барчага баравар тақсимланади ва ўша заҳоти бараварига танаввул қилинади.

Ўн кунда бир марта уйдан посылка келарди. Кейин бизга номаълум сабабларга кўра бу оралиқ йигирма кунга чўзилди. Сал ўтмай, назоратчи бизни маъмурининг янги буйруфи билан таништириди. Бу ҳужжат билан

пухта ва ҳар тарафлама танишганимиздан сўнг шу нарса маълум бўлдики, биринчидан, ота-оналардан келадиган посилка маҳбусларнинг кўнглини бузармиш, уларни изтиробга, баъзи ҳолларда эса, ҳатто жазавага солиб қўярмиш, иккинчидан, бундай оиласвий ёрдамнинг иқтисодий самараси, давлат нуқтаи назаридан олиб қараганда сезиларли эмас эмиш, бинобарин, янги қоиданинг қабул қилиниши тўғри ва мақсадга мувофиқ тадбир эмиш. Ушбу қоидага кўра бундан бўён посилкалар олти ойда бир марта қабул қилиниш керак, шунда ҳам фақат инсонпарварлик нуқтаи назаридан, яъни баъзи бир ширин томоққа ўрганиб қолган кимсалар оналари, хотинлари, холалари едириб юрган таомларнинг таъмини унутиб юбормаслиги учун. Турмада бериладиган таомларнинг мазаси ва қуввати масаласига келганди эса, давлат буни ҳар бир маҳбус ўзининг нима учун мана шу аҳволга тушиб қолганини тўла англаб етиши ва яхшилаб эслаб қолиши учун тамомила етарли, деб ҳисоблармиш.

Юқорида баён қилинган хulosаларга суюниб, мен, Шошия ва Исидор амаки бугун менга келган посилканинг бу йил охиргиси эканлигини тан олишдан бошқа иложимиз йўқ эди, зеро посилкалар фақат бизга келарди. Гулоян билан Девдарианини эса маҳбуслар таъминотига доир бу янги тартиб мутлақо ташвишлантирмасди. Девдарианинг айтишича, ҳамманикidan андак фарқ қиласидиган ҳаёт йўлини танлаганидан бери иззатнафси таҳқирланган ота-она ноқобил фарзандидан юз ўтирган экан, демак, унга посилка келиши ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Тиграннинг тақдири сал бошқачароқ: биринчидан, тирик қолган яккаю ягона қариндошларидан бўлмиш холоси Ленинаканда тураркан. Тбилисига тез бузиладиган маҳсулотни, айтайлик, чучвара ёки қовурдоқни жўнатолмаслиги табиий. Иккинчидан, Тиграннинг озодликда юрган пайтида танавул қиласидиган кундалик таомларнинг миқдори ва сифати турманикidan анча паст бўлган, бинобарин, у ташқи олам билан озиқ-овқат бобида бирон-бир муносабат ўрнатишга ҳеч қандай эҳтиёж сезмайди. Ундан ташқари, Тиграннинг ўзи бир куни менга ёрилган — озодликда юрганида турманинг овқатларини соғиниб қолармиш, ўзи кўнишиб қолган турма ошхонасининг хушбўй ҳидига қачон етишаман, деб орзу қиласмиш.

... Онамнинг хатини неча қайталаб ўқигунимча Шо-

шиа елиб-югуриб стол тузади. Ҳар гал посилка ичига хат солинган бўлар ва унда жўнатилаётган овқатларнинг рўйхати келтириларди.

«Ўғлим, сенга мана шуларни жўнатяпман:

- 1) нон — 1 дона.
- 2) котлет — 8 дона.
- 3) кўкат — пиёз, саримсоқ, редиска, тархун, цицмати — 1 боғдан.
- 4) олма — 4 дона.
- 5) колбаса — 1 дона.
- 6) қанд — 1 қути.
- 7) тамаки — 2 қути.

Кечир мени, қўзичофим. Сени соғинган онанг».

Хат оддий дафтар варагига катта-катта ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Уни ўқиб, тотингим эмас, ўкириб-ўкириб йифлагим келди.

— Ҳурматли биродарлар, столга марҳамат! — деди Шошиа.

Мен хатни чўнтағимга солиб, стол ёнига келдим. Бошқалар ҳам ўтирибди. Бир муддат, гўё роҳибнинг фатвосини кутгандай, стол устидаги нарсаларга тикилиб турдик.

— Бошла! — деди менга Шошиа.

— Нега мен бошлайман?

— Чунки сенинг онанг жўнаттган. Бўла қол, сўлагим оқиб кетяпти!

— Исидор амаки, сиз бошланг! — дедим мен.

Исидор амаки бир дона йирик, шарбатга тўла цицматини олиб, тўрт буқлади-да, туз сепиб ғарчиллатиб тишлиди. Биз ҳам бараварига дастурхонга ёпишдик. Аввалига орқа-олдимизга қарамай, ютоқиб ея бошладик. Сал тўйганимиздан кейин шошмасдан, овқатнинг мазасини ҳис этиб, ҳузур қилиб чайнашга ўтдик. Столда учта котлет билан бир бўлак колбаса қолганида:

— Тез тугаб қолди-да! — дедим мен ўзимни оқлаган киши бўлиб.

— Битта котлетни сен ейсан, қолганини биз яримтадан бўлишамиз, — деб таклиф киритди Девдариани.

— Ойинг, юборган нарсаларимнинг ҳаммасини фақат ўғлимнинг ўзи ейди, деб ўйласа керак! — деди кулиб Тигран.

— Эҳтимол...

— Нима қипти? Саккизта котлет бир одамга ҳам етмайди! — деди Шошиа. Юрагим зирқираб кетди. Йишдан

ҳориб-чарчаб чиққан ойимнинг мункиллаб бозорга боргани, гүшт растасига кириб, эти шилиб олинган қоқ сувакни арzonроқ харид қилиш ниятида хўппа семиз, кўзларини ёғ босган қассоб билан узоқ савдолашгани хаёлимдан ўтди.

— Кўп гўшт олиш учун кўп пул керак, Шошиа! — дедим ўзимни аранг босиб ва ўкириб юбормаслик учун котлетни оғзимга солдим.

— Пул дейсанми? Пул бижғиб ётибди бир жойда, азизим! Мана мундоф! — Шошиа қўлини пешонасига қилди.

— Қаерда ўша жой? — деди Тигран ҳовлиқиб.

— Арслоннинг кетида! Қўлингни тиқиб олаверасан! — деб тушунтириди Шошиа.

— Шунақа осон эканми? — Тигран унча ишонмади.

— Албатта! — Шошиа ўнг енгини шимарди. — Шундоқ тиқасану олаверасан!

— Ифлос одамсан, Шошиа, тфу! — деб бир четга туфурди Тигран. — Қилмиш-қидирмиш дейдилар? Сени жойинг мана шу сассиқ қафас!

Шошиа столдан қандайдир мўъжиза юз бериб ейилмай қолган бир бош редискани олиб, чап кафтига қўйди-да, худди Гамлет бош суягига қараб изҳори дил этгандай, ўнг қўлининг кўрсатгич бармоғи билан редискани ниқтаб, гапга тушиб кетди:

— Азиз дўстларим, бугун умр ўўлимга якун ясаган нуқта мана шу нарса бўлади! Ҳолингга вой, нотавон Шошиа! Бебаҳо орзуларим ва бетизгин хаёлларим, алвидо! Алвидо, — қисматим чархпалаги! Мен сени тоғ чўққисига минг машаққат билан олиб чиққан эдим, сен барча умидларимни кунпаякун қилиб пастга думаладинг! Эвоҳ!.. Қирқ йиллик умримнинг ўттиз йилини қора нон, пиёз ва редиска еб ўтказдим. Ўттиз йил давомида оқ нону сарёғ, икраю қўзи гўштидан пиширилгақ кабоб, димламаю лаққа балиқ, беданаю қирғовул, ваннахонаси, ошхонаси, ҳожатхонасигача ялтироқ сопол ёпиширилган икки қаватли кошона, қора лимузину денгиз бўйида қулинг ўргилсин чорбоғ, чиройли хотину шириндан-шакар фарзандларни орзу қилиб яшадим! Ўттиз йиллик армонимни ўн йилда рўёбга чиқаздим! Оҳ-оҳ! Қани, қайси бирингиз уч хил — қора, қизил ва сариқ икра еган? Қайси бирингиз қовурилган сарёғ еган? Фақат соқолингизни олиб қўйгани учун сартарошга қайси бирингиз ўн сўм бергансиз? Юз сўмликларни сур-

най ичига бураб жойлаганмисиз? Ана шунаقا! Биламан, анови лақма Тигран: «Шунча пулни қаёқдан олгансан, Шошиа?» — деб сўрайди. Ўша ердан, азизим! Арслоннинг кетидан! Нима демоқчисан, Девдариани? Биз ҳам пулни арслоннинг кетидан суғуриб оламиз, демоқчимисан? Бўлса бордир. Лекин сизлар қўлларинг билан оласизлар, мен эса — бошимни тиқиб оламан. Арслон нари боргандаги қўлларингни тишлаши мумкин, мени эса бошимни ғажиб ташлайди. Фарқи катта, а? Нима? Буни оқибати нима бўлади, деб сўрамоқчимисиз, Исидор амаки? Минг афсус! Яхшилик билан тугамайди! Ҳозир мен ўтиб кетган ўша ўттиз йилни, қора нон, пиёз ва редискани орзу қиласан. Икки қаватли кошона ўрнига юз хонали турмадаман, мармар ҳожатхона ўрнига — челакни, чиройли хотин ва ширин-шакар фарзандлар ўрнига сизларга ўхшаган разил ва палид нусхаларни кўриб турибман. Илойим, қоранглар ўчин!.. Яна саволлар борми, Исидор амаки? — Шошиа ҳаммага таъзим қилиб, жим бўлди.

— Масхарабозсан, Шошиа! — деди Девдариани.

— Йўқ, азизим Лимон, Шошиа масхарабоз эмас, ўлимга маҳкум одам! — Шошиа чуқур хўрсинди.

— Қўй, ўзингни ночорликка солма, бари бир кўнглимини юмшатолмайсан! Улсам, тепамда обидийда қиласди, деб ўйлаяпсанми? Овора бўласан!

— Нега энди, Девдариани?

— Чунки сен ҳам, у ҳам,— Девдариани Тигранга ишора қилди,— ҳаммамиз ўлишимиз керак.

— Сен ўзингни ўйла, Лимонжон, мени ўлимим масаласини судья иккаламиз ҳал қиласиз! — деб эътиroz билдириди Гулоян.

— Шошма, Тигран! Сен мендан олдин ўлишинг керак, Шошиа!

— Нима учун?

— Чунки сенинг ҳамма орзуларинг ушалиб бўлган, мен ҳали ўзимга аталган тушларнинг ярмисини ҳам кўрганим йўқ!

— Бу нарса сабаб бўлолмайди. Мени ўлгим йўқ! — Шошиа норозилик билдириди.

— Нима қиласан бу ёруғ дунёда?

— Ие, у нима деганинг? Ҳали чала қолган ишларим кўп?!

— Қанақа иш?

— Иш кўп, Лимон! — Шошиа бир оз ўйланиб тур-

ди-да, сўнг давом этди: — Самадлодаги¹ уйни битка-зишим керак — бу бир. Марткопидаги,² қайнонамнинг томорқасидаги иккинчи уйнинг девори кўтаришган, фақат томини ёпиш қолган — бу икки. Иккита ўғлимни олий ўқув юртига жойлашим керак — бу уч. Кейин уларни уй-жой кооперативига аъзо қилиб қўйиш керак — бу тўрт... Энди буёфини эшиш: отамнинг икки хонали квартирасини мени уйимдаги бир хонали квартирага алмаштириш керак, учинчи қаватдаги квартирага. Кейин ўзим ўша бир хонали квартира ёнидаги уч хонали квартирага кўчишим керак. Ў ерда битта оила билан сўққабош бир қария яшайди. Оилага ўзимнинг икки хонали квартирамни, чолга эса қайнонамнинг бир хонали алоҳида квартирасини бераман. Лекин ўша оила мени икки хонали квартирамга кўчишихи хоҳлама-япти. Чол яқинда ўлади, уни хонаси ҳам ўзимизга қолади, нима кераги бор овогарчиликни, дейди. Телефон қўйдириб бераман, дедим, ўн минг бераман, дедим — йўқ, дейди! Мана шунаقا расво одам! Хўш, булар иш эмасми? Шу ишларни бир ёқлик қилиш керакми, йўқми? Керак. Энди бу ёғини эшиш: цехимизни ёпишмоқчи... Хўш, қўшган улушимни қайтариб олишим, кейин ўзимга бошқа жой топишим керакми?.. Керак. Буни ҳам ўзи бўлмайди. Яна: янги «Волга»га навбатим яқинлашиб қолди. Демак, қайнағамнинг номига олинган эски «Волга»ни бошқа одамга расмийлаштириш шарт — бир хонадонда иккита «Волга» бўлиши сал ноқулайроқ...

— Ҳеч қанақа ишинг йўқ экан-ку, Шошиа,— деб унинг гапини бўлди Исидор амаки,— бемалол ўлаверишинг мумкин!

— Нега ишим бўлмас экан? Ҳозир санаганларим иш эмасми? — Шошианинг жиғибийрони чиқиб кетди.

— Бошқалар қилиши мумкин бўлган иш — иш эмас. Фақат ўзингга мўлжалланган, фақат ўзинг қилишинг лозим бўлган ишни — иш дейиш мумкин.

— Қанақа иш, масалан?

— Унақа ишлар кўп эмас. Биринчидан — оила, бола-чақа қилиш. Иккинчидан... Иккинчидан — турмада жазо муддатини ўташ... Учинчидан — ўлиш.

— Хизмат-чи, югур-югур-чи, пул топиш-чи, болалар тарбияси-чи? Булар иш эмасми сизнингча?

¹ Самадло — Тбилиси яқинидаги шаҳарча.

² Марткопи — Тбилиси яқинидаги қишлоқ.

— Яна қайтараман: сенсиз ҳам бошқалар қилиши мүмкін бұлған иш — иш әмас!

— Иш бұлмай, нима?

— Ҳеч нарса. Одамларнинг шунчаки ўзаро муносабати, ҳамкорлиги, холос... Тушундінгми?

— Йүқ!

— Билардим... — деб хұрсинди Исидор амаки ўрнидан туаркан. Шошиа ҳам ўз сўрисига чиқди.

— Демак, ўлишдан бошқа қиласынан ишим қолматида,— деб тұнғиллаб қўйди у.

Орадан бир неча минут ўтганидан сўнг Шошиага аста кўз қиримни ташладим. У сўри устида қафасга тушган қушдай шумшайиб ўтирап, рангида ранг қолмаган, маъюс нигоҳи олисларга, жазирама август офтоби ёндираётган осмонга қадалганди.

Унга ичим ачиб кетди.

— Парво қилма, Шошиа! Исиор амаки ҳазиллашапти! Тўғрими, Исиор амаки?

Исиор амаки гапимни англаб, кулиб қўйди.

— Тўғри, ҳазиллашдим, албатта, ҳазиллашдим!

— Эшитдингми, Шошиа?

— Шошиани куни битган! — деди у мен томонга қарамай.

— Мановини нима қиласы? — деб қолди Тигран ейилмай қолган котлетни кўрсатиб.

— Оғзингга сол!

Тигран котлетни осмонга отиб, қўли билан илиб олди-ю, яна жойига қўйди.

... Кечқурун бирдан эшик очилиб, назоратчи кириб келди. Ҳаммамиз дарров бошимизни кўтардик.

— Ётволдингларми?

Биз миқ этмадик.

— Балки карцерни соғиниб қолгандирсизлар?

Назоратчининг овозидан шуни пайқадимки, карцерни эслагиси ҳам йўқ. Бу сўзни тилга олишга уни бошқа нарса мажбур қилган: биз маҳбуслармиз, белгиланган вақтдан олдин ётишга ҳаққимиз йўқ, у эса назоратчи, демак, турма тартиби бузилганини сезмасликка унинг ҳам ҳаққи йўқ.

Назоратчи журнални очди, андак бир нималарни ўқиб турди, сўнг бошини кўтариб:

— Староста ким? — деб сўради.

— Бизда староста йўқ! — деб жавоб берди Девда-риани.

— Нима учун?

— Гоголь староста эди. Уни олиб кетиши. Яңгиси-
ни сайлаганимиз йүқ. Умуман, бизга староста керак
эмас.

— Нега керак эмас? Тартибга риоя қилиш керак! —
Бу сүзларни ҳам у шунчаки йўлига айтди.

— Беш кишига старостани нима кераги бор? — деб
тўнғилладим мен.

— Фамилиянг нима? — деб сўради назоратчи жур-
налга тикилиб туриб.

— Накашидзе!

— Староста сен бўласан! — деди назоратчи. — Қар-
шимасмисизлар? — шундай деб, у шерикларимга қаради.

— Агар мажбурий бўлса, агар ўзи эътиroz билди-
маса, агар сен шуни хоҳласанг, биз қарши эмасмиз! —
деб жавоб берди Девдарини.

— Ундай бўлса, чойшаб билан жилдларни йиғишти-
риб, мен билан юр. Кирхонадан алмаштириб келасан!..

Чойшабларимизни ўн кунда бир алмаштиришади.
Ушанда чўмилиб ҳам оламиз. Бизнинг чойшаб ва жилд-
ларимиз кўзни қамаштирувчи оқ сурпдан эмас. Тур-
манинг чойшаб ва жилдлари тез кир бўлмаслиги учун
кулранг, хира матодан тикилади. Қолаверса, ўн кун ун-
чалик ҳам кўп муддат эмас.

Камерадан ташқарида босилган ҳар бир қадам, би-
рор марта бўлса ҳам ортиқроқ ҳовлига чиқиши — маҳ-
бус учун чет элга сафар қилиш, ҳеч бўлмаганда, Руста-
вели проспектида сайр этишдай гап. Шунинг учун ҳам
назоратчининг буйругини эшитиб, суюниб кетдим.

У илгари мени сўроққа олиб бориб юрган ўша назо-
ратчи эди. Биз чурқ этмай коридордан ўтдик, зинапоя-
дан ҳовлига тушдик-да, ҳаммом тарафга қараб кетдик.
Кирхона ҳаммомнинг ёнида, ертўлада эди. У ердан доимо
буғ кўтарилаар, аёлларнинг фала-ғовури эшитилиб
туради. Бугун корхона негадир жимжит эди.

Корхонага яқинлашганимизда бош корпусдан бир на-
зоратчи маҳбусни олиб чиқди.

— Деворга қараб тур,— деб буюрди менинг назорат-
чим.

Мен девор ёнига бордим. Ҳалиgilар яқинлашиши. Назоратчини овозидан танидим — ўтган сафар менинг назоратчим билан гаплашган одам эди.

— Салом, Арсен! — деди у.

- Салом!
- Нега авжинг паст? — деб сўради у.
- Отам оғирлашиб қолди, — деди менинг назоратчим.
- Нима бўлди?
- Қайдам...
- Дўхтири нима деяпти?
- Саноқли куни қолган, деди.
- Ёши неччида?
- Саксон олтида.
- Ҳа, анчага бориб қолган экан...
- Минг қилса ҳам ота-да...
- Албатта, албатта.
- Сени ўғлинг қалай? Тузалиб кетдими? — деб сўради менинг назоратчим.
- Э, сўрама!... Тузалганда қандоқ! Шунаقا шўх бўлганки, ерга урсанг осмонга сапчийди!
- Ҳа, омон бўлсин ишқилиб.
- Раҳмат. Кечадегин...
- Ҳозир! — деб унинг гапини бўлди Арсен.— Кирхонага бор, — у менга ўғирилди, — ўнгдаги бешинчиданман, дегин, чойшаб билан жилдларни санаб топшириб, тозасини ҳам санаб ол, қўл қўйиш эсингдан чиқмасин. Тушундингми?
- Ўғрими? — деб сўради ҳалиги назоратчи.
- Иўқ. Қотилликда айбланяпти. Сеники-чи?
- Гиёҳванд.
- Нимани гапирятувдинг боя?
- Ҳа. Кечадекчурин дегин, ҳовли томондан чопиб келяпти. Чап қулоғи шишиб, лавлаги бўп кетибди... Нима бўлди, десам...
- Бор, нега қараб турибсан? — деб дўқ урди менга Арсен.

Зинапоядан ертўлага тушдим-у, юзимга урилган қайноқ буғ, бадбўй ҳид ва эндигина дазмол урилган матолардан анқиётган куйинди исидан кўнглим озиб кетди. Сал ўзимни тутиб олганимдан кейин оёғим билан пружина қоқилган эшикни очиб, ичкарига кирдим, ортимдан эшик қарсиллаб ёпилди. Мен кирган жой даҳлизча экан, у ердан нам туман сузиб юрган кенг-мўл кирхонага ўтдим. Кирхонанинг тўрида ланг очиқ яна бир эшик кўриниб турарди, бу қозонхона эшиги бўлиб, улкан қозонлардаги совий бошлаган сувлардан хиёл буғ кўтарилади — афтидан кирлар ювиб бўлинганга ўхшайди.

Кирхонанинг ўнг томонида дазмолланган чойшаб ва жиллар тахлаб қўйилган узун стол бор эди. Стол ёнида белигача қипяланғоч, иссиқдан юзлари бўғриққан қирқ ёшлардаги дуркун бир аёл туарди. Тим қора сочлари терлаб кетган юзи ва оппоқ елкаларини буткул қоплаб олган эди. Таранг тортилган сийнабанди остида йирик кўраклари тирсиллаб туарди. У дазмоллаш билан машғул эди.

Қўзим тиниб, чайқалиб кетдим. Пойгоҳга қўйилган узун курсига шоша-пиша ўтирволдим. Аёл ўшандагина мени пайқади. У заррача қўрқув ёки хижолатсиз, ҳайрат билан менга тикилиб қолди. Аста-секин нигоҳидаги ҳайрат синчковликка, сўнг қувончга айланди.

Бу ҳол кўз очиб-юмгунча юз берди, ҳар ҳолда менга шундай туюлди.

— Мен ўнгдаги бешинчиданман, — дедим тилим зўрға айланиб, — кир чойшаб ва жилларни олиб келувдим, мана...

Аёл парво қилмади. Қайтанга баттар жилмайди.

— Бешта чойшаб билан бешта жилд. Қаерга қўяй?

— Анови ерга! — аёл эшик томонга бир қараб олди.— Бир ўзингмисан?

— У ҳовлида кутяпти,— деб жавоб бердим мен ва қўлимдаги нарсаларни курсига қўйдим.

— Исминг нима?

— Заза.

— Яқинроқ кел.

Мен каловланиб қолдим.

— Келавер, қўрқма.

— Тоза чойшаблар қаерда?

— Берироқ кел!

— Қаерда тозалари?

— Шу ерда. Ке, ол.

Мен унга яқинлашдим.

— Қани? Мен қўл қўйишим керак.

— Кела қолсанг-чи! — Аёл дазмолни столга қўйиб, менга қўлларини чўзди.— Бўла қол, тентак, кейин кеч бўлади! — унинг овози титраб, кўкси қизил доғлар билан қопланди.— Бўл, бўла қол, тезроқ, тезроқ!

Ёнгинасига қандай бориб қолганимни билмайман.

...Аёл мени жазава билан бағрига босиб, бўйниму елкаларимни сийпалай кетди. Сўнг қайноқ лабларининг тафтини, иссиқ кўксини туйдим. Тиззаларим бушашди. Ҳўл полга ётганимизни, аъзойи баданим титраб, кўз-

ларимни аллақандай парда қоплаганини эслайман, холос. Кейин бир-биримизга чирмашиб, қандайдир пуштиранг туман ичидә суза бошладик, гоҳ кулар, гоҳ йиғлардик, қулогимга узуқ-юлуқ сұзларимиз әшиналарди:

- Жоним!..
- Қүёшим!..
- Э, парвардигор!..
- Кетма!..
- Кетмайман!..
- Ростдан кетмайсан-а?
- Албатта!..
- О қадрдоним!..

Бирдан миямнинг аллақаерида қаттиқ тугун пайдо бўлди... Вужудим таранглашди... Сўнг бўғин-бўғинимгача бўшашиб, танамга илиқ бир ҳаловат югурди... Қаердандир салқин шабада эсгандай бўлди... Кўзларимни очдим.

Аёл жилмайганча ҳали титрофи босилмаган бармоқлари билан пешонамдаги совуқ терни артарди.

- Исминг нима? — деб сўрадим ундан.
- Тур, кеп қолади анови?
- Исминг нима?
- Маро.
- Нега қамашди?
- Тур.
- Чойшабларни опкелувдим.
- Биламан.
- Қўл қўйишим керак экан.
- Кераги йўқ. Столда турибди, олавер. Энди тур!
- Мен ўрнимдан турдим.
- Нега қамашди сени, Маро?
- Совун ўғирлаган эдим! — деди у кулиб.
- Ёлғон!
- Милиционерга тилимни ҳам кўрсатувдим.
- Йўқ, тўғрисини айт.
- Кимсан ўзинг — маҳбусмисан ёки прокурормисан?
- Билгим келяпти-да...
- Мен сендан сўраётганим йўқ-ку! Чойшабларингни олу жўнаб қол!
- Сени энди кўрмайманми?
- Ёшинг неччида?
- Йигирмада.
- Кўриниб турибди!

- Шаҳарда-чи?.
- Бор энди! Керак бўлсанг ўзим топволаман.
- У сапчиб ўрнидан турдию мириқиб керишди. Икки елкасидан тутиб, чеккасидан ўпдим. Юзи нам ва совуқ эди.
- ... Назоратчилар ҳамон гаплашиб туришарди.
- Бўлдими? — деб сўради менинг назоратчим.
- Ҳа.
- Дарров-а?
- Ҳа.
- Нима бўлди, рангинг оқариб кетибди?
- Ҳавоси оғир экан!
- Гапинг тўғри,— деди у.— Доим сасиб ётади. Шунинг учун киргим келмайди-да!.. Қани, кетдик! Хайр, Гоги! — у оғайниси билан хайрлашди.
- Омон бўл, Арсен.
- ...Гулоян билан Девдариани шахмат ўйнашар, Исидор амаки китоб ўқир, Шошиа эса тош қотганча шифтга тикилиб ўтиради.
- Ҳуш? — деди Девдариани.
- Опкелдим! — шундай деб, чойшаб ва жилдларни сўрига ташладиму, дармоним қуриганидан ўзим ҳам чўзилиб қолдим.
- Аёлларни кўрдингми?
- Қанақа аёлларни?
- Кир ювадиган аёлларни-да.
- Йўқ, кетиб қолишган экан.
- Э-э... Мен ҳам бир марта чойшаб алмаштиришга борганман... Ярим яланғоч аёлларга тикилишдан оғир азоб йўқ! — деди Девдариани ўрнидан туаркан.
- Қаёққа? Ўйна! — деб бақирди Тигран.
- Нимасини ўйнайман, галварс, бир юришдан кейин мотсан! — деб жавоб берди Девдариани ва ўзини сўрига ташлади.

Девдариани билан ёнма-ён ётамиз. Ҳозир ухляяптими, йўқми — билиб бўлмайди. Қўлларини боши остида чалкаштириб олган, кўзлари юмуқ... Мени эса бугунги воқеадан кейин сира уйқум келмаяпти. Бирор билан гаплашгим келади. Саргузаштимни сўзлаб бериш учун эмас! Худо сақласин! Гапириб берсам, шерикларим жинни бўлқолишади. Ишонмасликлари ҳам мумкин. Қолаверса, бунақа воқеаларни достон қилиб юришни хуш кўрмайман.

Девдариани ухляяпти... Шошиа-чи? Йүқ, у уйғоқ...
Ҳар гал у билан суҳбатлашганимдан кейин жонимдан
түйиб кетаман, йиғлагим, бутун инсониятни, лаънатла-
гим келади. Тигран-чи? Тигран ғирт қонхўр. Нимани
гапирса, охири ўлим билан тугайди. Энг қизифи: ўлим
унинг учун оддий гап, худди сайр тафсилотини ҳикоя
қилиб бергандай, яйраб сўзлайверади... Бунақа одам
онкологик касалхонанинг бош врачи бўлиб ишлагани
тузук... Исидор амаки-чи? О, бу киши билан гаплаш-
сан — роҳат қиласман! Лекин у ухляяпти, хуррак отиб
ётибди...

Мен уҳ тортиб, девор томонга ағдарилдим. (Лаънати
лампочка! Шунақа асабга тегадики! Унинг жинчироқ-
дай хира шуъласига сира кўниколмайман!)

— Ҳа, йигитча!

Бу — Девдариани! Демак, уйғоқ экан! Худога шукур!

— Уйқим келмаяпти, Лимон!

— Севиб қолдингми?

— Қизиқ одатим бор, Лимон... Бирорта аёлни кўриб,
икки оғиз гаплашишим билан севаман-қоламан!

— Бахтсиз одам экансан!

— Бу ҳам майли: айтайлик, кўчада турибман. Ат-
рофим фиж-фиж одам. Ёнимдан бегона аёл ўтиб кета
туриб, бехосдан кўз қирини ташладими — тамом, мени
танлади, бир ишора қилсан кифоя: менга турмушга чи-
қади, ҳеч бўлмаганда, бир кечани мен билан ўтказади,
деб ўйлайвераман... Аҳмоқман-а, тўғрими?

— Бахтли одамсан!

— Нима учун?

— Чунки аҳмоқлигинги ўзинг ҳам биласан.

— Мана бугун ҳам... кир ювадиган хотинни кўрди-
му севиб қолдим. Сира кўз олдимдан кетмаяпти...

— Нуну-чи? Ундан кўнглинг совидими?

— Йўқ, лекин Марони кўпроқ қўмсаяпман..., нима
десамикин... жисман!

— Исли Мароми?

— Ҳа.

— Чиройлими?

— Қайдам. Турмада ҳамма аёл чиройли кўринаве-
ради.

— Рост айтасан.

Орага жимлик чўкди... Бир оздан сўнг Лимон яна
тилга кирди, энди мен билан эмас, ўзи билан ўзи гап-
лаша бошлади:

— У ҳақиқатан гүзал эди...

Мен ҳозир Девдарианинг дил сўзларини тинглашимни, ҳозир у йиллар давомида юрагини ўртаб ётган дардларини тўкиб солишини англаб, нафасимни ичимга ютдим.

— ... Майданда¹ Ефрем Бабаликашвили деган бир малла яхудий ўғри бор эди. Анча бурун биз у билан унинчи трамвайда «иш» қиласардик. Кейин у тиллага ўтиб кетди. Ҳозир Истроилда — яқинда кетиб қолди. Бир куни Бабаликашвили менга яхши бир «иш» топшириди: Сололаки², Коджор кўчаси, тиш дўхтирининг квартираси... Шунга ҳам ўн йил бўлди: лекин худди кечагидай эсимда... Июль ойи эди, ҳарорат қирқ даражадан кам эмас. Тбилиси ҳувиллаб қолган — ҳамма дала ҳовлисига чиқиб кетган пайт. Лекин ҳалиги дўхтир уйида, иш билан овора. Шанба куни, bemorlar қабул қилинадиган кун, «иш»га отландим. Бир ўзим. Жағимни боғлаб олганман... Йулакда bemorlar ўтиришибди. «Охири ким?» — деб сўрадим. Ҳеч ким миқ этмайди. Тиш дўхтирига навбатда турганлардан меҳрибон одамни топиш қийин бу дунёда. Ҳар ким ўз навбатини сизга бергиси келади. Майли, дедим-у, индамай бир четга ўтиридим. Охирги bemor чиқиб кетгунча кутдим. Қоронғи тушиб қолган эди. Бирдан кабинетдан енглари ҳимариғлик оқ халат қийган жиккаккина чол чиқиб келди. Йулакдаги чироқни ёқдию мени кўриб, боши билан ичкарига таклиф этди. Унга эргашдим. Дўхтир индамай креслога ишора қилди. Ўтиридим. Тиш суғурадиган, тиш арралайдиган, тиш эговладиган ва яна аллақанаقا асбобларга кўзим тушдию аъзойи баданимдан совуқ тер чиқиб кетди — болалигимдан тоқатим йўқ бунаقا нарсаларга... Дўхтир пешонасида ялтираб турган ликопчасини тўғрилади, жағимдан боғични ечди, бош бармоғи билан иягимдан итариб, оғзимни очишга мажбур қилди.

— Қайси тишингиз оғрияпти? — деб сўради ниҳоят андак таажжубланиб.

— Ҳеч қайсиини! — дедиму қўлини нари итардим.

— Нега келдингиз бўлмаса?

— Ҳа энди...

— Менга қаранг, биродар, сиз билан майнавозчилик қилиб ўтиришга вақтим йўқ. Нима демоқчисиз, гапи-

^{1,2} Майдан, Сололаки — Тбилисидаги районларнинг эски номлари.

ринг! — деди дўхтири зарда билан ва халатини еча бошлади.

Креслодан турибоқ тиззаларим қалтираб, билакларим бир пудлик тош осилгандай оғирлашиб кетганини сездим. Бунақа ишга ёлғиз биринчи чиқишим эди, нақадар ваҳимали бўлишини энди тушундим.

— Менга пул керак! Тилло керак!

— Қанақа пул? Қанақа тилло? — дўхтири ҳангу манг бўлиб қолди.

— Қоғоз пул билан тилло тангалар!

— Эсингиз жойидами?! — деб қичқирди у астойдил таажжубланиб.

Энди чекиниб бўлмасди. Пиджагимни ечдиму камаримдан тўппончани чиқаздим... Дўхтири ҳайкалдай қотиб қолди, сўнг бир чайқалди, йиқилиб тушмаслик учун ўзини апил-тапил креслога ташлади.

— Илтимос, анови шишачани олворинг, — деди у ойнаванд шкафни кўрсатиб. Тили базур айланарди.

Мен шкафни очиб, дўхтири айтган шишачани олдим, ҳидлаб кўриб, беихтиёр кулиб юбордим: навшадил спирти экан.

— Марҳамат!

Жилмайганимни кўриб, дўхтирга жон кирди. Спиртни бир ҳидладию савдолашишга тушди.

— Канча керак?

— Мен сиздан қарз сўраб келганим йўқ! — дедим — Чиқазинг ҳаммасини! Иложи борича, тезроқ!

— Ҳозир бақираман! — деб, пўписага ўтди у.

— Бақирангиз бақираверинг! Бу ерда тиш суғурадиган дўхтири яшайди. Бақириғингизга ҳеч ким қулоқ солмайди.

— Менда пул ҳам, тилло ҳам йўқ... — деди у инграб.

Вақт ўтиб борарди, машмашага тезроқ чек қўйиш керак эди. Тепкини босиб, тўппончани дўхтирга тўғриладим. Тўппончамнинг бехато отишдан ташқари яна бир афзаллиги бор: ўқдонидаги еттита ўқнинг ҳаммаси юракни ваҳимага солиб, баралла кўриниб туради. Шунинг учун ҳам «иш»га ёнимда тўппонча билан чиқман. Режам бу гал ҳам ўзини оқлади — дўхтири креслодан тушиб, оёғимга йиқилди:

— Йўқ, йўқ! Ўлдирманг!.. Пулни, тиллою кумушларни бошимга ураманми!.. Олинг!.. Мана пул!

У сакраб туриб, шкафнинг ёнига пилдираб бордида, ундан бир даста юз сўмликларни олиб, оёғим ости-

га ташлади. Қейин ғаладонни тортиб, аллақанча қўйма олтинни чиқазди:

— Мана тилло! Олинг!

Шундан сўнг билагимдан тутиб, бошқа хонага судраб кирди.

— Мана, қизим иккаламизнинг тилло соатларимиз, мана булар қизимнинг билагузуги, исирғаси, ёқут кўзли узуги, икки карат, ўттиз минг сўм туради! Олинг, ҳаммаси сизники!

Мен эс-хушини йўқотган дўхтир изидан юриб, чўнтакларимни қимматбаҳо буюмларга тўлдирадим. У қутича ва ғаладонларни бўшатиб бўлгач, буфет ёнига чопиб борди-да, иккала эшигини ланг очиб, худди чайқов бозоридаги савдогардай, ўз буюмларини мақтай кетди:

— Мана биллур идишлар, олинг! Чех биллури, баҳоси олтин билан баробар!.. Бавар, саксон чиннилари, ноёб буюмлар дўконидан сотиб олганман! Олинг, ҳаммасини олинг!

Бирдан бу ночор одамни ҳам, ўзимни ҳам ёмон кўриб кетдим. Ҳозир мен ичиди турган уй бадбўй ахлатхонани, ҳализамон домига тортиб кетадиган ботқоқликни ёдимга солди. Тўлпончамни белимга тақиб, пиджагимнинг тугмаларини қададим-да, эшикка қараб юрдим. Дўхтир ҳамон бир нималар деб вайсарди, аммо энди уни эшитмасдим... Шу пайт оғайниларимдан бирортаси ишонмайдиган, ишонса ҳам, устимдан роса куладиган ҳодиса рўй берди...

Эшик ёнида осиғлиқ турган каттакон кўзгуда ўз аксимни кўрдиму, дарров ҳовримдан тушдим. Сенга бу ғалати туюлиши мумкин, лекин кишининг кўзгудаги акси унга шунаقا таъсир қиласди. Ўзим буни синаб кўрганман: бир кеча ўз аксим билан гаплашганман, баҳслашганман, ҳатто муштлашганман ҳам! Ҳозир кўзгудан ўзимдан кўра чиройлироқ, кучлироқ ва ўзимдан кўра мардроқ одам қараб турарди. У гўё яхдек шиша бармоқларини пешонамга теккизгандай бўлди, шу заҳоти шаштимдан тушдим қўйдим. Кўзгуга яқинроқ бориб, унинг устки сўл бурчагига, рамка четига қистириб қўйилган суратни кўриб қолдим. Бу — икки қизнинг сурати эди. Қўзларимга ишонмасдим. Қизларнинг бири менинг синглим Лейла эди.

— Бу қиз ким? — деб сўрадим дўхтирдан, буткул бегона овоз билан.

— Үнгдагиси қизим Динара, униси университеттада бирга үқийдиган дугонаси Лейла Девдариани.

Суратни олиб, рояль устига қўйдим-да, чўнтағимдан тунаған нарсаларимни чиқаза бошладим.

— Нима қиляпсиз? — деди дўхтири каловланиб.

— Сизниги ҳеч ким келгани йўқ! Ҳеч ким ҳеч нарсангизни олгани ҳам йўқ!

Рояль устига пуллар, соат ва исирғаларни териб қўйдим.

— Ҳеч ким келгани йўқ сизниги!

Сўнг билагузук ва узукларни чиқаэдим.

— Нима қиляпсиз, нима қиляпсиз? — дерди нуқул дўхтири таажжубланиб.

Мен пиджак ва шимимнинг чўнтақларини бўшатардим.

— Бу бизники эмас! Узингизнинг портсигарингиз! — деб қолди бир маҳал дўхтири.— Мен чекмайман... Манови узук ҳам бизники эмас, уни бармоғингиздан чиқаздингиз... Дастрўмол ҳам, гугурт ҳам ўзингизниги...

Нарсаларимни чўнтағимга пала-партиш солдиму эшик томон юрдим.

— Хайр! — деди орқамдан дўхтири.— Ие, тобингиз қочдими? Балки дори ичворарсиз?

Эшик қабзасига энди қўл урган пайтимда қўнғироқ жиринглаб қолди.

Бир чўчиб тушдим, дарров атрофга алангладим. Деразадап сакрасаммикин? Иложи йўқ! Ҳамма деразаларга темир панжара қоқиб ташланган.

— Қўрқманг, қўрқманг! — деди дўхтири типирчилиб.— Ҳеч гап йўқ! Хотиржам бўлинг. Айтмайман, ўлай агар! Қўшним ё бирорта бемор бўлса керак... Миқ этмайман, мана кўрасиз!!!

У эшикни очди.

— Ана, айтмадимми, қизим Динара экан! — деб хитоб қилди дўхтири суюниб.

Остонада қора ёқали ва қора бофичли оқ кўйлак кийган, билагига қора билагузук таққан... бир фаришта жилмайиб турарди.

— Салом! — деди фаришта.

... Девдариани жим бўлиб қолди. Бир минуг ўтди, икки минут ўтди, уч минут ўтди. Камерада фақат уйқуга кетган маҳбусларнинг бир маромда нафас олишигина эшитиларди. Мен интиқлик билан ҳикоянинг давомими кутардим, аммо Девдариани миқ этмасди. Эҳтимол

мени, ухлаб қолди, деб ўйлагандир. Икки-уч марта у ёнимдан-бу ёнимга ағдарилдим. Бари бир ундан садо чиқмади. Ё ўзи ухлаб қолдимикин? Қанақа тентаклик бу?

— Кейин нима бўлди, Лимон? — деб сўрадим тоқатим тоқ бўлиб.

— ... У пайтда уйдан кетиб қолган эдим... — деб давом этди бир оздан сўнг Девдариани.— Икки йил қадам босмадим уйимизга. Шу икки йил ичидаги ойим уч марта Ди dubi черковида менга лаънат ўқиди... синглим Лейла эса мен билан яшириқча, кўпинча Вакедаги боғда учрашиб туарди... Келади-ю, аввал бўйнимга осилиб, юзларимдан ўпади, кейин койишга тушиб кетади. Нималар деб ҳақорат қилмаган дейсан — ўғри ҳам, дайди ҳам, ўз онамнинг қотили ҳам, илон ҳам, чаён ҳам, худбин ҳам, қонхўр ҳам бўлдим унинг учун... Сўнг кўксимга бошини қўяди юм-юм йифлайди, узоқ йифлайди... Аҳмоқ бўлиб сен билан қуришиб юрибман, дейди. Қани ғурурим, қани ориятим, дейди... Ойим билиб қолса, бўғиб ўлдиради мени, дейди. Лекин бари бир менга бошқача кўз билан қаарди, назаримда, мен билан фахрланарди. Аммо ойим... О, онагинам!.. Асли Инал-Ипалик. Мағрут аёл!.. Шуниси ҳам борки, синглим билан учрашуви миз ойимнинг хоҳиши билан бўлаётганини, Лейла билан боғда гаплашаётган пайтимида у бирор муюлишдан бизни кузатиб туришини кўнглим сезарди, чунки Лейла боғдан ҳеч қачон мендан олдин кетмасди. Бундан ташқари, синглим ҳар гал оқ нон билан яхна котлет олиб келарди — мен уларни болалигимдан хуш кўрардим, ойим буни яхши биларди...

Бир куни боғда гаплашиб ўтириб синглимдан: «Нега турмушга чиқмайсан?» — деб сўрадим. «Чунки ҳеч ким ёнимга журъат этолмайди. Ҳамма сендан қўрқади!..» деб жавоб берди у. Лейла жуда чиройли эди... Ҳозир турмушга чиқсан... Учта боласи бор... Лекин бари бир Динара ундан гўзалроқ...

Девдариани яна жим бўлиб қолди.

— Намунча қийнайсан! — дедим энтикиб. — Гапира қолсанг-чи, кейин нима бўлди?

— Нима бўларди... Динаранинг домига илиндиму уни куриш умидида Лейланинг туғилган куни уйга бордим... Бу йигирма тўққизинчи августда бўлган эди...

— Кейин-чи?

— Уйга эрталаб келдим. Эшикни Лейла очди. Мени

күрдию ҳұнграганча ўз хонасига кириб кетди. Бир соатча ойимнинг оёғига йиқилиб, кечирим сұрадым, тузалишга, ҳәётимни янгидан бошлашга ваъдалар бердим... Аниқ ёдимда йўқ, яна алламабалолар дедим... Сўнг ойимнинг мамнун қиёфасига боқдиму... Хуллас, бу ҳол кечгача давом этди... Кечқурун меҳмонлар келишди. Меҳмонларки, Лейланинг уч-тўртта йигит-қиз ўртоқлари. Баъзилари мени танишарди, шунинг учун бирори ҳадиксираб, бирори таажжубланиб сўрашди... Бир маҳал Динара кеп қолди. Уша кунги кийимда... Кириши билан ҳаммаёқ нурга тўлгандай бўлди!. Енида оқ куйлак устидан қора костюм кийган хушбичим бир йигит ҳам бор эди. Динара қандайдир сопол идишни кўтариб олганди. Нигоҳимиз тўқнашди. Унинг тим қора кўзларидан аввал ҳайрат, сўнг беадат қўрқув ифодаси пайдо бўлди. Ранги дув оқариб, савол назари билан Лейлага қаради. Мен бўлсан... сурат бўлиб қолган эдим... Бир маҳал қулоғимга Лейланинг:

— Танишинглар, акам — Како, булар — дугонам Динара билан турмуш ўртоғи,— деган овози эшитилди.

Динаранинг қўлидаги сопол буюм ерга тушиб, чилчил бўлди... Кейин у қўллари билан кўзларини беркитди-да, шартта орқасига бурилиб, хонадан чопиб чиқиб кетди.

— Кейин-чи? — деб пицирладим мен.

— Томоша тугади! — Уй бир зумда бўм-бўш бўлиб қолди. Меҳмонлар нима воқеа рўй берганини ҳам англайлмай, тарқаб кетишли. Буни фақат мен ва салпал Лейла биларди. Кейин ойим оёқларимни қучиб, кетмагин, деб ёлворишга тушди, агар кетадиган бўлсанг, мен билан синглингни ўлдириб, уйга ўт қўйиб кет, деди.

— Бари бир кетдингми?

— Кетдим.

— Ҳайвон экансан, Девдариани!

— Биламан... Дунёда ўғридай иродаси бўш одам йўқ. Ҳамма ўғриларни довюрак деб ўйлайди. Аслида унақа эмас. Бизда ирода бор, аммо...

— Нима «аммо»?

— Мутлақо кераги йўқ пайтда пайдо бўлади! — деди Девдариани ва нариги ёнбошига ағдарилди.

ТУРИНГЛАР, СУД КЕЛЯПТИ

Залда биттагина одам — айбланувчи бор, холос. Раислик қилувчи бўм-бўш залга хомуш нигоҳ ташлади,

муштига бир йұталиб олиб, айбланувчига боши билан «ұтириңг» деган ишорани қилди.

У ұтириди.

— Жуда жиддий ва узрли, бунинг устига, үзига боғлиқ бұлмаган сабабларга күра судлов тартибининг ҳамма бандларига риоя қила олмаётгани учун суд ҳайъати муҳтарам жамоа ва айбланувчидан кечирим сұрайди.— Раислик қылувчи енги билан пешонасидаги терни артди. Залдан садо чиқмади.

— Бугун,— деб давом этди у,— яъни, шу йилнинг үн иккинчи августида Исидор Иосифович Саларидзе томонидан Грузия ССР Жиноят кодексининг бир юзу түрттінчи моддасида күзде тутилған жиноят содир этилгана ниге доир жиной иш күриб чиқлади.

Раислик қылувчи ұтириди.

— Айбланувчи, туриңг!

Саларидзе үрнидан турди.

— Фамилияңгиз?

— Саларидзе.

— Исми шариғингиз?

— Исидор Иосифович.

— Ешиңгиз?

— Минг түққиз юз үнинчи йил үн биринчи май күни эрталаб соат олтида Хашури шаҳрида дунёга келғанман. Олий маълумотим бор. Грузин, рус, француз ва немис тилларини биламан. Қасбим — иқтисодчи. Статистика бошқармасида ишлаганман, оиласыман. Хотиним минг түққиз юз олтмишинчи йилда вафот этган. Қизим билан неварам бор. Вашлован күчасидаги бир юзу эллик биринчи уйда яшаганман. Минг түққиз юз үттизинчи йилдан бери партия аъзосиман.

— Аъзоси бұлгансиз,— деб унинг гапига аниқлик кириди раислик қылувчи.

— Аъзоси бұлғанман ва ҳозир ҳам аъзосиман! — деб таъкидлади Саларидзе.

Раислик қылувчи әထириз билдирмади.

— Айбланувчи Саларидзе, айблов хulosасини сизга беришганми, беришган бұлса, қачон беришган?

— Үтган шанбада олғанман.

— Айбланувчи Саларидзе, суд — фолбин әмас, күнини аниқ айтинг!

Айбланувчи шифтга тикилиб, личирлай бошлади — афтидан, ичиде етти кунни санаб, үн иккинчи августдан айриб ташламоқда эди.

- Бешинчи августда!
- Айблов хulosаси билан танишиб чиққанмисиз?
- Ҳа, ўқидим.
- Қўйилган айбни бўйнингизга оласизми?
- Йўқ!

Раислик қилувчи бундай жавобни кутмаган эди. У икки ёнида, узун тахта стол четида ўтирган кишиларга ҳайротомуз қараб қўйди. Улар ҳам унсиз бош сил-кишди. Шундан сўнг раислик қилувчи буш залга мурожаат этди:

— Энди муҳокамага ўтамиз. Ишни Олий суднинг қуийдаги ҳайъати кўриб чиқади:
раис Накашидзе,
давлат қораловчиси — Девдариани,
халқ маслаҳатчилари — Гулоян ва Гоголадзе.

Раис ҳайъат аъзоларини эълон қилиб бўлгач, жим бўлиб қолди ва ёғоч курсида ўтирган судланувчига — кўзларининг ости салқиб, қовоқлари шишиб кетган, ўзи эса бир бурдагина бўлиб қолган қарияга узоқ тикилиб турди.

— Судланувчи Саларидзе, суд ҳайъатига эътирозингиз борми?

— Йўқ! — деди Саларидзе хиёл ўрнидан қўзғалиб.
— Бошқа эътиrozларингиз-чи!
— Йўқ!
— Дастребки терговда оқловчидан воз кечган экан-сиз?

— Худди шундай!
— Балки суд оқловчи тайинлашини хоҳларсиз?
— Кераги йўқ!
— Ундей бўлса, ўзингизга қўйилган айб ва шу ишга алоқадор бошқа нарсалар хусусида ҳам судга батафсил гапириб берсангиз.

Раис тирсакларини столга тираб, иягини икки кафтiga қўйди-да, кўзларини юмганча судланувчининг сўзлашини кута бошлади.

— Тунги соат бирларда эшик қўнғироғининг қаттиқ жиринглашидан уйғониб кетдим,— дея ҳикоясини бошлади Саларидзе.— Билдимки — куёвим. Қизим ухлаб қолганга ўхшайди. Қўнғироқ тўхтамай жирингларди. Ниҳоят эшикни очилгани ва куёвимнинг хиргойи қилиб ичкарига киргани эшишилди.

— Ётволдингми? Мени кутмасдан-а?! — деб ўшқирди куёвим ва бир нарсани гурсиллатиб полга улоқтириди.

— Бақирма, ҳамма ухляяпти. Қеч бүп қолди, кириб жойингга ёт! — деди қизим ялинчоқ овозда.

— Ҳамма? Ким ўша «ҳамма»? Э-э, анови иқтисодчи дадангми?

— Бола ҳам ухлаган.

— Бола үзимни! Хоҳласам — уйғотаман, хоҳласам — йўқ!

Куёвим ҳамон йўлакда уймаланишарди. Яна ичиб келганини дарров сездим. Кейин улар ўз хоналарига, яъни қизим билан куёвим турадиган хонага кириб кетишиди. Бақириқ-чақириқларни эшишиб турардим-у, аммо сўзларини илғамасдим. Қизим уни инсофга чақирап, ялиниб-ёлвор, у бўлса баттар авжга чиқар, алланималарни уриб синдиради. Қизим бир неча бор инграб чинқирди, кейин бола додлай бошлади. Шубҳам қолмади — у қизимни дўппослаётганди!. Чидаб туролмадим. Ўрнимдан турдиму чироқни ёқиб, қизим билан куёвимнинг хонасига кирдим. Қизим каравотда ўтирганича бир қўли билан ёрилган лабидан оқаётган қонни артар, иккинчи қўли билан боласининг бошини силарди.

— Үлдираман ҳаммангни, нонкўрлар! — деб бақирди куёвим.— Йўқол кўзимдан, қари кўпрак, йўқол! — деб ўшқирди у мени оstonада кўриши билан.

Чопиб бориб, юзига тарсаки тортиб юбордим. Аввалига у андак анграйиб турди-ю, кейин менга мушт солди. Қаттиқ урди. Полга ағдарилиб тушдим. Қизим додлаб тепамга келди.

— Ҳайвон! Йиртқич! — деб йиғларди у нуқул, мени турғизишга уринаркан.

— Буважо-он! — деб чинқирди неварам.

Бир амаллаб ўрнимдан турдиму, гандираклаганча ўз хонамга ўтиб, деворда осиғлиқ турган ўн икки калибрли ов милтиғини олдим-да, изимга қайтдим. Куёвим милтиқни кўриб, сесканиб кетди.

— Жўна уйимдан! — дедим мен.

— Милтиқни ташла! — деб бақирди у.

— Йўқол уйимдан! — дедим яна мен.

— Ташла милтиқни, қари тентак! — деб ўшқирди у ва менга қараб кела бошлади.

Халқ маслаҳатчиси Гулоян ҳаяжонланганидан бўйин ва пешона томирлари ўйнаб, ўрнидан сапчиб туриб кетди. Давлат қораловчиси Девдариани уни зўрлаб жойига ўтқазиб қўйди. Раис тирноқларини ғажий бошлади.

— Милтиқни унга түғриладим, оғзини қорнига тираб туриб, иккала тепкини туширдим,— деб давом этди судланувчи.— У жонқолатда милтиққа ёпишиб, құлымдан тортиб олмоқчи бўлди. Бараварига иккала тепкини босдим... Ўқ овозини эшитмадим. Фақат қизимнинг ҳушдан кетиб йиқилганини ва куёвимнинг оғзидан отилиб чиққан қонни кўрдим. Кейин неварамнинг даҳшатдан бақрайиб қолган кўзларини илғадим... Буларнинг бари менга тушга ўхшаб туюлди: шу пайтда фожеа рўй берганига ҳеч ким мени ишонтиrolмасди.

— Нима учун? — деб сўради раис.

— Гап шундаки, милтиқ ўқланмаган эди! — Судланувчи елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил тин олди.

Суд ҳайъати ҳангу манг бўлиб қолди.

— Қанақасига? — деди ниҳоят раис.

— Милтиқ ўқланмаган эди! Икки кун бурун уни ўз қўлим билан тозалаган эдим! Ўқи йўқ эди! — деди яна судланувчи ишонч билан.

— Ким ўқлаган бўлмаса?

— Куёвим.

— Ким айтди сизга буни?

— Ўзи. Қўлимда жон бераётуб, нигоҳи билан айтди...

Мен тушундим. Бошқа одам тушунмаган бўларди, лекин мен тушундим.

— Буни ким тасдиқлай олади?

— Ҳеч ким!

— Кейин нима бўлди?

— У ёғида менинг иштироким йўқ... Мен ҳеч нарсани билмайман.

— Яна нималар дея оласиз?

— Ҳеч нарса.

— Ўйлаб кўринг!

— Менинг бошқа гапим йўқ.

Раис елкасини қисиб, давлат қораловчисига қаради. У ҳам ҳайрон бўлиб, қўлларини икки томонга ёзди.

— Эҳтимол бирор нарса ёдингиздан кўтарилигандир? — деди яна раис.

— Нима ёдимдан кўтарилиши мумкин? — судланувчи раиснинг ниятини англамади.

— Сизни оқлаши мумкин бўлган бирор далил?

— Бунақа далил йўқ.

— Ундаи бўлса,— дея раис бўш залга мурожаат этиди,— давлат қораловчиси, адлия катта маслаҳатчиси, прокурор Девдарианига сўз бераман. Марҳамат!

Прокурор судланувчани сўроқ қилишга киришди.

— Судланувчи Саларидзел Милтиқ ўқланмаган, деб ўйлагансиз? Шундайми?

— Худди шундай.

— Унда ўқи йўқ милтиқни кўтариб киришнинг нима зарурати бор эди?

— Куёвимни қўрқитмоқчи эдим.

— Куёвингиз бўш милтиқдан қўрқишига ишончин-гиз комилмиди?

— Йўқ, қўрқмасди.

— Бари бир кўтариб киравердингизми?

— У милтиқ ўқланган деб ўйлаши мумкин эди.

— Бунинг нима аҳамияти бор? Милтиқда ўқ йўқли-гини ўзингиз билгансиз-ку?

— Қўрқиб, кечирим сўрайди, деб ўйлагандим.

— Лекин бундай бўлмаган?

— Ҳа.

— Агар узр сўраганда қизингиз билан ўзингизга ет-казган озорини кечирадингиз?

— Фақат тиз чўкиб сўраса, кечирадим! — деди Са-ларидзе бир оз сукутдан сўнг.

— Саларидзел! Куёвингиз милтиқдан қўрқмаган. Ус-tingизга бостириб келаверган. Демак, у милтиқнинг хавфсизлигини, яъни ўқи йўқлигини билган. Шундайми?

— Тўғри.

— Унда нега тепкини туширдингиз? Нима мақсадда? Икковингиз ҳам милтиқ отилмаслигини яхши билган-сиз-ку?

— Ҳа энди... ётиб қолгунча...

— Саларидзел! Куёвингиз милтиқ унинг учун ҳеч қандай хавф солмаслигини била туриб, нега қўлингиз-дан тортиб олмоқчи бўлди?

— Билмадим.

— Тепкини туширган пайтингизда милтиқ бари бир отилмаслигига ишонганмидингиз?

— Албатта.

— Нега бўлмаса тепкини босдингиз?

— Беихтиёр...

— Демак, милтиқ отилмаслигини билгансиз. Уёғига нима қилмоқчи эдингиз?

— Билмайман...

— Куёвингиз милтиқни тортиб олиши мумкинмиди?

— Ҳа.

— Саларидзел! Агар милтиқ ўқлаганини билганингиз-

да тепкини босармидингиз? Саволни қайтараман: агар милтиқда ўқ борлигини билганингизда отармидингиз?

Саларидзе сув сўради. Томоғини ҳўллаб олгач, бош чайқади-ю:

— Билмайман, — деди яна.

— Саларидзе! Шу воқеага қадар одам ўлдириш қўлингиздан келишини ҳеч ўйлаганмисиз?

— Менимча, бу ҳақда ўйламайдиган одамнинг ўзи ўйқ.

— Хўш, қандай хulosага келдингиз?

— Энди хulosанинг аҳамияти йўқ: куёвим ўлган!

— Бизни бошқа нарса, қотиллик қасддан қилинганми ёки тасодифан юз берганми — мана шу нарса қизиқтиради, — деди прокурор, сўнг яна давом этди: — Саларидзе! Тағин бир савол: куёвингиз милтиқдан фойдаланиб туармиди?

— Ҳа, фойдаланаарди.

— Охирги, энг охирги дақиқаларда ҳам милтиқ ўқлаганини айтмадими?

— Йўқ, йўқ! — деб қичқирди Саларидзе.— Ӯлаётган пайтида айтди, шунда ҳам, нигоҳи билан айтди! Қўлимда жон берәётиб, фақат менга, ўзимга айтди! Буни кўзларидан уқиб олдим!

Саларидзе кафтлари билан юзини беркитиб, жим бўлиб қолди...

— Ҳурматли раис! Менда бошқа савол йўқ.

— Муҳтарам маслаҳатчиларда савол борми? — деб сўради раис.

Гулоян бош чайқади. Гоголадзе эса «менда савол бор» деган ишорани қилди.

— Марҳамат!

— Судланувчи Саларидзе! Күёвингиз илгари ҳам уйга бемаҳал, маст ҳолда қайтармиди?

— Ҳа, шунақаси ҳам бўлган.

— Ёзган маълумотингизда шундай сўзлар бор: «Қизимни дўппослаётганига шубҳам қолмади!» — дегансиз. Бу билан күёвим қизимни шу воқеадан олдин ҳам урарди, демоқчимисиз?

— Билмайман... Лекин кейинги пайтларда кўп ичарди, тўполон қиларди, умуман, ичганида жуда бадҳазм бўлиб кетарди!

— Аниқроқ айтинг: кўп ичардими ёки кўп урармиди?

— Айтяпман-ку, ичганида жанжал чиқаарди, ўзини ёмон тутарди! Яна нима дейишим керак?

— Судланувчи Саларидзе! Асабийлашманг! Айбингизни енгиллаширадиган далилларни юзага чиқазишга ҳаракат қиляпмиз, шунинг учун савол берсак, ҳатто майда-чуйда савол берсак ҳам, ғашингиз келмасин! Сизнинг фойдангизни ўйлаяпмиз! — деди маслаҳатчи Гоголадзе.

— Миннатдорман! — деб жавоб берди Саларидзе киноя билан.

— Миннатдор бўлишингиз керак, албатта! Энди айтинг-чи, «кейинги пайларда» деган сўзларингизни қандай тушуниш керак?

— Ихтиёрингиз...

— «Кейинги пайларда куёвим кўп ичадиган, тўполон қиладиган бўп қолди», — дедингиз. «Кейинги пайларда» деганингизда қанча муддатни назарда тутяпсиз: бир йилми, икки йилми, ўтган куни ёки кечадан берими?

— Тахминан бир йилча бўп қолди...

— Бир йил бурун нима бўлган эди куёвингизга? Нега бирдан ичадиган, тўполон қиладиган қилиқ чиқазди?

— Билмайман!

— Боя «қизим ва куёвимнинг хонаси» деган иборани икки марта қайтардингиз. Умуман, олдин қизингиз, сўнг куёвингизнинг исмини айтасиз.

— Ҳа, тўғри.

— Сабаб?

— Чунки қизим — ўз қизим, хона үшаники, куёвим эса унга уйланганидан кейин кўчиб келган.

— Тушунарли.

— Тушунарли деганингиз нимаси! — Саларидзе яна қайнаб кетди. — Нима дейишим керак бўлмаса — ўз уйимдаги хонани куёвимники дейишим керакми?! Шунда тўғри бўладими сизнингча?

— «Уларнинг хонаси» десангиз тўғрироқ бўларди. Саларидзе уҳ тортди.

— Яна савол. Давлат қораловчисига куёвимга: «Иўқол уйимдан!» — деб бақирдим, дедингиз. Тўғрими?

— Тўғри.

— Шу тариқа куёвингизга, у ўз уйда эмас, балки бегона уйда, яъни сизнинг уйингизда яшаётганига ишора қилгансиз!

— Бунни ўзи яхши биларди!

— Демак, бегона уйда яшаган, шундайми?

— Токи тирик эканман, менинг уйим — ўз уйим ҳи-

собланади. Үлганимдан кейин... — Саларидзе ноўрин ва бемаъни гапни гапирганини англаб, бирдан қаловланиб қолди. Маслаҳатчи эса ғолибона оҳангда давом этди:

— Балки сизнинг мана шунаقا муомалангиз оқибатида куёвингиз ичадиган, тўполон қиласидиган бўлиб қолгандир?

— Йўқ, унақа эмас!

— Сабаби нимада бўлмаса? Эҳтимол ўртоқлари йўлдан ургандир?

— Йўқ!

— Аёллар сабабчими?

— Йўқ!

— Балки ўйнаши бордир?

— Йўқ!

— Оиласига қарамай қўйдими?

— Йўқ!

— Нима сабаб бўлди ахир, нима?

— Пул!

— Нима? — Гоголадзе анграйиб қолди.

— Пул!

— Тушунмаяпман...

— Бир йил олдин куёвим оғир-вазмин, одобли йигит эди... Бир куни ўйга ширакайф ҳолда кириб келди, хонанинг ўртасида андак хижолатомуз, шу билан бирга, ғолибона бир қиёфада гердайиб турди-да, столга бир ўрам йигирма беш сўмлик пулни ташлади.

— Нима бу? — деб сўради қизим ҳайрон бўлиб.

— Менинг улушим! — деди куёвим. Қизим пулни ўз хонасига олиб кириб кетди.

— Қаердан олдинг? — деб сўрадим мен.

— Арслоннинг кетидан! — Худди шундай деди, ҳурматли маслаҳатчи. — Саларидзе Гоголадзега ўгирилди. У индамади.— Ана ўша кундан бошлаб оиласизга раҳна тушди... Бир ҳафта ўтгач, овқатланиб ўтирганимизда куёвим дастурхондан нолиб қолди. Ертўласида қамида бир тонна вино, ўн-ўн беш яшик чех пивоси ва бирор юз дудланган балиғи бўлмаган оила оиласи, деди учтourt кундан кейин. Сал вақт ўтмай, яна пул кўтариб келди, қаердан олдинг, десам, яна арслоннинг кетини рўкач қилиди, бу ҳам етмагандай, ишхонада бекорга жойни банд қилиб ўтирибсиз, умуман, сизнинг авлодингиз яшашни билмайди, деб қолди.

— Бир минутга! — деб унинг гапини бўлди раис.—

Қизингиз эридан, пулни қаердан оляпсиз, деб сұрамас-
миди?

— Афсуски, хотинлар әрларидан бунақа нарсаны
сұрамайды!

— Хүш, кейин-чи?

— Огоҳлантиридим: охири вой бұлади, бир кунмас
бір кун турмага тушасан, дедім. У бұлса, ҳаммамиз
аллақаочон қамоққа олингандын, жазо муддатини үтаяп-
миз, лекин буни үзимиз сезмаймиз, деб жавоб берди...
Мен унга, ҳеч қанақа жазо муддатини үтаётганим йўқ,
тинчгина ухлайпман, чунки бирор ножӯя иш қилганим
йўқ, дедім. Шунақа десам, мени калака қилиб, устим-
дан кулди.

— Нега?

— «Қон босимингиз бир юз саксонга юз, юрагингиз
чатоқ, бўғинларингизга туз йифилган, кўксов, эмфизема
деган касалларингиз бор! Қизингиз иккаламиз эрта-ин-
дин бандаликни бажо келтиришингизни кутиб ётибмиз!
Қанақасига тинчгина ухларкансиз?» — худди мана шун-
доқ деб жавоб берди куёвим. Кейин бирдан қизимни
ёмонлай кетди: бели ғўладай, бурни ўрадай, тишлари
сўйлоқ эмиш, дугоналарига ўхшаш гийбатчи ва нодон
эмиш, одамларнинг олдида ўзини ақлли кўрсатиш учун
қўлига тушган китобни суриштирмай ўқийверармиш...
Аммо-лекин на мен, на қизим куёвим бизникига яғири
чиққан шим, йиртиқ туфли ва ағдарма пиджакда кел-
ганини, ўзи ҳаром пулларни ташиётган мана шу уйдан
ишга яқин-яқингача менинг шимимни кийиб қатнаб юр-
ганини бирор марта ҳам юзига согланимиз йўқ.

— Одамларнинг хотираси хиralашиб қолган! —
деди раис.

— Аксинча, одамларнинг хотираси шу қадар кучли-
ки, улар буткул унутилиши керак бўлган нарсаларни ас-
ло унутишмайди!

— Орқага қарашни ҳеч ким хоҳламайди. Орқага қа-
расак, жарга қулаб кетамиз, деб ўйлашади, — деди
прокурор.

— Шундай бўлмаслиги учун, орқага қарашдан ол-
дин бир тўхташ керак. Орқага қараган ҳолда югуриб
бўлмайди. Айниқса, олдинда ҳалигидай жарлик, қудуқ
ёки ўрага ўхшаган нарсалар бўлса... Тўғрими? — деб
сўради судланувчи.

— Судланувчи Саларидзе! Саволни биз берамиз! —
деб уни огоҳлантириди раис.

— Э, ҳа, уэр! — деди Саларидзе.

— Давом этинг!

Судланувчи гапи қаерда узилиб қолганини эслаб олиш учун бир оз ўйланиб турди, сўнг давом этди:

— Бир куни у қизим ўзимга ўхшашлигини афсуслашиб гапирди... Қуёвим кундан-кун ўзгариб борарди... Уйга ортиқча нарсалар, ҳар турли лаш-лушларни таший бошлади. Ярим йил ичидаги хотинига учта пўстин, ўндан ортиқ этик ва туфлилар, аллақанча кўйлак, қимматбаҳо исирғаю билагузуклар сотиб олди. Одатда келтирган нарсаларини кайф устида тўппа-тўғри полга улоқти-рарди... Ташвишга тушиб қолдим. Лекин буни биринчи бўлиб унга қизим айтди. Ана ўшанда биринчи марта калтак еди... Бир куни кечаси у хотинининг ҳамма пўстин ва кўйлакларини, этик ва туфлиларини тилкапора қилиб, уйдан чиқиб кетди... Орадан бир ой ўтгач, ўртоқлари билан келиб, узр сўради, кўзёши қилди. Бу гал ҳам талай пул олиб келган эди... Қизим кўз ўнгимда шамдай сўна бошлади... Мендан ўзини олиб қочадиган, рўпара келганимизда эса сир бой бермай, кулиб турадиган одат чиқазди. Унга қараб туриб эзилиб кетардим, чунки қизим тақдирга тан берган телбага ўхшаб қолган эди. Ўша кунлари эри уни яна қаттиқ калтаклади... Мен хонамга биқинганча юрак-бағрим эзилиб, миқ этмай ўтиравердим... Неварам хонадонимизда бўлаётган бу кўнгилсизларни пайқаб қолмаслиги учун ёнимдан нари жилдирмасдим, аммо фойдасиз эди... Бола ҳамма нарсани сезиб турарди, чунки у ичкарида нималар бўлаётганига мендан кўра кўпроқ қизиқарди... Бу ҳол ўша кунга қадар давом этди... Ўша куни куёвим қизимни учинчи ва охирги марта урди... Мана, ҳаммаси тугади... Мени бошқа айтадиган гапим йўқ... — Судланувчи жойига ўтириди ва сўнгги сўз берилгунга қадар ўрнидан турмади.

— Муҳтарам давлат қораловчиси ва ҳурматли халқ маслаҳатчиларида бугун кўрилаётган ишга доир қўшимча мулоҳазалар борми? — деб сўради раис бошини кўтармай.

— Йўқ!

— Йўқ!

— Йўқ!

— Ундай бўлса, суд терговини якунлашга ва сўзни давлат қораловчисига беришга рухсат этгайсизлар! Марҳамат! — дея раис Девдарианига мурожаат қилди. Девдариани ўрнидан турди.

— Хурматли ўртоқлар! Хурматли суд раиси! Хурматли халқ маслаҳатчилари!

Жуда узоқ ўтмишда, инсоният ҳали ёввойилик босқичида яшаётган пайтида одам ўлдириш оддий ҳол бўлган. Аммо ҳозир биз одам гўштини емаймиз, бинобарин, бундай ҳолни мутлақо кечириб ҳам, оқлаб ҳам бўлмайди. Тараққиёт юксак чўққига кўтарилган, фақат инсон ҳуқуқларинигина эмас, балки ит, мушук, сичқон, балиқ, парранда ва ҳатто қурт-қумурсқалар ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи комитет ва жамиятлар тўлиб-тошиб кетган ҳозирги даврда инсон қотилини бемалол одамхўр дейиш мумкин! Йлгариги замонда қотилликнинг фақат учта қуроли бор эди — мушт, тўқмоқ ва тош. Кейинчалик эса, жамият тараққий этгани сайн қотиллик усуллари ҳам кўпайиб кетди. Патефон игнасидан тортиб водород бомбасигача мана шу гўё кечиктириб бўлмайдиган ва ниҳоятда зарур ишга — одам ўлдиришга хизмат қилмоқда. Ҳозирги кунда қотиллик усуллари ер юзидағи одамларнинг сонидан ҳам кўп. Бугун биз кўриб чиқаётган қотиллик, яъни ўқи йўқ милтиқ билан одам ўлдириш эса ана шу усуллар орасида ниҳоятда антиқаси! — Прокурор ўз гапи йигилганларда қандай таассурот қолдирганини билмоқчи бўлгандай, бўш залга бир кўз ташлаб чиқди, аммо ёлғизгина судланувчининг ҳайрат тўла нигоҳини кўрди-ю, бошини эгганча сўзида давом этди: — Электр токига уланган стул, дор ва ўқ қотилликка чек қўяди, деб ўйлаш гўллик бўлур эди. Қотиллик вўравонликнинг шундай бир турики, унга ўлимнинг ўзи ҳам бас келолмайди! Энди тасодифий, қасдан қилинмаган қотиллик масаласига келсак, бу ҳам табиий ўлимдай муқаррар ва абадийдир! Шунинг учун, менинг на заримда, тасодифан қотилга айланиб қолган кишиларга нисбатан маънавий таъсир ўтказишнинг енгилроқ шаклларини қўллаш керак... Аммо... минг афсуски, инсон қасдан қилинган қотилликни тасодифий қотиллик деб тақдим этишни ўрганиши мумкин! Бундан ҳақиқий қотиллар фойдаланиб қолади! Энг даҳшатлиси шу!

Бугун биз муҳокама қилаётган қотилликни — мисли ўқ қотиллик, демоқчи эмасман, лекин бу воқеа ҳар ҳолда кам учрайдиган воқеа, негаки бир қарашда тасодифий, қасдан қилинмаган қотилликка ўхшаб кетади. Аслида эса бундай тасодиф жиноятчи бўйнига олган ҳақиқий қотилликдан хатарлироқ. Нима учун? Чунки қасдан қилинган қотиллик текширилаётган пайтдаadolat-

сиз ҳукм чиқариш хавфи деярли бўлмайди. Тасодифий қотиллик бўйича чиқарилган ҳукмларнинг эса эллик фоизи шубҳа туғдиради, бундай ҳукм кимнингдир ноҳақ жабр тартишига сабабчи бўлади. Бунинг устига, йўл қўйилган хато баъзи ҳолда маҳбус учун, баъзан эса жамият учун кулфат келтиради.

Хўш, бундай пайтда нима қилиш керак?

Қай йўлни танламоқ лозим?

Кимнинг манфаати ҳақида кўпроқ ўйлаш зарур — жамиятнингми ёки шахснингми?

Инсоният ўтмишидан бу саволга аниқ жавоб топиш қийин, зеро илгари бу муаммо хаспушлаб келинган. Тарихда шундай мисоллар борки, улуғ шахслар ва буюк даҳолар жамият манфаати йўлида қурбон бўлиб кетишиган. Ба аксинча, битта шахснинг хоҳиши, унинг нодонлиги ва инжиқлиги орқасида не-не шаҳар ва мамлакатлар хароб бўлиб, беҳисоб одамларнинг ёстиғи қуриган... Бир нарса дейиш қийин... Шахсан ўзим қотилни лоақал шунинг учун ҳам ёмон кўраманки, у ўз устунлигидан фойдаланиши, яъни ўлдириши мумкин, мен эса бундай қилолмайман! Ҳар қандай қонли зўравонликдан нафратланаман, инсонни табиат инъом этган ҳаётдан, ҳатто унинг бир кунидан маҳрум этишни улуғ жиноят деб биламан. Бу нафрат туйфуси менда шу қадар кучлики, ҳозир ҳам фақат битта йўлни танлайман: мен Како Девдариани, инсон ва давлат қораловчиси сифатида судланувчи Саларидзени қўйилган айбга лойиқ деб ҳисоблашни ва унинг Грузия ССР Жиноят кодексининг бир юз тўртингчи моддасида кўзда тутилган олий жазога, яъни отишга ҳукм этилишини талаб қиласман.

Прокурор нутқини тугатди. Ранги хиёл оқариб жоийга ўтириди-ю, анча маҳалгача папиросини ёқолмади — қули қалтираб кетаверди. Ундан баттар ҳаяжонланган раис гарангсиб маслаҳатчиларга қаради. Гулоян нуқул тирноғини тишлар, Гоголадзе эса анграйданча Девдарианига тикилиб қолган эди. Фақат судланувчининг ўзигина пинагини бузмасди. У кўзларини юмганча бошини ҳам қилиб ўтирас, гўё бу ерда бўлаётган гап-сўзларнинг унга мутлақо алоқаси йўқдай эди.

— Саларидзе! — дея сўз қотди раис.

У индамади.

— Саларидзе! — деди яна раис баландроқ овоз билан.

Саларидзе бошини кўтарди.

— Судланувчи Саларидзе! Сизга охирги сўз берилади!

Саларидзе бир муддат раисга бефарқ нигоҳ билан қараб турди, сўнг бош ирғаб, ўрнидан турди.

— Менинг айтадиган гапим йўқ! — деди у хотиржам оҳангда. — Фақат битта илтимосим бор. Бундан беш ой муқаддам Вашлован кўчасидаги бир юз эллик биринчи уйда тобут тепасида чирқираб қолган икки бегуноҳ одамни — қизим Нателла билан неварам Мэгини ташлаб келганман. Сизлардан ўтинаман, йигитлар, оналарингиз ва сизларга муқаддас бўлган ҳамма нарсани ўртага қўйиб, ёлвораман: агар шу ердан омон-эсон чиқиб кетиш насиб қилса, ўша яқинларимдан хабар олиб туринглар!. Мени айтадиган гапим шу!..

У стулга ўтиридию кўзларини юмди, яна боягидай ҳамма нарсани унутиб, ўтирган жойида аста чайқала бошлади.

Раис кўзларини артди, томоғига қадалган шўртаъм тугунни филқ этиб ютиб, ўрнидан турди:

— Суд маслаҳат учун чиқиб кетади!

— Шошма, Накашидзе! — Гулоян сапчиб ўрнидан туриб кетди.— Тўхта! Ҳеч қанақа ҳукм бўлмайди! — Кейин Девдарианига ўгирилди: — Нима қилиб қўйдинг, Лимон?! Демак, дунёда ҳақиқат, ҳамдардлик деган нарсалар йўқ экан-да?! Юрак борми сенда, Лимон? Инсонийлигинг қаёқда қолди?! Қани ўша ўткир ҳақ сўзинг! Бу нима қилганинг, Лимон?!

— Спектакл-ку бу, Тигран, шунчаки ўйин, томоша? — деди Девдариани хижолатомуз.

— Қанақа спектакль! Қанақа ўйин? Унда ҳақиқий судни нима деб аташ мумкин? Қўз олдимиизда бир одамини ўлдирдинг-ку! Аҳволига бир қара! — деб қичқирди яна Гулоян.

— Бас қил, Тигран! Жа-а оширвординг! — деб жеркиб берди уни Девдариани.

— Йўқ! Ҳукм бўлмайди! — деди қатъий қилиб Тигран. Сўнг Саларидзенинг ёнига бориб, тиз чўкди:

— Қўрқманг, Исидор амаки! Ҳеч нарса бўлмайди! Лимоннинг гапларига эътибор берманг! Лимоннинг мияси айниган! Суд ҳам ақлдан озмас, ахир?! Қўрқманг! Жуда бўлмаса, ўша абллаҳ куёвингизни ўлимини мен ўз бўйнимга оламан! Мен жавоб бераман! Битта одам ўлдирдим нима-ю, иккита одам ўлдирдим нима! Менга ба-

ри бир! Судга айтинг, Тигран Гулоян ўлдирди, денг! — Тигран күз ёшларини тиёлмас, Исидор амакини худди ёш боладай юпатар, тасалли берарди. Исадор амаки ҳам унинг бошини силаганча юм-юм йиғларди. Уларга қўшилиб суд раиси Накашидзе, давлат қораловчиси Девдариани ва халқ маслаҳатчиси Гоголадзе ҳам пиқиллаб ўтиришарди.

— Туринглар! Кўзингларни очинглар! Туринглар! — деган овоз қуломимга чалинди худди тушдагидай.

— Накашидзе, тур! Девдариани, Гулоян, Гоголадзе, туринглар! — овоз яна такрорланди. Туш эмаслигини англадиму ўрнимдан турдим. Бошқалар ҳам уйғонишиди.

Камеранинг ўртасида, ёлғиз ички кийимда, худди кўланкадай Исадор амаки ғоз турарди.

— Уйғондингларми? — деб сўради у.

— Тинчликми, Исадор амаки? — дедим мен ҳайрон бўлиб.

Исадор амаки бошини ҳам қилганча беш минутча чурқ этмади. Бу муддат менга беш соатдай туюлди. Бунақа вазмин, кишини эзин юборадиган сукутни умримда биринчи кўришим. Юрагимни ваҳима босди. Бошқалар ҳам лол бўлиб қолган эди. Ҳеч қайсимиз овоз чиқазишга журъат этолмасдик. Охири Исадор амаки бошини кўтарди, ниҳоятда тиниқ, хотиржам, айни пайтда бутунлай бегона овозда сўз бошлади:

— Рўзи азалдан байроқ оқ тусда бўлган... Оқ ранг — ер юзидаги ранглар ичидаги энг асл ранг, бинобарин, оқ байроқ — олийжаноблик тимсоли... Ўзининг мусаффолиги, ўзининг покизалиги билан бу байроқ тинчликни, муҳаббатни, қардошлик ва раҳм-шафқатни бағрига жо этган... Кўп асрлардан буён оқ байроқлар шунга чорлайди, шуни талаб этади... Оппоқ тоғ чўққиларидай, олам узра оқ байроқлар бўй чўзиши лозим... Тинчлик, муҳаббат ва эзгулик рамзи бўлмиш улкан оқ байроқ Жомолунгми чўққисида ҳилпираши керак... Биттагина улкан оқ байроқ!... Энди,— деди Исадор амаки бир оз сукутдан сўнг,— ётиб ухланглар азиз дўстларим!

Биз анірайганча унга тикилиб қолган эдик. Исадор амаки мамнун бўлибми, норози бўлибми бош чайқади ю, шартта бурилиб, ўз сўрисига чиқиб ётиб олди...

... Анча пайтгача күз юмолмадим. Кейин қаттиқ уй, қуга кетдим, ҳатто туш ҳам күрмадим.

Эрталаб Шошианинг овозидан уйғониб кетдик.

— Қотиллар, қонхўрлар, абллаҳлар, ярамаслар! Туриңглар! Кўриб қўйинглар!

Ҳаммамиз тапир-тупур ўрнимиздан турдик.

Исидор амаки сўри устида осмонга қараганча қимир этмай ётарди, ранги докадек оқариб кетган, қулочи баралла ёзиқ. Иккала билагининг томирлари кўндалангига қирқилган. Тиграннинг устараси ўнг қўлининг остида ётибди, полга оққан қон ҳалқоб бўлиб, қота бошлади.

Аъзойи баданим музлаб кетди...

— Йўқ, мен айброрман! — деди Тигран.

— Унинг ўрнида мен ҳам шундай қилган бўлардим! — деди Девдариани. Кейин эшик олдига бориб, уни жон-жаҳди билан тақиллата бошлади.

УЧИБ КЕТМА, ШОШИА!

Қаторасига уч кун Тигран Гулоянни судга чақириши. Тўртинчи куни эрталаб у Шошиага:

— Юрагим сезиб турибди, сизларни охирги марта кўраётганга ўтшайман, Шошиа... Ке, бир қўшиқ айтиб бер... — деб қолди.

Шошиа кўзларини юмиб, қўшиқ бошлади. Шунаقا дард билан айтдики, занғар! Назаримда турманинг тош деворлари ҳам ингравордиёв!..

Кечқурун Тигран камерага қайтмади. Назоратчи келиб, нарсаларини олиб чиқиб кетди. Суд тугаганини шунда фаҳмладик. Тиграннинг тақдири нима бўлди, қанчага ҳукм қилишди, қаёққа жўнатишди — билолмадик. Кечаси Девдариани қўшни камерадаги маҳбуслар билан деворни тиқиллатиб «гаплашди» — натижа чиқмади.

Эрталаб уни ҳам судга олиб кетишиди, Девдариани шу кетганча қайтиб келмади.

Камерада Шошиа иккаламиз қолдик.

Шошианинг сабр косаси тўлди, тоқати тоқ бўлди, шунинг учун бўлса керак, бугун у дил қулфини очиб, қалбига разм ташлашимга ижозат берди...

...Шошианинг отаси Климентий Глахунович Гоголадзе 1925 йилнинг 13 январида саҳар пайти Самтредиа шаҳрида ўзининг яккаю ягона ўғли Шошианинг дунёга келиши оқибатида ҳалок бўлди. Ҳа, ҳа, ажабланманг,

айнан ўғлининг дунёга келиши сабабли ҳалок бўлди! Доя хотин унга ўғил кўрганини маълум қилганида севинчдан довдираб қолган ота югуриб хонага киради-да, кўп йиллардан буён бирор қўл теккизмай деворда осифлиқ турган чақмоқ милтиқни олади... Милтиқ шу заҳоти портлаб кетади, Климентий Гоголадзе эса тилка-пора бўлади...

Орадан роппа-роса бир йил ўтгач, Шошианинг онаси Марям марҳумнинг маъракасига тўпланган қариндошурӯф ва қўни-қўшиларни стол атрофига ўтқазади-да, ўзи секин балконга чиқади, эшикни ташқаридан беркитиб, ёғоч уйга обдан керосин сепадию ўт қўйиб юборади. Утакаси ёрилган савобталаблар ўзларини деразадан ташлаб аранг қутулиб қолишади. Ўша куниёқ отасининг қариндошлари Шошиани Тбилисига олиб кетиша-ди, ақлдан озган Марямни эса жиннихонага жўнатиша-ди...

Шошиа олий ўқув юртида ўқимаган. Дангаса ёки зеҳни паст бўлгани учун эмас. Йўқ, Шошиа етим эди. Бундан ташқари, у ишлайдиган маҳкамада ҳеч ким олий маълумотни талаб қилмасди. Бу ишхонада энг муҳими — санаши билиш. Шошиа эса санаши тез ўрганди — аввал ўнгача, кейин юз, минг, миллионгача санайдиган бўлди.

Шошиа чиройли эмас. Чуғурчиққа ўҳшаган эркакни чиройли деб бўладими? Агар ростдан ҳам чуғурчиқ бўлганида, энг чиройли чуғурчиқ десангиз ҳам ҳақингиз кетмайди. Аммо у миллион ва ундан ҳам кўпроғини санаши ўрганиб олганидан кейин анча хушбичим ва ақлли бўлиб қолди. Иккита олий ўқув юртини битирганлар ҳам Шошианинг олдидаги иш эшолмайди. Чиройли қизга уйланди, бири биридан чиройли фарзандлар кўрди. Машина сотиб олди, дача қурди, кейинроқ Сиран деган ўйнаш ҳам орттириди.

Хўш, нима мўъжиза юз берди?
Ёки сеҳрли тош топиб олдими?

Йўқ. Шошиа олтин балиқчани тутиб олди! «Қўй-вор,— деб ёлворди олтин балиқча,— агар қўйворсанг, истаган талабингни бажо келтираман!» «Йўқ,— деди Шошиа ишонмай, олдин бажарасан, кейин қўйвора-ман!» «Бўпти,— деб рози бўлди олтин балиқча,— тила тилагингни!» Ана шундан бошланди!. Шошианинг хо-ҳишистагига интиҳо йўқ эди. Бир бошлади-ю, ўзини

тұхтатолмади... Орзу кетидан орзу қайнаға чиқаверди.
Олтін балиқча ҳам ёдидан күтарилди, кунлардан бир
күн у жонвор нобуд бұлды!

Хозир Шошианиң биттагина орзуси бор. Эңг олий
орзу. Бошқа орзуларининг рүёбга чиқиши ҳам шунга
боғлиқ. Бу орзу анча бурун — камерадаги сұрисида ос-
монга қараб ётиб, үзи түқиган толада шифтдан сирға-
либ түшган үргимчакни кузатганида пайдо бұлған...
Ұшанды үргимчакка айланиб қолишини шунақаям орзу
қылғанки! Лоақал бир соатта бұлса ҳам майли, деган.
Аммо яна айниған. Аввалимборт, бир соат — кам.
Чунки толага осилиб олдин бешинчи қаватдан пастига
тушиш, кейин ҳовлидан үтиб, маъмурий бинога кириш
керак. У ерда ҳаммавақт ғиж-ғиж одам, худо құрсатма-
син, бирортаси босиб олиб, зәғилаб ташласа-чи?.. Шу-
нинг учун девордан үрмалаб, түппа-түғри дарвозагача
бориш керак... Йұқ, бир соат етмайди, камида иккисінен
вақт керак!.. Иккінчидан, умрбод үргимчак бұлыб қо-
лолмайди-ку? Үргимчакнинг ҳаёті ҳам — ҳаёт бұлтими?
Агар чуғурчиққа айланиб қолғандами! Қанот чиқазар-
дию хоҳлаган томонига учеб кетаверарди!.. Мабодо
умрбод чуғурчиқ бұлыб қолғанда ҳам — ачинадиган
жойи йўқ! Ҳа, чуғурчиқ бұлғаны яхши! Ҳар куни уч-
түрт марта уйига учеб борарди, болаларини құрарди...
Ие, тұхта, бирортаси үлдириб қўйса-чи? Шунақа бұли-
ши ҳам мумкин-ку! Бирорта аҳмоқ шартта милтиқни
оладиу ўқ узды ёки ўзининг болалари чұзмадан тош
отиб қолса нима дейсан! Йўғ-э! Ким чуғурчиқни үлди-
рарди! Аксинча, уларга ин қуришади, парвариши қили-
шади... Дарвоқе, үргимчакни ҳам, чуғурчиқни ҳам пада-
рига лаънат! Шошиа одам бұлишни хоҳлайди! Одам!
Шошиага эрк беринглар, бу ердан озод қилинглар, ана
ұшанды ҳаётини янгидан бошлайди! Шошиа исм-фа-
милиясини ўзгартиради... Шошиа қайта туғилади!..

Эвоҳ! Инсон қайта туғилиши учун аввал ўлиши ке-
рак... Афсус! Шошиа буни билмайди...

— Салом сенға Тбилиси, қадрдоним!
Келадими билгинг недан күяр жоним?
Қамоқ билан қалин ошна бұлыб қолдим...
Одамлар, мен полапонга қанот беринг!..
Юрагимга құнғироқлар бонги етди.
Ундан мадад сұраб чұзған құлым қотди...
Мени тақдир эмас, содик дүстим сөтди!..
Одамлар, мен полапонга қанот беринг!..
Мтквари — она дарә, дардинг узун!
Мен ношудинг тұрга тушиб қолдим бугун!

Сен бечора, мен бечора, раҳм қилгин!..
Одамлар, мен полапонга қанот беринг!..
Йўл сўнггида бир қабрга тушди кўзим,
Жуда ёмон гуноҳ билан кетдим, дўстим!
Лаънатлайман кечакундуз еган тузим...
Одамлар, мен полапонга қанот беринг!..

Шошиа сўрисига ўтироволиб, қўшиқ айтади. Шошиа қанотни орзу қилади. Лекин қаерда ўша қанот? Бизнинг давримизда ҳатто фаришталарнинг ҳам қаноти йўқ: Шошиага ким қанот берарди? Шошиа буни яхши билади, билади-ю, бари бир кўйлайверади. Агар ҳозир Тигран шу ерда бўлганида, бу шеър Етим Гуржиники эканлигини ва у мутлақо бундай ёзилмаганлигини айтиб, Шошиага танбеҳ берармиди! Шошиа буни ҳам билади, лекин кўйлайверади, чунки Етим Гуржи ўз дардини айтиб йифлаган, Шошиа эса ўз дардини айтиб йифлайди...

— Менга қара, Шошиа, қўйсанг-чи, шу дийдиёнгни, шўхроғидан ол, ёки бирор латифа айтиб бер! — дея илтимос қиласман мен.

— Қамоққа тушмасимдан олдин Майдонда бир жойим бор эди... Уни грузинлардан фақат мену яна учтўрт киши билади, холос... Илгари айтмаган эдим, энди яшириб нима қиласман... Бу ердан чиққанингдан кейин албатта бор! Мени номимни айтсанг — хоҳ кечаси, хоҳ кундузи, эшикни очишаверади.

— Ким мени бу ердан чиқаради, Шошиа?

— Чиқаришади!

— Сен қаёқдан биласан?

— Бегуноҳ одамни турмада сақлашдан оғир гуноҳ йўқ дунёда!

— Мендақалар озми, Шошиа?

— Тўғри. Ер юзидаги маҳбусларнинг teng ярми бекорга ўтирибди қамоқда... Ҳар ҳолда тасодифан тушиб қолишган... Аммо сени бугун бўлмаса, эртага албатта қўйиб юборишади, мана кўрасан! — деди Шошиа ишонч билан, гўё мени озод этиш ҳақидаги қарор унинг чўнтағида-ю, камерада ёлғиз қолишдан қўрқиб, шу пайтгача яшириб келгандай.

— Оғзингдан бол томади-я, Шошиа! — дедим қувониб.

— Ҳа. Майдон ҳақида... Ўша ерда бир жойим бор эди... Ҳаммом ёнида, бу ёқдан боришда — чап қўлда. Бир қаватли, дарвозаси кўкка бўялган уй. Ҳовлиси катта эмас — бўйрадеккина... Ҳўжайиннинг исми Азиз. Эс-

лаб қол: Азиз, миллати татар... Ўз уйида чойхона очган... Хизматга тайёр дүндиңчаларини айтмайсанми!.. Тағин күнглингга бошқа гап келмасин, мен у ерга фақат чой ичгани борардим... Истаган пайтимда: хоҳ кечаси, хоҳ кундузи... О, ана чою мана чой! Ҳақиқий чой қанақа бўлишини биласанми?! Лекин ҳозир гап бунда эмас. Азизнинг мижозларни қабул қиласидиган алоҳида хонаси бор...

— Ие, бу қанақаси?! — дедим ҳайрон бўлиб.— Бир одам хусусий чойхона, чойхона эмас — ишратхона очиб қўйса-ю, бирор индамаса?

— Э-э, содда экансан, мана шунақаларни тергайдиганлар боради-да асосан... Сен билан менда ҳам ўшанақа пул бўлганда эди...— деди Шошия яна орзуга берилиб.

— Ишонмайман!

— Баҳслашардим-у, лекин кейин сени қаёқдан қидираман!.. Айтдим-ку, чиққанингдан кейин албатта боргин, ўз кўзинг билан кўрасан... Фақат билиб қўй, Азизни чойи университетни рўпарасида сотиладиган чойдан сал қимматроқ. Тушундингми?

— Тушундим.

— Ўша хонага бешта кичкина стол қўйилган. Ҳар бир стол икки кишига мўлжалланган. Столларнинг тепасида канарейка солинган қафаслар. Бешта қафас... Ҳар канарейкаларки, ким ўзарга сайрайди... Битта канарейканинг баҳоси юз элликдан икки юз сўмгача... Эҳтимол, эшитгандирсан — булбул май ойидан бошлаб атиги уч ойгина сайрайди, холос. Канарейка эса йил-ўн икки ой тинмайди. Энди ўша хонани кўз олдингга келтир. Ним қоронфи... Хона ҳавоси аччиқ чой, шарқона ширинликлар ва тамаки ҳидига тўйинган... Иssiққина... Канарейкалар сайраб турибди... Чой, канарейка ва... ишрат... А, зўр-а? Тасаввур қиляпсанми? Бунақа мазани умримда кўрмаганман. Жаннатнинг ўзгинаси... Ҳар гал чиқиб кета туриб, Азизга юз сўм берардим... Фақат пулни қаердан олардингиз, деб сўрама, илтимос! Топардимда! Тақводорлар чидашарди-ку, ахир! Қийналишса ҳам чидашади. Нима учун? Азбаройи ўлганларидан сўнг жаннатга тушиш умидида чидашади! Мен ҳам ўша жаннатга тушиш учун чидардим, қийналардим, елиб-югурадим... Ҳа, майли... Биласанми, канарейкалар ўз қафасларига шу қадар ўрганиб қолишадики, қўйиб юборсанг — дарров ўлишади! Чунки ўзларини ўзлари боқи-

шолмайди. Мабодо тирикчилигини қила оладиган канарейка бўлганда ҳам бари бир ўлади — мушукка ем бўлади. Нимагалигини биласанми? Чунки канарейка сайраётганда ҳамма нарсани унутади. Кўзларини юмволиб, сайрайверади. Ҳеч нарсани сезмайди. Мушук пусиб бориб, таппа босади... Ҳуллас, канарейка билан қафасни бир-биридан ажратиш қийин. Аммо канарейкалар қафасда ҳам ўлиши мумкин. Бир куни Азиз, канарейкаларим икки-уч ойда ўлиб қоляпти, деб шикоят қилган эди. Тамаки тутини билан бадбўй ҳидга чидашмаётганмиш. Канарейкалар шундоқ жаннатда яшаб туриб ҳам ўлишади-ю! Сен бўлсанг, шу ерда қолишимни хоҳлайсан, тағин латифа айтиб беринг, дейсан-а? Йўқ, қўлимдан келмайди, азизим Заза!

— Нима бўлди сенга, Шошиа, миянг жойидами?
— Ким тузатиши керак миямни?

— Ким тузатишини билмадим-у лекин сени операция қиласидиган одамнинг қўли покиза бўлиши керак. Биласан-ку, мия — нозик нарса...

— Жа-а ўладиган даражада эмасман, Заза! Бир мўъжиза юз бериб, гуноҳимни кечириб юборишса-я...

— Кечиришади?

— Ҳа энди, кечиришмаса ҳам... озроқ муддат беришса дейман-да...

— Масалан, қанча, Шошиа?

— Айтайлик, ўн беш йил... Йўқ, ўн беш йил кўп!. Ун йил, тўққиз, етти... Беш йил! — Шошиа менга ёлворгандай қаради. Мен нигоҳимни олиб қочдим.

— Хўп, беш йил беришди ҳам дейлик. Кейин нима қиласан?

— Бу ердан чиқишим билан болаларимнинг олдига югураман!

— Кейин?

— Кейинми?.. Хотинимни ҳайдайман!

— Ундан кейин-чи?

— Ундан кейин Сираннинг олдига бориб: «Жонгинам, юр меникига!» — дейман. — Шошиа, сайраётган канарейкадай кўзларини юмди. Хахолаб кулиб юбордим.

— Нега куласан?! — деди Шошиа ҳайрон бўлиб.

— Биласанми, Шошиа, ҳозир дераза ойналарини синдириб юрадиган бир девона ҳақидаги латифа эсимга тушиб кетди...

— Қанақа девона?

- Э, эски латифа бу...
- Айтавер, мен учун ҳаммаси янги! — деди Шошия.
- Тбилисида бир девона бор экан. У ҳар куни дерава ойналарини синдириб юраркан. Қийиниши жойида, ҳаммага хушмуомала, тиланчиллик қилмайди. Фақат битта камчилиги — ойна синдиради.
- Ие, бу қанақаси? Милициянинг кўзи қаёқда? — деди Шошия таажжубланиб.
- Бу ёғини эшитсанг-чи!
- Хўш, хўш?
- Бир куни милиция уни тутиб, жиннихонага ётқизибди. Дўхтирлар қараса, туппа-тузук одам. Бир ҳафта ушлаб туришибди-ю, тилхат олиб, қўйиб юборишибди...
- Кейин-чи?
- Яна ҳаммаси қайтадан бошланибди. Ҳар куни камида ўн бешта ойна синдиракан. Лекин пухта ишларкан: маҳаллаларни ўзгартириб туаркан, Олдингиларида таниб қолишган-да...
- Вой, хумпар-ей...
- Шундай қилиб, бутун шаҳарни айланиб чиқаркан... Энди санаб кўр: бир йилда 365 кун. Кунига 15 тадан ойна. Бу —

$$\begin{array}{r}
 365 \\
 \times \quad 15 \\
 \hline
 1825 \\
 + \quad 365 \\
 \hline
 5475
 \end{array}$$

беш минг тўрт юз етмиш бешта ойна дегани!

- Нима билан синдиракан?
- Чўзма билан-да!
- Епирай!
- Агар ҳар бир ойнани қўйдириш уч сўмдан беш сўмгача турса, ўртачasi — тўрт сўм бўлади, демак ҳар йили у шаҳарга

$$\begin{array}{r}
 5475 \\
 \quad \quad 4 \\
 \hline
 21900
 \end{array}$$

янги пул билан йигирма бир минг тўқиз юз сўм заарар келтиракан. Бу баъзи районларнинг йиллик бюджетига тенг, оғайни! Ниҳоят уни яна ушлаб, жиннихонага жўннатишибди. Бу гал у узоқ ётибди. Бир ой кутибди,

икки ой кугибди, уч ой кутибди, ҳаш-паш дегунча орадан бир йил ҳам ўтиб кетибди. Қараса — иш чатоқ, жавобдан дарак йўқ. Шундан кейин ўзи дўхтирларга мурожаат қилибди:

— Ҳой, яхшилар, мени нима қилмоқчисизлар? — дебди.

— Ўзинг нима қилмоқчисан? — деб сўрашибди дўхтирлар.— Соғлигинг қалай?

— Соғлигим ҳаммавақт яхши бўлган, ҳозир илгари-гидан ҳам зўр, — деб жавоб берибди девона.

— Жуда соз! Қани, бир бош врачга учрайлик-чи!

— Салом! — дебди бош врач.

— Салом! — деб жавоб берибди девона ҳам.

— Ҳўш, аҳволлар қалай? — дебди бош врач такаллуп билан.

— Раҳмат, ёмон эмас. Ўзларидан сўрасак? — дебди девона ҳам ўшандоқ оҳангда.

— Ташаккур... Ҳозир рухсат берсак, нима қилган бўлардингиз? — деб сўрабди бош врач.

— Сиз нима қилсангиз, мен ҳам шу-да! — дебди девона.

— Яъни?

— Уйга кетаман!

— Кейин-чи?

— Ишга кираман. Маоши тўрт юз-беш юз сўмлик жой топаман, менга ортигини кераги йўқ — сўққабош одамман.

— Ие, ана холос, сендай девона бир одамга ким шунақа ёғли жойни тайёрлаб турибди? — деб ажабланиди бош врач.

— Нега унақа дейсиз? — деб хафа бўлибди девона.— Бошқа девоналардан қаерим кам?

— Ҳеч қаеринг кам эмас!

— Кейин уйланаман! — деб сўзида давом этибди девона.

— Баракалла! — дебди бош врач.— Кейин-чи?

— Тўй қиламан.

— Кейин?

— Кейин...— Девона сал дудуқланиб қопти.— Кейин, меҳмонлар тарқалишгач, хотинимни ётоқхонага олиб кираман, чироқни ўчираман...

— Тушунарли, тушунарли! — деб унинг гапини бўлибди бош врач.

— Нимаси тушунарли? — дебди девона ҳайрон бўлиб.

- Етади... У ёғи қизиқ эмас!
- Ие, қизифи энди келади-да!
- Йўқ, йўқ! Керак эмас! — бош врач аёл дўхтириларга қараб, типирчилаб қопти. Лекин девонани тўхтатишнинг иложини қилолмапти.
- Меҳмонлар тарқалишгач, — деб давом этибди у, — хотинимни ётоқхонага олиб кираман, чироқни ўчираман, каравотга ётқизиб...
- Хўш, хўш! — Шошиа ўрнидан туриб кетди.
- ...кўйлаги билан трусисини ечаман-да, резинасини олиб, чўзма ясайман, яна ойна синдираман!
- Ҳе, ўл-э, расво қилдинг! — Шошианинг ҳафсаласи пир бўлиб кетди.
- Хафа бўлма, Шошиа, у жазосини тортибди — яна палатага опкириб, ётқизиб қўйишибди! — деб Шошиага тасалли бердим.
- Кейин нима бўпти?
- Кейин, бир йилдан сўнг суриштиришса, ўша девонайнасозлар билан тил бириттирган экан. Бор гап шу!
- Мени нима алоқам бор бу латифага?
- Алоқанг бор-да. Нима ҳақда гап бошламагин, ҳар гал, хотинимни ҳайдайман, Сиранга уйланаман, деб тугатасан!
- Бари бир ҳайдайман! — деди Шошиа...

УЧИНЧИ ТУШ

Маҳбуснинг туши жаннатга ўхشاши керак. Ана шу жаннатда канарейкалар сайраб турсин... Маҳбуснинг туши камалакдай гўзал ва ранг-баранг орзуга ўхшаши керак,— шунақамасми, Шошиа?

Маҳбуснинг тушига беқиёс маъшуқаси кириши керак, кўксига бош қўйиб турган пайти кириши керак,— шунақамасми, Шошиа?

Маҳбус тушида бургутдай эркин бўлиб, қанотларини кенг ёзиб, олам узра мағурур парвоз қилиши керак, — шунақамасми, Шошиа?

Гуллар унга кўрпа, оймома — ёстиқ, осмондаги юлдузлар чойшаб бўлиши керак,— шунақамасми, Шошиа?

Тушида инсон қуёш бўлиб, одамлару она заминга ҳарорат бахш этиши керак, шунақамасми, Шошиа? Бу қуёш машъалдай ҳамиша порлаб туриши керак,— шанақамасми, Шошиа?

Агар тушимда ҳам турмада ўтирсам, сенинг ноли-шиңгни эшитсам, тушимда ҳам таҳтаканалар чақса, тушимда ҳам эшик «кўзи»дан ўқрайиб турган назоратчи-ни кўрсам, турма овқатини есам, тақдирим нима бўларкин, деб терговчининг оғзини пойласам — бунинг нимаси туш? Ҳаётдан фарқи қолмайди-ку,— шунақамасми, Шошиа?

Мана ҳозир ҳам тушимда сени кўряпман. Сўрингда ўтириб, деразага тикилганча қўшиқ айтапсан, чуғурчиқ-қа айланиб, учиб кетишни орзу қиляпсан. Мен-чи? Мен нима қиламан? Наҳотки мени ёлғиз ташлаб кетсанг? Учиб кетма, Шошиа!

Шошиа бош чайқади:

— Иложим йўқ. Заза! Қон бўп кетдим! Тинкам қуриди!

— Хароб қилма мени, Шошиа! Ташлаб кетма!

— Учиб кетишм керак, Заза!

— Қўй, кетма, Шошиа!

— Тоқатим тоқ бўлди! Эртага суд бошланади... Чидаш беролмайман!

— Қанаққиб учасан, қуш эмассан-ку?

— Учаман! Ҳоҳласам — қушга айланаман!

— Масхарабозсан, Шошиа!

— Айтдим-ку, хоҳласам — қушга ҳам айланавера-ман! Сени ҳам қушга айлантириб қўяйми?

— Нима қиламан қушга айланниб? Мен одамман-ку.

— Ўзинг биласан!

Шошиа деразадан тушди, деворга орқа ўгириб, худди чорчўпга михланган Исо Масиҳдай, қўлларини икки томонга ёзди. Шу алпозда узоқ турди, кейин аста-секин кичрая бошлади.

— Нима қиляпсан, Шошиа?! — деб бақириб юбордим ўтакам ёрилиб.

У муғамбirona бир кулиб қўйди-ю, борган сари кичраяверди.

— Кераги йўқ, Шошиа, кераги йўқ!

Дод-фарёд солиб, эшикни тақиллата бошладим. Қани бирор очса! Ҳаммаёқ жим-жит, гўё турма ҳам, шаҳар ҳам, қўйинг-чи, бутун ер юзи сувга чўккандай. Шошиа эса тобора кичрайиб борарди. Ана у муштдай бўлиб қолди.

— Шошиа!

Бирдан у чуғурчиқ-қа айланди. Сўридан бир сакраб,

дераза токчасига құнди-да, бошини хиёл әгиб, менга қарди.

— Нима қилиб қўйдинг, Шошиа?!

Чуғурчиқ дераза панжарасидан лип этиб ўтиб, ташқи токчага құнди, сұнг орқасига қайрилиб, юр мен билан, дегандай яна бир қараб қўйди.

— Учиб кетма, Шошиа!

Чуғурчиқ қанотларини ёзди-ю, учди-кетди. Аввал турма ҳовлиси, маъмурый бино устида бир чарх урди, кейин минора тепасида турган соқчи ёнидан ўқдай учиб ўтиб, Арсенал тоғи томон йўл олди.

— Шошиа-а-а!

Чуғурчиқ тез узоқлаша бошлади. Охири кичик бир нуқтага айланиб, қаердадир олисда, тахминан Қуки қабристони тепасида мовий осмонга сингиб кетди...

— Гоголадзе, нарсаларингни олиб чиқ! — деб қичқирди назоратчи.

Шошиа эсанкираб қолди. «Нарсаларингни олиб чиқ?» Ёпираи! Нима бўляпти ўзи?! Одатда судга нарсалари билан олиб боришимайди. Буни ҳамма билади. Ундан ташқари, суд бўладиган кунни маҳбусга олдиндан айтиб қўйишади. Ҳозир эса... Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ: «Нарсаларингни олиб чиқ!» — деган буйруқ бўлса-я?..

Шошиа қимир этмади, жавоб ҳам қайтармади, гўё назоратчининг буйруғи унга эмас, бошқа турманинг бошқа камерасида ўтирган бошқа бир маҳбусга тегишилдай.

— Гоголадзе, нима бало, кар бўп қолдингми? Нарсаларингни олиб чиқ, деялман? — назоратчи буйругини яна бир такрорладио эшикни қия ёпиб, нари кетди.

— Нима... Нима деяпти? — деб сўради Шошиа дудукланиб.

— Чақиришяпти! Нарсаларинг билан! — дедим кулиб.

— Нарсаларим билан? Бу қанақа мўъжиза!

— Ҳа, мўъжиза!

— Мўъжиза бўлмайди, деб ким айтган эди?

— Мен айтмаганман.

— Сен айтмаган бўлсанг, бошқа кимдир айтган. Мўъжизалар бор дунёда! — Шошианинг лаблари титраб кетди.

— Ҳа, бор, Шошиа, бор!

— Тепамизда худо бор! — деб пичирлади яна у чўк-калаб.

— Ҳа, бор!

— Ё қодир эгам! — Шошиа шундай деди-ю, жим бўлиб қолди. Овози чиқмай қолдими, ё ичиде оллога шукроналар ўқидими, билмайман... Анчагача ундан садо чиқмади, кейин сапчиб ўрнидан турди-ю, бидирлай кетди:

— Айт тезроқ, қаерда яшайсан? Дарвоқе, биламан — Анага кўчаси, қирқ иккинчи уй! Киминг бор у ерда? Ҳа, онанг бор! Нима деб қўйяй? Албатта, яхши юрибди, дейман; соғ-саломат, дейман; кутинг, кеп қолади, дейман!

— Нима, нима?

— Келади, кутинг, дейман!

— Эсинг жойидами?

— Жойида! Исми нима эди? Э, ҳа, биламан. Анико, Анико хола, ҳурматли Анико! Яна нима қилишим керак? Кимга учрашай? Хоҳласанг, марҳумни онасини топиб, уни сен ўлдирмаганингни айтаман!

— Кераги йўқ, Шошиа!

— Албатта бораман!

— Гоголадзе, мунча имилладинг?

— Хўп, хайр, Заза! Кўришгунча, азизим! — Шошиа мени маҳкам қучоқлаб бағрига босди, сўнг ташқарига отилди. Камерада ўз дардим, ўз илинжу шубҳаларим билан ёлғиз қолдим. Чуғурчиқ учиб кетди, Шошиа ҳам мени тарк этди...

... Энди уззу кун Шошианинг сўрисида ўтириб, дераздан соатлаб шаҳримнинг бир бўлагига термуланман...

...Ана, мўъжазгина пивохона, ичиде баҳайбат, хўппасемиз пивошуруш ўтирибди. У кимдир чала-чулпа чизиб рамкага солиб қўйган суратга ўхшайди. Бунақа дейишинга сабаб, менга унинг қорасигина кўринади, афт-башрасини бу ердан аниқ илғаш қийин. Пивохона ёнида — дорихона. Баъзи кунлари дорихона бўм-бўш бўлади, эшигида ҳеч зор кўринмайди, баъзида эса одамларнинг кети узилмайди. Мана, ҳозир ҳам навбатнинг охир кўчагача чиқиб кетган. Шаҳарда грипп тарқалганга ўхшайди... Сал нарида сартарошхона. Ҳар қандай сартарошхонада битта-иккита «чала мулла» усталар бўлади, мижозлар улардан қочади. Бу сартарошхонада ҳам ўшанақалардан бор, чамаси. Анови иккитаси, гарчи одам тирбанд бўлса ҳам, эшик олдига қўйилган курси-

га ўтирволиб, кунбўйи гап сотгани сотган. Баъзан уларга оқ халат кийган бир аёл ҳам қўшилади. Ё фаррош, ё ановиларга ўхшаган «чала мулла»... Телпакдўзлик устахонасида, одатда, одам кам бўлади. Кўпчилик тайёрини олишга ўрганган. Балки шундандир. Умуман, бош кийимурфдан чиқиб кетяпти, яrim йил одамлар бош кийимсиз юришади. Илгари телпак эркаклик шарафининг рамзи ҳисобланарди. Тўғрими, нотўғрими — ким билади... Наҳотки, Тбилисида бошяланг юрган номусли, ориятли эркаклар оз бўлса? Жуда кўп! Лоақал анови кишини олайлик. Бошида телпаги йўқ. Хўш, нима қипти? Бинойидек одам! Ана, дорихонага кирди. Ана, чиқди... Қўлида бир нарса бор... Дори бўлса кераг-ов? Ҳа-да! Кафтига таблеткани қўйиб, оғзига ташлади. Ий-й-й! Нима бўлди — тиқилиб қолди-ку! Пивога югурмайсанми, нодон! Икки қадам-а! Ҳа, бу бошқа гап... Дўконча олдига бориб, сотувчига қўли билан ишора қилди... Ича бошлади... Шошмасдан, шунаقا мириқиб ичяптики!.. Ана, ичиб бўлди. Пулини тўлади. Нега ўйланиб қолди? Э, ҳа-а... Сартарашхонага қараб кетяпти. Бориб, эшикдан мўралади, кейин ташқарида ўтирган «уста»лардан бирини имлаб чақириб, биргалашиб ичкарига кириб кетди... Ӯн минутлардан кейин қайтиб чиқди, елкасини қоқди, юзларини сийпалади.. Ҳозир ҳаммаёғидан упа билан арzon атири ҳиди анқиб тургандир-ов... Ҳуш... Энди нима қиларкин? Нима қиларди? Дорини ютди... Пивони ичди... Соқолни олдирди... Энди уйига кетади-да. Ие, нега кетмаяпти? Ҳа-а... Телпакдўзлик устахонасига бурилди! Тўғри қилди! Қойил! Телпак олиш керак! Илгари телпак эркаклик шарафининг рамзи ҳисобланган-а!.. Устахонада узоқ қолиб кетди. Аввалига, ўша ерда ишлармикин, деган хаёлга ҳам бордим. Йўқ, ана устахонадан чиқди. Ие, телпак олмабди-ку! Айтмовдимми? Ҳозир шаҳарнинг ярми бош кийимсиз юради, деб! Нима қипти? Юрса юрар! Шунинг учун ҳаммани беномусликда айблаш керакми? Нега, нима учун? Боравер, дўстим, йўлингдан қолма, ўзингни билганинг билган...

... Бу ерда, Тбилисининг турма деразасидан мен кузатиб турган кичик бир бўлагида кечаетган ҳаёт бутун шаҳарда, наинки бутун шаҳарда, бутун дунёда кечаетган ҳаётдан фарқ қилмайди... Бўш вақтларида одамлар ўёқдан-буёққа юришади, дори ютишади, пиво ичишади, соқол олдиришади, телпак тикиришади... Биноларнинг ичкарисида нима иш қилишади, униси менга кўринмай-

ди... Дарвоқе, күчадан ҳам күринмайды-да... Хуллас, шаҳарнинг мана шу кафтдеккина бир парчаси бутун дунёдаги ҳаётни мўъжаз қилиб ўзида акс эттиради... Оҳ, нақадар кичиксан, она сайёра!

Бирдан вужудимни ҳам илиқ, ҳам совуқ титроқ босди, бу титроқ жамики томирлариму ҳўжайраларимдан сирилиб ўтиб, юрагимда оғриқ бўлиб тугилди.

Салом сенга Тбилиси, қадрдоним!
Келадими билгинг недан куяр жоним?

Шошиа куйларди.

Бу мўъжиза ҳам, туш ҳам эмасди. Шошиа куйларди, Шошиа Гоголадзе ҳукм қилинганлар корпусида куйларди...

Юрагимга қўнгироқлар бонги етди,
Ундан мадад сўраб чўзган қўлим қотди!
Мени тақдир эмас, содиқ дўстим сотди!
Одамлар, мен полапонга қанот беринг!

Шошиа куйлар, бутун турма нафасини ичига ютиб, унинг маъюс қўшигини тингларди.

Дунёда мўъжизалар бўлади, деб ким айтган эди, Шошиа? Тепамизда худо бор, деб ким айтган эди, Шошиа? Буни сен айтган эдинг, Шошиа!

Дунёда мўъжизалар йўқ, Шошиа!
Тепамизда худо ҳам йўқ, Шошиа!

КЕМАНИ ТАРК ЭТДИМ

Эрталаб қўлимга мих кириб кетди. Назоратчидан докторни чақиришни илтимос қилдим. Ўн беш минутлардан сўнг камерага офтобдай жилмайиб Нуну кириб келди.

- Салом, жиноятчи! — деди у қувноқ оҳангда.
 - Салом, халоскоримиз! — деб жавоб қайтардим мен ва руҳим бирдан енгиллашганини сездим.
 - Нима қилди? — Нуну елкасидан сумкасини олди.
 - Мих кириб кетди.
 - Уни қара-я! — деди у бошини сарак-сарак қилиб, сумкасини очаркан.
- Назоратчи эшикни ёпиб, йўлакка чиқиб кетди.
- Бир ўзинг қолдингми?
 - Ҳа... Нима бу?
 - Водород пероксиди... Ёлғиз ўзинг-а?
 - Ҳа, ёлғиз ўзим.

Нуну ярамни пероксид билан ювиб, йодни олди.

— Құрқмаяпсанми?

— Нимадан құрқаман, доктор! Шундоқ буюк давлат армияси, суди, прокуратураси, милицияси билан құриқ-лаб ётиби-ю, нега құрқарканман?

— Ҳа, хонанг кенгайиб қопти! — Нуну ярамга йод суртди. Додлаворай дедим.

— Ҳа-да, бир кишига етиб ортади. Мебель керак әмас, прописка учун домкомга пора бериш керак әмас!

— Сув — текин, чироқ — текин, овқат — текин, медицина хизмати — текин! — деди Нуну гапимни маъқуллаб.

— Албатта! Шундоқ жойни ташлаб кетиш — гуноҳ! Нуну хохолаб күлди.

— Нега ҳеч кимни олиб келишмаяпти, доктор? Маҳбуслар етишмаяптыми? — деб сүрадим ташвишлангандай.

— Сен — ер юзидағи охирги жиноятчисан! — Нуну ярамга бир тутам пахта қўйди.

— Йўқ, ростдан сўрайпман?

— Турмада карантин. Карантин тугаши билан бира тўла ўттиз кишини олиб келишади. Ноумид бўлма! — Нуну сумкасидан бинт чиқазди.

— Тезлаштиргин доктор, опкела қолишин!

Нуну яна кулди.

— Суд қачон, Накашидзе? — деб сўради у қўлимга бинт ўраркан.

— Билмайман. Тергов ҳали тугагани йўқ.

— Айтишларича, сени озод қилишармиш!

— Ким айтди?

— Одамлар гапиряпти.

— Одамлар қаёқдан биларкан?

— Ҳамма нарсани билади одамлар, Накашидзе!

— Хурсандмисан?

— Нимага?

— Мени озод этишларига?

— Албатта, нега хурсанд бўлмай? Ўзинг-чи, ўзинр хурсандмасмисан?

— Мен — йўқ!

— Ие, нега? — Нуну астойдил таажжубланди.

— Чунки сени ҳар куни кўролмайман-да...

— Нима кераги бор сенга буни? — Нуну қизариб кетди.

Бинтни маҳкам боғлаб бўлиб, ҳар доимги саволини берди:

- Яна қаеринг оғрияпти?
- Ҳаммаёфум! — дедим мен бошимни кўтармай. Ну-ну сумкасидан қайчини олиб, бинтни қирқди, сўнг менга икки дона таблетка узатди:
- Ҳаммаёфинг оғриётган бўлса, ма, люминал ичвор!
- Кетма, доктор!
- Қачонгача ўтираман?
- Агар мени сенга ўхшаган қиз кутадиган бўлса... — шундай деб, Нуна қарадим. У нигоҳини олиб қочди.
- Сени ойинг кутяпти!
- Ойим кута туради...
- Нима бўлди сенга, Накашидзе?
- Севиб қолдим!
- Бу ерда, турмада, ҳамма мени севади.
- Эҳтимол. Лекин менчалик эмас!
- Сен тенгиларнинг ҳаммаси севади!
- Нега бундай?
- Чунки турмада биттаю битта... гўзал аёл ўзимман! — деди кулиб Нуна. — Тушундингми энди?
- Ҳеч нарсага тушунганим йўқ! — деб жавоб бердим, гарчи ҳаммасини англаб турган бўлсан ҳам.
- Бу ердан чиқиб кетсанг — тушуниб қоласан!

Нуна эшик томон юрди, кейин бирдан ўгирилиб, кўзларимга синчковлик билан тикилиб турди-да:

- Накашидзе, анови маҳбуснинг фамилияси нима эди? — деб сўради.
- Қайси маҳбус? — Юрагимни шубҳа тифи тилиб ўтди.

- Менга шеър ўқиган...
- Билмайман!
- Исмини-чи?
- Билмайман!
- Қаерда яшайди?
- Билмайман!
- Уйланганми?
- Билмайман, билмайман, билмайман! — деб қич-қириб юбордим. Юрагим ўйнаб кетди. Нуна индамай, ҳовримдан тушишимни кутиб турди, кейин ёнимга яқин келиб:

— Қўзимга қара, Накашидзе! — деди.
Бошимни кўтариб, унинг оппоқ юзида чўғдай ёниб турган шаҳло кўзларига тикилдим.

— Гапир, Накашидзе, сен ҳаммасини биласан!
Дами чиқиб кетган пуфакдай, бир зумда шаштимдан тушдим-қолдим.

— Онамни ўртага қўйиб, муҳаббатингга сажда қилиб ёлвораман, айт: ким эди у?

— Девдариани Како, Лимон, бўйдоқ, бола-чақаси йўқ, турмушга чиққан синглиси билан бева онаси бор, Тбилисида, Арсен кўчасидаги ўн бешинчи уйда яшайди...

— Раҳмат, Накашидзе!

— Ўғри у!

— Раҳмат, Накашидзе!

— Севгилиси бор!

— Раҳмат, Накашидзе!

— Лекин у аёлни эри бор!

— Раҳмат, Накашидзе!

Нуну менга сўнник нигоҳ билан яна бир қаради-да, өшик томон йўналди.

— Шошма, доктор! — деб қичқирдим орқасидан.

— Нима дейсан, Накашидзе? — деди Нуну ўғирилиб.

— Уша кеча, суд арафасида, Лимон иккаламиз...

Мижжа қоқмадик... Нимага ухламаяпсан, деб сўрасам...

— Нима деди?

— Сени севишини айтди. Севаман, деди.

— Раҳмат, Накашидзе, сен яхши йигитсан!

Тушга яқин камерага янги маҳбусни олиб келишиди. Озғин, букчайганроқ, сочи калта қилиб олдирилган, қўлида туристлар елкасига осиб юрадиган кўк рюкзак. Камеранинг ўртасида тўхтаб, энди нима қилайн, дегандай менга бир зум жавдираб қараб турди. Мен жилмайдим. У ҳам ҳайиқиброқ кулди. Қани, нима қиларкин, деб сўримда индамай ўтиравердим. У ҳам миқэтмай тураверди. Турмага келган биринчи кунимни эсладим. Ӯшанда мен ҳам, эҳтимол, мана шу аҳволга тушгандирман.

— Хўш, ҳеч ким қолдими уёқда? — дея сўз қотдим ниҳоят.

У елкасини қисди.

— Уёқда бирорта одам қолдими деб сўраяпман! — мен саволимни такрорладим.

— Қаерда? — у гапимга тушунмади.

— Тбилисида!

— Ким қолиши керак?

- Одамлар!
- Албатта!
- Кўпми?
- Жуда кўп.
- Қачонгача юришаркин, хабаринг йўқми?
- Қачонгача бўларди? Ким қанча хоҳласа, юраве-ради-да! — у тамом довдираф қолди.
- Ҳа, майли... Қарантин тугадими? — деб сўрадим энди бутунлай бошқача оҳангда.
- Тугади.
- Уёқда нима гаплар?
- Нима қизиқтиради сизни?
- Бозорда гўшт нечпул?
- Қиммат!
- Тузланган бодринг-чи?
- У калака қилаётганимни сезди.
- Билмайман! — деди энсаси қотиб.
- Амнистия ҳақида гап борми?
- Қарантинда гапиришатувди — бўлармиш амни-стия?
- Қачон?
- ССРнинг эллик йиллигига!
- Сиёсатга қизиқасанми?
- Нимасига масалан?
- Ҳаммасига.
- Биласизми, газетани кам ўқийман.
- Вьетнамда нима гаплар?
- Уруш кетяпти!
- Йўғ-э! Қачон бошланган эди?!
Йигит уялиб кетди.
- Мен «Соплис цховреба»дан¹ бошқасини ўқимай-ман... — деди у, худди имтиҳондан йиқилган студент-дай мунгайиб.
- Унга раҳмим кеп кетди.
- Қарантинда кўпчиликмидинглар?
- Ҳа, одам кўп эди.
- Бошқалар қани?
- Ўғриларни «спец»га туширишди.
Ҳм, афтидан, ўта хавфли ўғрилар маҳсус ертулалар-га жойлаштирилишини эшитиб қолган, энди «билим-дон»лигини менга кўз-кўз қилмоқчи.

¹ «Соплис цховреба» — «Кишлоқ ҳаёти» газетаси.

Йигит давом этди:

— Бугун эрталаб «шмон» бўлди. Ноннинг орасига устара тиқиб қўйган эдим. Топволишди...

«Шмон» — тинтуб дегани. Ие, бу йигит ростдан ҳам мени «мот» қилмоқчига ўхшайди-ку.

— Исминг нима? — деб сўрадим.

— Сандро.

— Фамилиянг-чи?

— Замбахидзе¹.

— Яхши фамилия экан.

— Ёмонмас,— деди у жилмайиб.

— Анови ерда, пастда ётасан! — деб қўлим билан жой кўрсатдим.

— Нега энди? Челакка жуда яқин-у?

— Қўрқувдан сийгинг тез қистайди. Қайтанга қулай эмасми!

— Шунча сўри бўш ётибди... — деди у журъатсизгина.

— Бу сўриларнинг эгаси бор.

— Қани улар? — деди у таажжубланиб.

— Бирори отилган, бирори сургун қилинган, яна бирори ўз ажали билан, бошқаси судда, кимдир сўроқ пайтида ўлган. Ҳадемай кепқолишади!

Замбахидзе менга ишонқирамай бир қараб қўйди, аммо бўйин товлашга юраги дов бермай, мен кўрсатган сўрига бориб чўзилди.

— Чарчадингми? — деб сўрадим.

— Нима иш қилибманки, чарчайман!

— Бўлмаса, тур! Кундузи ётсанг — карцерга тушсан!

— Карантинда индашмасди...

— Карантин — бошқа, камера — бошқа. Хўп деявер, кейин хурсанд бўласан! — дедим мен. Замбахидзе туриб ўтиреди.

— Кун бўйи шунаққиб ўтираманми? — деб сўради у ҳафсаласи пир бўлиб.

— Судгача. Ҳукмдан кейин оёғингни осмондан қилиб ётсанг ҳам бирори ғинг демайди. Ихтиёр ўзингда.

— Қанақа ҳукм? Нима деяпсиз?! Дунёда ҳақиқат борми-йўқми?! — Замбахидзе бирдан ловуллаб кетди.

¹ Замбахи — грузинча гулсапсер,

— Қаерда ишлардинг? — деб сўрадим ундан сал ўзига келганидан кейин.

— Кўн заводида! Ишлаганман, ишлайман ҳам! — деди Сандро куйиб-пишиб, худди унинг қамалишига мен айбордордай.

— Нима айб қўйишиди?

— Ҳў, ярамас, товламачилар! — Замбахидзе кўкрагига муштлади.

— Кимни айтяпсан?

— Директор билан АХО бошлигини-да! Лаънатилар! Қилаётган ишларини кўрганингда эди! Цех бошлиқлари тери ўғирлайди, сотиб, пулини арра қиласди — директор билан АХОнинг бошлиғига узатади...

— Сен-чи?

— Нима — мен? Үғриманми мен?

— Нега бу ерга тушиб қолдинг бўлмаса?

— Мени лавозимим билан бирга сотишиди?

— Қанчага?

— Қаёқдан биламан? Бир куни директор чақириб, ўз хоҳишм билан ишдан кетишим ҳақида ариза ёзишини таклиф қилди. Нима мен, аҳмоқманми? Ёзмадим!

— Боплабсан!

— Боплапсан, эмиш-а! Кейин нима бўлганини биласанми?

— Биламан.

— Нима бўлган?

— Мундоқ бўлган: кунлардан бир кун сени эшик олдида тўхтатишган, АХО бошлигининг кабинетига олиб бориб, икки ишчи гувоҳлигида тинтуб қилишган, ёнингдан тери чиққан.

— Чиқмаган, ўзлари уюштиришган.

— Бунинг аҳамияти йўқ. Гувоҳлар бор.

— Сохта гувоҳлар!

— Бари бир. Гувоҳлар борми? Бор. Кейин сени ўғирланган тери билан суратга тушириб, директорнинг олдига олиб боришган. Шундайми?

— Шундай.

Директор газета ўқиётган киши бўлиб ўтирган. Сени кўриб, ўрнидан тургану: «Нима гап!» — деб сўраган. Сўраганми?

— Сўраган, итвачча!

— Ҳа, ана. Кейин АХО бошлиғи «шундоқ, шундоқ» деб тушунтирган. «Ишонмайман!» — деб хитоб қилган

директор. Шунда АХО бошлиғи үғирланған терини индамайгина унинг олдига қўйган. Тўғрими?

— Тўғри.

— Директор бирдан қўзини ола-кула қилиб, бошини чангаллади, ўзини креслога ташлаб, узоқ ўйга толади. Кейин ўрнидан туриб, аста гап бошлайди: «Ўртоқ Замбахидзе, бу нима деган гап? Коллективнинг, партия ва ҳукуматимизнинг ишончини шу йўсинда оқлаяпсанми? Биз сени ўз фарзандимиздай бағримизга олдик, тарбия қилдик, катта йўлга опчиқиб қўйдик, цех бердик! Сенчи? Ватанга астойдил хизмат қилиш ўрнига, беш йиллик топшириқларини ошириб бажариш йўлида фидокорона курашиб, ҳар бир тийинни иқтисод қилиш ва шу тариқа енгил саноатимизнинг ушбу тармоғи ривожига қўмаклашиш ўрнига, нима қилиб юрибсан? Үғирлик билан шуғулланаяпсанми? Кимнинг мулкини үғирлаяпсан? Давлатникиними? Йўқ, Замбахидзе, биз бунга йўл қўймаймиз!» Сен эътиroz билдиromoқчи бўласан, аммо ловуллаб турган директор қулоқ солмайди, қўли билан АХО бошлиғига, олиб чиқиб кетинг, деб ишора қиласди. Шунаقا бўлганмиди?

— Худди ўзи.

— Тергов нима ҳам қила оларди? Үғирланған мол — бор, гувоҳлар бор. Терговчининг ўрнида сен бўлганингда ҳам худди шундай қилган бўлардинг. Шунинг учун ҳам қамоққа олишган. Аввал карантинда сақлашган, мана энди камерада, менинг ёнимда ўтирибсан!

— Буларни сен қаёқдан била қолдинг? — деб сўради Замбахидзе астойдил таажжубланиб.

— Э, оғайни, буни қийин жойи йўқ: бегуноҳлигинг афtingдан шундоқ кўриниб туриди.

— Ўзинг-чи?..

— Мен ҳам, албатта.

— Нега қўйиб юборишмаяпти бўлмаса?

— Ким айтди сенга қўйиб юборишмайди деб. Мана кўрасан, бир соат ҳам ўтмай, рухсат беришади!

... Шунда мўъжиза юз берди!!!

Камера эшиги очилиб, эски танишим — назоратчи жилмайганча бақириб қолди:

— Накашидзе, нарсаларингни олиб чиқ!

... Накашидзе, нарсаларингни олиб чиқ!.. Накашидзе, нарсаларингни олиб чиқ!.. — деган сўзлар қулоғим остида акс садо берди!.. Ёпираёт!.. Яна бир лаҳзагина Замбахидзени кўриб турдим, кейин у ғойиб бўлди,

камера ҳам кўринмай қолди... Ҳаммаёқ пуштиранг туманга ғарқ бўлди, шу туман қаъридан таниш қариянинг паст, мулойим ва хаста товуши эши билди:

— Оби азоб тугади... Қемадан чиқиб, олло-таолога шукроналар айтинг... Ўзингиздан кўпайинг, рўйи заминга эгалик қилинг!...

— ... Дунёда мўъжизалар бўлмайди, деб ким айтди, Шошиа?

— Тепамизда худо йўқ, деб ким айтди, Шошиа?

— Дунёда мўъжизалар бор, Шошиа?

— Тепамизда худо бор, Шошиа?

Соқчи дарвозани очиб, елкамга қоқди:

— Хотининг борми?

— Йўқ! — деб жавоб бердим мен.

— Э, аттанг! — соқчи бош чайқади.

— Хайр! — дедим мен.

— Омон бўл!

Ортимдан баҳайбат темир дарвоза фийчиллаб ёпилди...

Ойим мени турма рўпарасидаги йўлкада кутарди. Эгнида ўша-ўша эски коверкот плаш, елкасида оқ гули кўк рўмол, қўлида таниш термос.

Ойим йўлимга кўз тутарди.

Укириб юбормаслик учун пастки лабимни маҳкамтишлаб, бўғзимга қадалган алам заҳарини ичимга ютдим.

Ойим менга интиқ эди.

Мен ҳам унинг истиқболига юрдим. Қучани кесиб ўтиб, рўпарасида тўхтадим.

У тугунимни қўлимдан олиб, ерга қўйди, ёнига ўзи ҳам ўтирди. Мен ҳам чўнқайдим. Ойим термосни очиб, қопқоғига, ҳў ўшанда, учрашувга келганидагидай, иссиқ қаҳва қўйди. Қаҳвани бир ҳўплашимни биламан, бутун вужудимни аллақандай бир totli ҳарорат чулғади... Шу он бирдан кўча ҳам жунбушга келди, машиналар физиллаб уёқдан-буёқса ўта бошлади, кимдир бақириб-чақириди, кимдир қийқириб кулди. Шу ғала-ғовур орасидан ойимнинг хазин товуши эши билди:

— Қалайсан, ўғлим?

— Яхшиман, ойи!

У бошимни кўксига босиб, соchlаримни, юзларимни узоқ силади. Бир маҳал бўйнимга иссиқ кўз ёшлари то-

маётганини сездим... Биз йұлкада үтирганча унсиз ғиғардик. Одамлар тұхтаб, таажжуб билан қарашар, аммо бирор кимса, шундоқ ёруғ, илиқ-иссиқ, шундоқ фарақ-бахш кунда нега ғиғла япсызлар, деб сұрамасди.

Биз құчоқлашганча йұлкада үтирап ва ҳеч кимдан истихола қилмай, юм-юм ғиғлардик.

Тунда яна Қуёш ғәнимга келди. Ү мени зар кокилла-рига чирмаб, бағрига тортди. І алқазар, офтобга яқинлашганим сари у совуб борарди. Әнгинасига бориб, құ-лимни теккиздім, Қуёш бармоқларимни күйдірмади. Биз биргалашыб — Қуёш олдинда, мен орқада, узундан-узун тик довондан тепаликка үрлай бошладик. Нижоят, жуда баландга, оппоқ қор ва асрий музликлар ястаниб ётган юксак чүққига күтарылдик.

— Бу — Жомолунгма! — деди Қуёш ва менга оқ байроқни узатди.

Мен байроқни ёзиб, тепага күтардым.

Рүйи заминга әзгулик, меҳр-шафқат ва муҳаббат рамзи бүлмиш оқ мато ёғду таратди.

Оlam узра улкан, оппоқ, беғубор байроқ ҳилпирай бошлади!

БИР САВАТ АТИРГУЛ

[Сўнгсўз ўрнида]

1986 йилнинг 22 май куни. Пайшанба. Тошкент вақти билан соат ўн бирлар.

Атоқли гуржи ёзувчиси, Ленин мукофоти лауреати Нодар Владимирович ДУМБАДЗЕнинг ўзбек тилига ўгирилган «Кукарача» қиссаси «Ёшлик»нинг 7-сонида эълон қилишга тахтланди...

Кукарачанинг ўзи эса бир муртад ўқидан ҳалок бўлди. Аниқроғи, Кукарача 1941 йилнинг 21 июнь куни ҳалок бўлган эди. Биз бўлсак, ушбу қиссани ўқиганимиздан кейингина ўша машъум хабардан даррак топдик.

Кукарача бир муртад ўқидан ҳалок бўлди... Пушкин ҳам бир муртад ўқидан ҳалок бўлган эди, Кейин, худди ўшандай ўқ Лермонтовни қулатди.

Түғилади Русда шоирлар
Дантес ўқин кўксига жойлаб!

Кукарачадан ажralиш оғир. Уни ёлғиз ташлаб кетиш инсофдан эмас — у ҳалок бўлди. Зоро, марҳум бошида сукут сақламоқ жоиздир.

Дафъатан, вужудни («Рухим, сен вужуднинг ғамини емал») ентиб бўлмас бир истак қамраб олади; машҳур Ҳарбий довондан ошиб ўтсангу Кукарачанинг қабрига уч юзу олтмиш беш сават қизил атиргул қўйсанг. Тирик атиргул!..

— Алло, Тбилиси шахрими?
— Ҳа.

- Кечирасиз, бу Нодар Думбадзенинг үйими!
- Ҳа.
- Ассалому алайкум!
- Ваалайкум ассалом!
- Биз Тошкентдан — «Ёшлик» журнали редакциясидан безовта қиляпмиз.
- Қулоғим сизда.
- Кечирасиз, сиз Нодар Владимировичнинг рафиқаси бўласизми ёки қизлари?
- Рафиқаси — Нинул Петровнаман.
- Калбатоно, «Кукарача»ни журналимиизда эълон қилаётирмиз.
- Бахайр.
- Шунга, қиссанинг бошидами, охиридами мухтасаргина сўз берсакмикан деб турибмиз.
- Жуда яхши.
- Ёрдамингиз керак, калбатоно.
- Бажонидил.
- «Кукарача» қандай ёзилгани ҳақида гапириб беролмайсизми?
- Жоним билан: Нодар Владимирович ижод қилмоқчи бўлса, дарҳол денгиз бўйига жўнаб кетарди. «Кукарача»ни ёзиш учун ҳам денгиз бўйига жўнаб кетди...
- Пляжгами!. Дарвоқе, Антон Павлович Чехов «Овчи» деган ҳикоясини (1886 й.) пляжда ёзган эди. Лекин, Д. В. Григоровичга маъқул тушган бу ҳикоя негадир Иван Бунинга ёқмайди, «...нахожу его слабым рассказом», дейди...
- Б-э, пляжга эмас, Қора денгиз бўйидаги чорбогимизга жўнаб кетди... Чорбоққа! Чорбогни биласизми ўзи!
- Чорбоғларинг борми?!
- Ҳа, чорбогимиз бор. Нодар Владимирович чорбогимизда «Кукарача»ни ёза бошлади.
- Узоқ ёздими?
- Йўқ. У ҳеч нарсани узоқ ёзмас эди: бир ўтиришда шартта ёзиб ташларди, вассалом. Гайратли эди-да!. Лекин «Кукарача»ни ёзатгандай пайтида бирдан тоби қочиб қолди. Тоби қочгач, ёзиши тўхтатди.. Сонгайгач эса, «Кукарача»ни биратўла тугатиб қўя қолди...
- Калбатоно, гапираверинг мен яхши эшитяпман.
- ...Қиссада Нодар ўзининг болалигини ёзган,

Албатта, кўпгина ўринлар тўқима — тўқилган.. Кечи-расиз, ҳозир Тошкентда соат неччи бўлди?

— Ўн бирдан ярим соатча ўтди, чамаси.. Боялангда атиргул кўпми?

— Ҳа, Нодар Владимирович, айниқса, қизил атиргулни — тирик атиргулни, қуёшни жуда яхши кўрарди. Зоро, гул қуёшсиз яшай олмайди!

— Узбекистон — серкүёш ўлка. Мана, ҳозир Тошкентда йигирма даражада атрофидада иссиқ. Тушдан кейин ўттиз даражага чиқади. Эҳтимол, симоб устунлари қирқни кўрсатса не тонг!

— Биламан, Тошкент — ажойиб шаҳар!

— Узбекистонда ажойиб шаҳарлар жуда кўп: Самарқанд, Бухоро... Айтмоқчи, улуғ Ҳофиз Шерозий суюкли ёрнинг қаро холига Самарқанду Бухорони алмаштириб юбораётган эди: «Агар кўнглимни шод этса, ўшал Шероз жонони, Қаро холига баҳш этгум Самарқанду Бухорони».

— Ўйлайманки, барибир сизларнинг ажойиб шаҳарларинг камайиб қолмас эди. Ахир мамлакатингиз жуда кетта-ку!

— Калбатоно, нечта фарзандларинг бор?

— Иккита қизимиз бор: Манана ва Тетеван.

— Невараларингиз-чи?

— Невараларимиз Нодар Владимирович ҳаётлик чоғида иккита эди: Нодар, Леван — Манананинг ўғиллари. Нодар вафот этгандан кейин Тетеван ҳам ўғил кўрди ва у ҳам ўғлининг исмини Нодар қўйди. Энди ҳамманинг ўз Нодари бор.

— Тўғри айтасиз, калбатоно, бизнинг ҳам ўз Нодаримиз бор!

— Миннатдорман.

— Калбатоно, мавриди топилса, Тошкентга келинг. Дилкушо шаҳар — ана, мен ҳозир қуёшни кўряпман!

— Раҳмат. Лекин, мен Нодарсиз ҳеч қаёққа чиқа олмаяпман — мазам йўқ. Ўзларинг Тбилисига келинглар, мерҳамат!

— Биз-ку, албатта борамиз: қизил атиргул олиб борамиз.. тирик атиргул! Хўп, хайр, калбатоно! Невараларингизни ўпиб қўйинг! Айниқса, Нодарларингизни қайта-қайта ўпинг!

— Хайр!

— Соғ бўлинг!

Н. Бокий

МУНДАРИЖА

КУКАРАЧА	• • • • • • • • • • • • • • •	
ОҚ БАЙРОҚЛАР	• • • • • • • • • • • • •	74
БИР САВАТ АТИРГУЛ, Н, Бокий	• • • • • • •	235

- Думбадзе, Нодар.**
- Д 87 Кукарача; Оқ байроқлар: [Роман. Қисса] [Русчадан Н. Комилов тарж.]. — Т.: Ёш гвардия, 1988. — 240 б.

Машҳур совет ёзувчиси, Ленин мукофотининг лауреати Нодар Думбадзенинг «Оқ байроқлар», романни ҳамда «Кукарача» қисаси Бутуниттифоқ китобхонининг өътиборига тушган асарлардир.

Сиз бу асарларни ўқир экансиз, ўзингизни унинг қаҳрамонлари билан биргаликда ҳақиқат учун, инсониятнинг бахти, тинч ва фаровон яшаш учун курашаётгандек ҳис қиласиз.

Думбадзе Н. Белые флаги; Кукарача: Роман и повесть.

С. [Груз].

На узбекском языке

**Думбадзе Нодар Владимирович
БЕЛЫЕ ФЛАГИ, КУКАРАЧА**

Роман и повесть

Редактор Р. Маърупов

Рассом А. Мамажонов

Ҳасмлар редактори Н. Абдуллаев

Техн. редактор У. Ким

Корректор М. Мирзараҳимова

ИБ № 2379

Босмахонага берилди 4.04.88. Босишга ружсат этилди 3.08.88. Формати $84 \times 108\frac{1}{32}$. № 2 босма қоғозга «Литературная» гарнитурада юқори босма усулида босилди. Шартли босма листи 12,60. Нашр листи 13,13. Шартли кр. отт. 13,02. Тиражи 60000. Буюртма № 3397. Шартнома № 101—87.. Баҳоси 80 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700113, Чилонзор массиви, «Правда» газетаси кўчаси, 60-уй.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашрийтиниг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси, ГСП, Тошкент, Ленин кўчаси, 41.